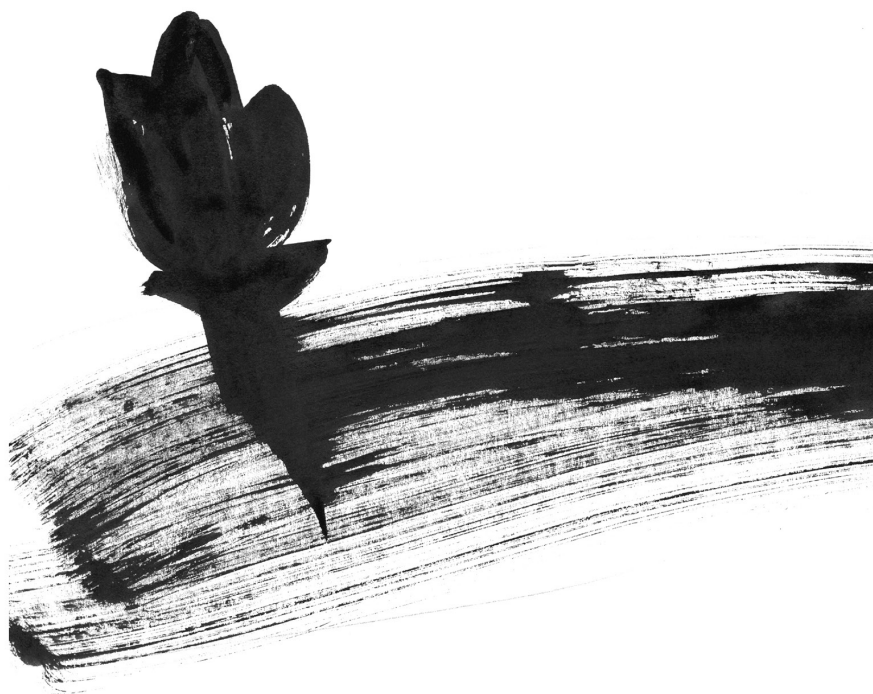

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

SMULKIOJI LITUANISTIKA

MOKSLAS
VISIEMS

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

SMULKIOJI LITUANISTIKA

VILNIUS | 2025

Recenzentas Vytautas Martinkus

TEISĖS GINAMOS. Šį leidinį draudžiama atkurti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, įskaitant padarymą viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas parduodant, nuomojant, teikiant panaudai ar kitaip perduodant nuosavybėn. Draudžiama ši kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atkurti, viešai skelbti ar padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISSN 2351-5368

eISSN 3030-2293

ISBN 978-9986-08-107-4

eISBN 978-9986-08-108-1

© Lietuvos mokslų akademija, 2025

© Viktorija Daujotytė, 2025

Turiny

Pradžios o 12

Pirmoji: apie lituanistikos programiškumą o 13

Antroji: esu lituanistė o 18

I. Patirtis: jutimai, vaizdiniai o 23

Transcendentinis takas o 25

Miško provaizdis o 26

Atmintis, atsiminimas o 28

Augalo atmintis o 29

Skonio klasika ir kasdienybė o 30

Fenomenologija – paprastai o 31

Paprasta, bet ir stebuklinga o 31

Debesys o 32

Gal ir svarbiausia o 33

Žolinė o 33

Bet kartais o 34

Melancholija: susitikimas su Sigute Valiuvienė o 35

Apie simbolį – iš patirties o 36

- Neišsemiama: dar apie simbolius ◦ 38
- Mažas daržas ◦ 40
- Gal ir atskirtasis ◦ 41
- Vaikystė – atskiras laikas ir atskira erdvė ◦ 44
- Reikšmės radimasis iš bereikšmiškumo ◦ 44
- Viskas yra reikšmė ◦ 46
- Mirtie, geroji ◦ 47
- Gentis, kuri susidaro ◦ 48
- Grynasis santykis ◦ 49
- Apie santykius. Laiškelis Giedrei Š. ◦ 51
- Spraga ◦ 52
- Dvi išgelbėtos mano knygos ◦ 52
- Staiga susidvejinę likimai ◦ 53
- Kažkas dienoraštiška ◦ 54
- Iš kito sąsiuvinio ◦ 55
- Viešpatie... ◦ 55
- Tikėti motinos tikėjimu ◦ 56
- Pasakojimo genas ◦ 57
- Laisvė? ◦ 59
- Pragaras ◦ 60
- Vaikštantis ◦ 61
- Velykos ◦ 61
- Radijo laidai ◦ 62

II. „...ir taip per amžių amžius“ ◦ 65

Gimtinė ◦ 67

Vilius Orvidas: akmenų gynyba ◦ 67

Apie amžinąją žemės civilizaciją ◦ 74

„Siūlas eina iš tėviškės...“ ◦ 77

Marcelijaus Martinaičio diena ◦ 80

Daina, dainavimas ◦ 83

Daina pasako ir pasisako ◦ 85

Senosios Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dainos ◦ 86

Čiurlioniukų opera ◦ 97

Lietuvių priegiesmiai (ar progiesmiai) ◦ 99

Turėjimas neturint (V. Kukulas ir R. Kazlas) ◦ 101

III. Mažieji vyksmai didžiųjų orbitose ◦ 109

Filosofiniai klausimai nėra tik teoriniai ◦ 111

Lietuva, ieškanti viešumo galimybių ◦ 114

Fotografinis humanizmas ◦ 116

XX amžius: į ką atsiremiamė? ◦ 118

Fotografija yra ir filosofija ◦ 119

Skurdo aritmetika: išraišai iš A. Nykos-Niliūno ◦ 120

Stoka kaip būties pradai ◦ 125

Žmonijos kelias į Golgotą ◦ 128

Apie pavergtą protą ir „nelaisvės peizažą“ ◦ 132

IV. Kalba, judanti poezijos linkui ◦ 135

Kai nebekalbi savo kalba ◦ 137

Prasidedanti kalba ◦ 138

Kalba – ji pati ◦ 139

„... ir jos kūrybos kalba“ ◦ 140

Apie ir tai ◦ 142

„Niekados“ ◦ 142

Neapeinama, neapeitina ◦ 143

Vilniaus mūrai ir rūmai ◦ 145

Dirbtinis eilėraštis? ◦ 146

Straipsnis, straipsnių knyga ◦ 147

Suintensyvėjusios aporijos ◦ 148

Poezijos sklypeliai ◦ 149

Sapnas: Mažvydas ir Mykolaitis-Putinas ◦ 150

Dar apie *Buvėją* ◦ 151

Ir atskirieji iš literatūros bendrumo ◦ 155

Reta, kad taip ◦ 155

Anapus siužeto, tad ir tikrovės ◦ 156

Iš galvojimų apie Marijaus Šidlausko knygą

„Kairiarankio kentauro pėdomis“ ◦ 157

Santūra ◦ 162

Pokalbis su Valentinu Sventicku ◦ 163

Gruodis su Žinia ◦ 164

Poezijos knyga kaip dvasios erdvė ◦ 165

Apie dialektiką – pagal Vytautą Kubilių ◦ 166

Ir dar – 1964 01 07 ◦ 167

Viktorija Daujotytė

Iš Jono Meko „Spirgų“ o 167

Jei knygą tikrai perskaitai o 170

v. Laiko suprobleminti o 175

Lietuvių poezijos akimirkos karo metais o 177

Jurgis Baltrušaitis – priklausyti tautai per kalbą o 178

Ir dar apie Jurgį Baltrušaitį o 181

Vytautas Mačernis – iš Vinco Mykolaičio-Putino
gabių vyrų o 182

Salomėja Nėris – pakartojimai ir papildymai
„Kelionė“ ir kelionė o 187

Laimingas poetinis vardas, pažeistas likimas o 190

Niekinamas asmens orumas žeidžia ir kūrybą o 193

Trumpas laiškėlis o 196

Tradicija: kas ir kaip *pernešama* o 200

Siūlymas ir „kolaboruojant“ o 201

Fragmentai Justinui Marcinkevičiui o 205

Pagarba Mikalojui Daukšai o 206

Tradicija: miško ir lietuvių ryšys o 207

Atsidėti juodai dienai o 208

Netikėta atogrąža o 208

Reikėtų kitos kalbos o 209

Sunkaus viešojo kelio ėjikas o 211

Išdalinta, neišvengiamai o 212

Justino Marcinkevičiaus archetipai o 213

I save o 214

- Panašios politizuoto likimo duobės ◦ 216
Ar reikia paminklo nepaminkliškam poetui? ◦ 216
Ar yra kokia išeitis? ◦ 217
Perteklius ir trūkumas ◦ 218
Be paminklų poetams saugiau ◦ 219
Liudvikas Jakimavičius, *sietynietis*,
apie Justiną Marcinkevičių ◦ 220
„Dvidešimtas pavasaris“ ir jo kontekstas ◦ 223
P. S. „Kolaborantas“? ◦ 230

- VI. Patirties mąstymas ◦ 233
Nuo Friedricho Wilhelmo Josepho Schellingo
prie Vinco Mykolaičio-Putino ir atgal ◦ 235
Po ilgo laiko – „Meistras ir Margarita“ ◦ 240
Patirties mąstymo turiniai (Arvydas Šliogeris) ◦ 243

- Pabaigai ◦ 258
Moteriškumas ◦ 259
Apie feminizmą ir postfeminizmą ◦ 260
Po, bet ir *prieš*
(Clarice Lispector, „Arti laukinės širdies“, 1943) ◦ 263

- VYTAUTAS MARTINKUS.
Kai smulkūs dalykai virsta stambiais ◦ 266

- Santrauka anglų kalba ◦ 270

Robert De Vries

Pradžios

Pirmoji: apie lituanistikos programiškumą

Ir smulkesniam mąstymui reikia bendresnių horizontų.

Programos man artimesnės nei projektai; gal ir dėl to, kad programoje išlikęs gr. *grammos* (rašytinio ženklo, brūkšnio, įrašo) pėdsakas.

Svarbu, kad vis dar bandoma išlaikyti ir valstybinį požiūrį į lituanistiką, kad bandoma brėžti ir perspektyvas – bent keliems metams, siekiant neišleisti iš akių to centro, kurį telkia lituanistikos sąvoka ir jos turinys.

Lituanistikos programose išlieka ir lituanistikos kaip įsipareigojimų savo tautos kalbai, raštui, kultūrai žymių. 2025–2030 metų lituanistikos perspektyvose, koordinuojamose Mokslo tarybos, vartojama ir sąvoka *lituanistikos misija*. Neabejotinai ji yra, ta misija, ta būtinybė mąstyti ir permąstyti daugialypį lietuviškumo turinį, jo kitimą ir keitimąsi, raišką ir jos būdus. Lietuviškoji tapatybė turi būti ne tik konstatuojama, ji turi būti ir konstruojama, telkiama (iš kalbos, literatūros tekstų, iš klasikos ir iš gyvenamosios tikrovės; ir iš tokių faktų kaip lietuviškųjų *sodų* ar lietuvio ir miško ryšio įtraukimas į nematerialaus paveldo turinį) derinant faktų kaupimą ir juos bendrinantį, konceptualizuojantį tyrimą.

Būtina sekti ne tik tautinės tapatybės reikimąsi, bet ir jos sklaidos, degradacijos žymes. Ar nėra ir taip, kad lietuvių pilietinis ir

moralinis sąmoningumas menksta, o gimtosios kalbos prioritetai silpsta? Baugias kalbos ir kalbėjimo tuštumas (net pavadinimais) rodo ir skleidžia žiniasklaidą. O tai reiškia, kad degraduoja viešoji lietuvių kalba, kad virstame kalbos mažajėgiais, o gal ir bejęgiais. Galima įsivaizduoti kad ir kuklų lituanistikos programos siekinį – profesionaliai išvaikšioti bent po vienerių metų žiniasklaidos lauką, parodant (ar bet paaiškinant), kodėl lietuviškai kalbama (ir rašoma) jau ne kaip prigimta, o tik kaip šiek tiek pramokta kalba. Ypač tais atvejais, kai kalbama apie žemę, gamtą, kraštovaizdį, dar ir orus, kur lietuvių kalbos klodai iki šiol buvo giliausi, istorijos mažiausiai pažeisti.

Tapatybė, įvairialypė ir kintanti, lieka visuminė, tad visuminis ir vienoks ar kitoks jos mąstymas, reflektavimas. Bandyta ir bando ma tai daryti, bet tapatybės suvokimo bei tyrimo instrumentai yra nudilę ar bent seniai negaląsti. Tais pačiais būdais (ar metodais) jau daug ko nebegalima pasiekti. Reikia sekti lietuvių mentaliteto kitimus, emigracinių (migracinių) būsenų įtakas. Kodėl pagausėjo svetur gyvenančių autorių tekstų, kodėl taip svarbu žmonėms darosi papasakoti ir *pasipasakoti*? Atidžiau tyrinėtina dabartinė jaunų autorių (daugiausia moterų) pasakojamoji literatūra. Išgirsti Akvilinos Cicėnaitės mintį, kad žmogaus išėjimas iš gimtosios kalbos reiškia ir atsakomybės už savo tautą atsisakymą ar tiesiog tautos praradimą savyje (*Anglų kalbos žodynas*, 2023).

Į lituanistiką tebežvelgiame kaip į savaime suprantamą dalyką. Darome tik tai, kas tarsi ir savaime darosi. Be gilesnio sąmoningumo. Be suvokimo, kad lituanistika nebėra savaime suprantama. Kad jai reikia ir įsipareigoti. Daug ko trūksta – ir lituanistikos inventorizacijos: kas padaryta, kur yra senesnės dykros, o kur ir naujai atsiradusios. Netęsiame, nepildome metalituanistikos, jos teorinio, filosofinio lygmens. Pradmenų turėjome; kad ir lietuvių literatūros istoriografiją, kurtą Leono Gineičio (1920–2004). Senosios lietuvių literatūros istorikas ir istoriografas, kietas ir aštrus,

bet ir eilėraščių autorius. Reikia mūsų lituanistikos senųjų autoritetų (Mykolo Biržiškos, Jurgio Lebedžio, Meilės Lukšienės, Vandos Zaborskaitės, Petronėlės Česnulevičiūtės, Vytauto Vanago, Juozapo Girdzijausko, Vlado Žulio) darbų ir idėjų „inventorinimo“. Ir ne tik jų. Mūsų didieji (ryžtuosi šiai sąvokai) lituanistai buvo universalai, jų lituanistika plačios apimties, įskaitant ir jų pačių kūrybines aspiracijas, bent dienoraščius, užrašus. Iš šiandieninių akiračių būtina permąstyti, kas lituanistikoje daryta anksčiau; ir tai gilintų humanistikos teorines prieigas. Apie teorijas sunku mąstyti neteoriškai, apie literatūrą – neliteratūriškai, apie egzistenciją – neegzistenciškai. Ryškių lituanistų asmenybių gyvesniam prakalbinimui reikia ir atnaujinto egzistencinio žodyno.

Ne tik kritikoje, bet ir mokslinių programų prognozėse nebematyti estetikos. Prarandame lietuviškąją estetikos žodyną. Humanistikos metodologijos plačiausia prasme yra ir jos ideologijos, įvairios ir įvairialypės. O kas toliau? Kas už ideologijų ir metodologijų?

Praeities tyrimus aktualina dabartis. Lituanistams dera girdėti, ko yra užklausiami mokytojų, visuomenės. Formuojant valstybinę lituanistikos programą, neturėtų būti einama tik paskui savo siūlymus teikiančiuosius. Programos formuotojai ir vadovai galėtų (gal ir turėtų) teikti ir lituanistinių prioritetų prospektą.

Pasigendame disertacijų, monografijų ar bent studijų apie moderniąją lietuvių literatūros klasiką. Vinco Mykolaičio-Putino draugija, vykdydama savo iškiliausių narių valią, inicijuoja šio rašytojo, profesoriaus, akademiko įamžinimą Vilniaus universitete, kur jo vieta ir svarba neturėtų kelti abejonių. Bet per pastaruosius metus šio klasiko labai nieko svaresnio (be vieno dienoraščio tomo) nepadaryta. Kuo argumentuoti atminimo svarbą, jos ženklumą, į ką atsiremti, kaip formuluoti kūrybos, jos unikalios visumos supratimo atramas? Kartoti, kas kadaise buvo gerai ir tinkamai sakyta

Jono Lankučio, Vandos Zaborskaitės, Irenos Kostkevičiūtės? O juk visa, kas lituanistikos baruose vienu ar kitu laiku nuveikiama, didžiąja dalimi laikui ir atiduodama. Kinta aplinkybės, traukiasi ir jų neišvengiamai įtakota kalba. Kalbos atsinaujinimas kyla iš gilesnių klodų nei pati kalba.

Nelaisvu, okupaciniu laiku puikiai apie Salomėją Nėrį rašė Vytautas Kubilius. Atrodė, kad geriau nė negalima. Bet tai jau praeitas etapas. Reikėtų naujo Salomėjos Nėries Raštų leidimo, profesionalios jos archyvų revizijos, naujų biografijos ir kūrybos tyrimų. Kokius, kieno aprobuotus ir vienintelės „teisingos“ ideologijos „apiformintus“ Salomėjos Nėries Raštus tebeskaito šiandienos gimnazistai ir studentai?

Persvarstytina, ir kokie metodai išlaikė laiko išbandymus, kas atnaujintina, kuo dabar turėtų remtis kalba apie literatūrą, jos meną, kuris, kaip pabrėžta ir Vinco Mykoliaičio-Putino, yra ne tik kalbos, begalinės ir neapbrėžiamos, bet ir idėjų menas. Kokios moralinės atramos, kurios buvo veiksmingos ir sunkiausios prievartos laikais, išlieka ir dabar? Ar dar perspektyvu mąstyti apie literatūros kaip sukurtos (ir tebekuriamos) žmogiškosios erdvės tyrimą? Koks literatūros ir visuomenės santykis, kaip jis pakitęs – literatūros sociologija tebėra aktuali.

Valstybinė lituanistinė programa ateinančiam penkmečiui atrodo viltingesnė ir todėl, kad trumpesnė, be parazitinės pilvakalbystės. Tik kaip tos programos neišleisti iš rankų, kaip prasmingas tezes užpildyti tinkamu turiniu. Ką daryti, kad indeksai, ataskaitos, skaičiai, grafikai, diagramos neužklotų nykaus kalbėjimo tuštumą.

Kai tekstas „sukabintas“ tik paviršiuje, nieko apie jį ir pasakyti negalima. O sakome, dar labiau gilindami kalbos tuštumas. Prasmės imitacijos yra tuščio kalbėjimo lizdai.

Teisingas programos principas: siekti pusiausvyros tarp nacionalinių lituanistinių tyrimų ir jų tarptautiškumo, tarp vietiško

ir globalumo. Reikia bandyti sukurti tos pusiausvyros veikimo modelį. Tai vėlgi nėra savaime suprantama. Bet pradėti reikia nuo to, kas savaime suprantama: pirminiais ryšiais lituanistika yra surišta su lietuvių kalba, lietuvių tauta, žeme. Lituanistikos misija yra didi: tiriant lietuviškąjį prasmų lauką (kurtą bei kuriamą ir bendrapi liečių), stiprinti tautinį ir pilietinį sąmoningumą kaip tapatybės pamatą, auginti savigarbą, santūrumą, gebėjimą oriai būti pasaulyje valstybe tarp valstybių, tauta tarp tautų, žmonėmis tarp žmonių. Savigarba ir santūrumas, dabar labiausiai pasigendami bruožai, yra ir lituanistinio sąmoningumo sandai. Visų iššūkių (karų, klimato kaitos, technologinių įskvarbų į žmogų) akivaizdoje būtina savigarbi ir santūri laikysena.

Tuščiai grumdomės dėl vardų ir paminklų, užuot dėję pastangas tyrimams, naujos kalbos apie literatūrą ir jos kūrėjų likimus, apie lyriką ir jos kalbą formavimui. Yra ta kalba apie kalbą, literatūrą, istoriją, kalba ir kaip *metakalba*, kuri priartina teisybę, padeda ramiau ir oriau gyventi. Tik reikia daug dirbti. Dirbti skaitant, mąstant ir permąstant. Triūsti archyvuose, tikrinti, iš naujo skaityti laiškus, rankraščius, taisymus ir „taisymus“. Balio Sruogos laišakai žmonai Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, parengti Neringos Markevičienės, reikia manyti, nuguls ir į šiuolaikinės lituanistikos pamatus. Jau matyti, kad naujieji Justino Marcinkevičiaus „Rinktiniai raštai“, jų įvada atskleidžia kitaip ir daugiau šio kūrėjo likimo vingių. Bent iš dalies tai turėtų atnaujinti ir kalbą apie šį poetą.

Lituanistai turėtų jausti atsakomybę. Lietuviams kaip tautai tai yra ypač svarbu ir dėl to, kad jos pilietinė ir kultūrinė branda vėlavo, kad nuo lietuvių kalbos jai lemtingu momentu (tampant viešąja, pereinant į aukštuosius prasmų struktūrų lygmenis) pasitraukė elitai. Suintensyvėjusio tautinio sąmoningumo laikais sustiprėdavo ir lituanistinės misijos jautimas. Žemaičių bajorų lituanistinis sąjūdis ne vienu aspektu Lietuvai buvo lemtingas. Kaip ir dramatiškas, atskirais

atvejais net tragiškas, gabių jaunuolių plūstelėjimas į lituanistines studijas pokariu Vilniaus universitete, vos jam atsidarius. Tyrinėtina ta karta, studentai ir dėstytojai, bendros lituanistinės aspiracijos; galbūt ir čia slypi būtinosios lituanistinės atsparos gijos.

Tai, ką vadinu *smulkiąja lituanistika*, nėra kokia programa: ji savaiminė, spontaniška, bet žymi lituanistinį suinteresuotumą, rūpestį. Smulkūs ar bent smulkesni kalbos, literatūros, kultūros interesai šiek tiek plečia prasmų lauką, daugiau iš pakraščių, pakelių, iš atskiros patirties, iš to, kas ir lituanistikai gali būti svarbu.

Antroji: esu lituanistė

Ir kai esu, esu ir savo esybės centre. Nuo sąmonėjimo pradžių, kai pradėjau jausti prigimties vietą, skirti savuosius garsus, spalvas, girdėti senas dainas ir giesmes, matyti aukštus medžius, senus daiktus, justį jų buvimo sunkį, tarsi įėjau ir į prigimtine lituanistiką.

Lituanistika – pirmiausia lietuvių kalbos visata. Nelietuviški tik jos pakraščiai. Lituanistika iš lietuvių kalbos, iš jos galimybių, pulsuojančių tai stipriau, tai silpniau. Visa, kas vienu ar kitu būdu kyla iš lietuvių kalbos, tad ir iš ja kalbančiųjų, kas iš jos išsiskleidžia, yra sukuriama, priklauso ir lituanistikai. Ir tai, kas yra, ir tai, kas tik patiriama, ir tai, kas kyla iš žmogaus, net jei tik iš jo sielos virpesių, jausmų, emocijų. Lituanistika gali apimti žmogaus sukurtus, padarytus daiktus ir dvasines efemerijas, liekančias kalboje, nepasiekiančias rašto. Intymiosios patirtys, intymioji kalba (laiškų, dienoraščių) yra ir būtinasis grožinės kūrybos, ypač lyrikos, sandas.

Kas randasi iš kalbos, randasi ir iš prigimtinės kultūros. Kas nyksta prigimties pamatuose, nyksta ir kalboje. Nykdama kalba dar aptarnauja kasdienybę, bet pamažu praranda energiją kūrybai, filosofijai, sudėtingesniems vertimams, humanitariniams mokslams, kuriems

savumas dar yra svarbus. Skiriasi lituanistikos žanrai, apimtys, būdai, formos, akiračiai, horizontai, bet pagrindinės linijos susieina kalboje ir tekste (žodžio, rašto, garso...) jį kuriant, bendrinant, interpretuojant, reflektuojant. Ta lituanistikos dalis, kuri labiausiai sutelkta į lietuvių literatūrą, liečiasi su filosofijos, kalbos, tautosakos, prigimtinių kultūros kraštinėmis. Ir su vidiniais, dvasiniais procesais – būsenomis, atsiminimais, išgyvenimais, jų įvairove, sudarančia patirčių turinius.

Dabarties civilizacijoje daugiau dėmesio tenka išoriniams, o ne vidiniams dalykams. Silpsta trapusis kultūros podirvis, stiprėja agresijos, tarp jų ir karinės. Žmogaus pasaulis vis labiau praranda savo smulkiuosius elementus, jie darosi nebeįžiūrimi, nebegirdimi. Retai sakomi, minimi, pasigendami, iš kalbos nyksta ir smulkumą, tariamą nereikšmingumą žymintys žodžiai. Nebeišgirstu gyvo *upuliuko*, kurį dar turėjo Romualdas Granauskas. Teksto audinys retėja. Vis mažiau daiktų, tiksliai apibūdinamų gamtos reiškinių, judesių, vos juntamų reakcijų įvardijimų. Fenomenologija, net jei tik kaip bendroji pasaulėvokos atrama, lieka man svarbi dėl atidesnio, sutelktesnio žvilgsnio į žmogaus gyvenamąjį pasaulį. Fenomenologija man nėra metodas, bet rodo kryptį, kuri mano prigimčiai tinka. Dar tiksliau – patvirtina, kad toks kelias yra, kad galima juo eiti.

Diskusijos ir „diskusijos“ ypač greitai išvėsta, nudėvi ir tos srities ar problemos kalbą. Tiesiog ją „nuvalkioja“. Atrodo, kad teorines, filosofines kalbos galimybes plečia, stiprina, išsaugo pozityvūs nu-siteikimai, šviesios būsenos. „Kriticizmas“, deja, menkina, skaido, skurdina. Ir literatūros kritikoje, net tada, kai santykis kritiškas, lemia tai, kas teigiama, ginama, stiprinama.

Teigimo pradą humanistikoje sustiprina lenkų polonisto profesorius Jano Błońskiego pozicija (*Błoński przekorny*, Krakow, 2011): „Gdybym nie był skłonny do uwielbienia, nie byłbym komentatorem, hystorikiem literatury czy krytykiem. Właściwie lubie’ wielbic’, to przyznaje” (wielbic’ – gerbti, garbinti, mylėti). (*Jei nebūčiau linkęs*

į pasigėrėjimą, nekomentuočiau literatūros, nebūčiau kritikas. Mėgstu pasigėrėti, prisipažįstu.)

Tai tikrai artima ir mano prigimčiai. Jei neišgyvenu nuostabos, pasigėrėjimo, neįgyju ir kalbos, nepatiriu jos malonės. Kai gėriusi, džiaugiuosi kitų darbais (ir moksliniais, ir kūrybiniais), esu iškalbingesnė. Net jei tos „iškalbos“ užtenka tik fragmentui.

Vienas kitas šios knygos tekstas yra platesnis, tad ir atskiresnis. Kad ir apie Arvydo Šliogerio patirties siužetus – norėjau dar ką nors pasakyti filosofo 80-mečiui, kad ir iš punktyriškai jungusio fenomenologinio akiračio. Apie Vincą Mykolaitį-Putiną, jo literatūrinės gamtojautos sąsajas su Schellingo natūrfilosofija apmąstant literatūros ir filosofijos artumą, apie mįslę, užduotą Oswaldro Spenglerio, išskyrusio jam svarbiausius vardus: Goethe ir Nietzsche. Ir Šliogeris turėjo savitų kalbos vaizdinių, nebūtinai literatūrinių, tiesiog bendrų.

Kažkas svarbaus grįžo iš rusų klasikos, iš Tolstojaus, Bulgakovo, iš vakarietiškųjų tos šiandien problemiškos kultūros permąstymų.

Dar negalėjau apeiti Justino Marcinkevičiaus. Ir Salomėjos Nėries – į dabartį skaudžiai įsikirtusių likimų.

Esu parašiusi ir platesnį, išsamesnį, su Lietuvos Respublikos šimtmečiu susietą bandymą apmąstyti lituanistiką (*Lituanistika Lietuvos akivaizdoje*, 2018). Bet artimiausias liko *fragmentas*, dalinis, skiltinis mąstymas, mąstymas iš atskirų, kartais lyg atskilusių dalykų, nuolaužų ar net liekanų. Penkios fragmentų knygos. Fragmentas kartais „iššoka“ ir didesniame tekste. Daugėja kalbinių nuolaužų, nuoskily, trumpų įrašų. Trupa ne tik materialūs, bet ir nematerialūs daiktai. Yra ir iš prigimties mažų kultūros ar siauriau – lituanistikos – objektų ar aspektų. Smulkių, smiltiškų. Birių, išbyrančių pro didesnes sieto ar tinklo akis. Ir pro bendrinančias metodologijas. Smulkioms gyvenimo sėklelėms reikia tankių sietelių. Literatūros fenomenologija siekia tankinti jutimų ir jų kalbinių raiškų jungtis.

Smulkioji lituanistika – maždaug trejų emeritinių metų (ir Lietuvos mokslų akademijoje) lituanistiniai mąstiniai. Gal ir kiek neįprastas *mąstinio* paaiškinimas pagal analogijas: *skaityti* – *skaitinys*, *rašyti* – *rašinys*, *kalbėti* – *kalbinys*. Mąstyti – mąstinys.

Dėkoju Lietuvos mokslų akademijai už šios emeritinės knygos leidimą.

Vytautui Martinkui – už palankią recenziją, virtusią palydimuoju žodžiu.

2024, gegužė

P. S.

2025-ųjų sausis, pasaulis laukia permainų. Pusmetis nuo 2024-ųjų pavasario ir man buvo svarstymų-persvarstymų laikas. Ir sakinio, įrašyto antrojeje pratarmėje: „Kažkas svarbaus grįžo iš rusų klasikos, iš Tolstojaus, Bulgakovo, iš vakarietiškujų tos šiandien problemiškos kultūros permąstymų“. Tikrai – peržiūrėjusi Giedrės Žičkytės filmą „Meistras ir Tatjana“ apie fotomenininką Vitą Luckų ir jo žmoną Tatjaną, jčiau atnaujintą meilės ir kūrybos fatalinio ryšio temą ir kaip simbolinę metaforą, kreipusią Michailo Bulgakovo linkui. Su didele atida vėl skaičiau „Meistrą ir Margaritą“, analizavau ir interpretavau.

Bandžiau suprasti ir vakarietiškąją rusų kultūros sampratos versiją, pateiktą didelės apimties studijoje „Natašos šokis“, kurios autorius – Orlando Figes, istorikas, Londono kolegijos dėstytojas, dirbęs su didele, mums gal ir neįsivaizduojama, paties autoriaus „pasakiška“ vadinama tyrėjų komanda, su skirtingų kultūros sričių (architektūros, literatūros, muzikos...) specialistais. Norėjau suvokti Česlovo Milošo (ir slavistikos profesoriaus) požiūrį į Rusiją (Czesław Miłosz, *Rusija. Transokeaniniai regėjimai*, 2023), ypač į

Fiodorą Dostojevskį. Milošo požiūris, santūrus ir orus, dalykiškas ir subalansuotas, bet jau iš praėjusio laiko, kai turėjome daugiau iliuzijų dėl Rusijos, jos kultūros ir literatūros, liko artimas. Supratau ir Rimą Tumina, apgailestauju, kad to nepasakiau jam dar gyvenant. Man sunku paklusti raginimams ir net liepimams „uždaryti dangų“ rusų kultūrai. Tebemanau, kad tik kūryba (visų tautų – ir tų, kurios yra patekusios į autoritarinius gniaužtus) ir iškelia virš žmogaus pasaulio prasmės idealų dangų. Tereikia į jį atidžiai žvelgti, girdėti, vertinti. Bet yra ir kita pusė: šiuo metu – tai Ukraina. Brutalaus karo apokaliptinės iškankinta, išblaškyta tauta, kurios vienis tampa vis problemiškesnis. Neapleidžia mintys ir apie tą dalį ukrainiečių, kurių gimtoji kalba yra rusų. Iš gimtosios kalbos žmogus negali išeiti, net jei viešai ja ir nekalbės. Ji vis vien liks vidinė kalba, patirties kalba, neištrinama, jokio priešo nenusavinama. Gimtoji kalba negali virsti priešė, tai žmogų visiškai suardytų. Ar neaitrinsiu tų žmonių, gyvenančių ir Lietuvoje (ne vienas jų mokosi ne tik lietuvių, bet ir ukrainiečių kalbos), savo tariamai ramiu mąstymu apie rusų literatūrą? Juk kai mąstai, tai ir vertini, o jei vertini, tai ir gini. Būtinoji išimtis man lieka Jurgis Baltrušaitis, ne tik kalbėjęs, rašęs rusų kalba, bet ir vertęs į ją Vakarų moderniuosius autorius, *rinktinis lietuvis* – taip apie jį galvota ir sakyta jį pažinojusiųjų. Skaitysiu jį, taip pat Antoną Čechovą, galbūt ir Levą Tolstojų, lemtingai ieškojusį žmogiškesnio žmonių sugyvenimo, turto pasidalijimo, tikėjimo galimybių. Tačiau paskutinę „Smulkiosios lituanistikos“ redakciją trumpinu, atsisakau kelių tekstų apie rusų literatūrą ir kultūrą. Lituanistikai, taip pat smulkiajai, reikia ją *stambinančių* kontekstų, bet iki to laiko, kol, pasibaigus karui, dėl rusų kalbos, literatūros ir kultūros apsispręs pati Ukraina, tie kontekstai gali būti pildomi iš kitų šaltinių.

V. D.

I. Patirtis: jutimai, vaizdiniai

Transcendentinis takas

Gyvename išorėje, išoriškai. Mūsų vietą išorėje žymi kūnas ir vi-
sa, kas susiję su juo ir vienu ar kitu būdu išreiškiamomis jo reikmėmis,
judėjimu, judesiais, jutimais. Jutimuose slypi ir lyg kokie *perėjimai*,
lyg kokios *vidinės erdvės*, apie kurias sunku ką konkrečiau pasakyti.
Jutimai inicijuoja intensyvesnius išgyvenimus, nužymi transcen-
dentinį taką – tarp čia, išorėje, ir *ten, viduje*. Šiame take ir metaforų
bei simbolių šaknys. Gilesni jutimai turi rasti savo kalbinę išraišką,
pirmiausia ji pasirodo artinančiu, perkeltiniu pavidalu. Ištarimas yra
jutiminės būsenos pašaukimas, bandymas įspėti jos vardą. Jutimai
juda kalbos linkui. Jutimai įgyja būtį tapdami žodžiais. Kalbos ir ju-
timų sąlytingumas labiausiai jaučiamas lyrikoje. Lyriniame eilėraš-
tyje dvigubas judesys – būsenos virtimas kalba, žodine struktūra, ir
žodžio (ypač metaforos) grįžimas į jutimą. Lyg koks transcendentini-
nis tinklas. Ar vos įžiūrimi, vienas kitą kertantys, susikryžiuojantys,
vienas į kitą sucinantys ir vėl išsiskiriantys takai.

Ten, viduje, yra mįslingiausia žmogaus nuoroda į save. Ir skauda
ten, viduje, ir negali pasakyti, kas, kur ir kaip. Frazeologinė, tikėtina,
kad labai sena lietuvių metafora – *širdį skauda*, kai bandoma pasakyti
apie nelaimę, netektį, prarastį. Ar tiesiog apie įprastai neapibūdina-
mą būseną, kai negera, neramu, kai *viskas krenta iš rankų, kai nēr kur
dėtis*. kažkas, ko negali apimti, išreikšti, paveikti, pamatyti, išgirsti,

bet kas yra ir yra neatšaukiamai. *Siela*, kaip gyvenimo pabaigoje sakė ir Arvydas Šliogeris, Platono ir Aristotelio mokinyš, ta neaiški, nepaaiškinama ir nepaaiškinanti substancija, ta lemtingoji skirtis, dėl kurios žmogus ir yra žmogus.

Neįmanoma tirti literatūros jos nepatiriant.

Neminant jos transcendentinių takų tarp *čia, išorėje, ir ten, vi-duje*, jei ir tik pakraštelių.

Miško provaizdis

Miško sąvoka lietuviams pagal svarbą yra greta namų. Gilūs žodyniniai miško lizdai, neišsemiamos metaforų galimybės. Miškas ir aukštas, šviesus, ir tamsus, toks tankus, kad jau aklas.

Senlietuviai bus giliai į savo miškus įsižiūrėję, įsiklausę. Ir pranešimus apie save, bendresnę savivokos kalbą bus formavę pagal mišką. Ir Daukantas, ir Adomas Mickevičius, ir Baranauskas, ir Maironis. Ir *Eglės* vardą pasirinkusi Liudmila Malinauskaitė-Šliūpienė. Senieji rašytojai gebėjo mišką ne tik personifikuoti, teikti jam žmogiškų ypatybių, bet ir *personizuoti*, įžvelgti atskirus medžius, jų likimus. Mūsų mitinė, tautosakinė ir poetinė Eglė yra perėjusi kelis personizacijos etapus. Iki mitinės Karalienės, žalčių karalienės, išlikusi moters vardu.

Miškas kaip bendruomenės, jos patirtų situacijų, išbandymų provaizdis. Ir kaip pirminis estetinių patirčių šaltinis. „Anykščių šilelis“, jo „grožė senobinė“. Ir lietuvių (lietuvnykų) vienybės metafora.

Bet dabar mano patirties vaizdiniuose iškilusi kelių apykreivių pušelių dominantė: „Visa prapuolę; tik ant lauko pliko / Kelios pušelės apykreivės liko!“ Tas kelių pušelių vaizdas dar ne visai įsisąmonintu būdu siejasi ir su iškirstu, išgenėtu sovietinės okupacijos

laiko literatūros mišku. Penkiasdešimt metų – maždaug per tiek laiko suauga miškas, subręsta medžiai – individai (ir pagal Arvydo Šliogerio asmeninę sąvoką). Taip – ir perkeltine prasme – ir su okupacinio laiko literatūra. Maždaug nuo 1965-ųjų literatūroje (kaip ir dokumentiniame kine, fotografijoje, grafikoje, muzikoje) vyko giluminiai lūžiai, kūryba individualizavosi, literatūra iškilo ir kaip savita, nors ir apribota, to laiko lietuvių tautos ir lietuvių kalbos dvasinė reprezentacija. Kaip procesas literatūra nebuvo nei lygi, nei lygiavertė.

Šiandien tas *sovietinės literatūros laukas* menkai betiriamas. Justinas Marcinkevičius – geriausia prasme – tik „diskusijų objektas“. Apie prozą beveik nebekalbama. Prozai reikia laiko, reikia skaitymo ir įsiskaitymo. Dažniau paminimas Ričardas Gavelis (bet tik „Vilniaus pokeris“). Gavelio kontekstui reikėtų ir Rimanto Šavelio, ir Sauliaus Šaltenio – su „Riešutų duona“ ar „Duokiškiu“. Ir Vandos Juknaitės – su „Šermenimis“, paskutiniu senjojo, nors jau ir sovietinio Lietuvos kaimo vaizdiniu, kalba ir su „Kalbėjimu iš tamsos“, *kitos*, kitokios literatūros. Kad suprastume atskirus tekstus, reikia juos kalbinti. Ne tik „Marčios“, bet ir „Šermenų“ greit nebesuprasiame. Reikia kontekstų, kitų kalbos lyginimų.

Lituanistika, jei ir tik smulkioji, kalbina rašytojus, o kas gal ir svarbiausia – kalbina jų kalbą, aiškina, interpretuoja. Literatūrinė kalbos erdvė turi būti nuolat užpildoma gyvų balsų, atsiliepiančių ne tik į bendrinę, bet ir tarminę kalbą. Žmonės gyvena pernelyg trumpai, kad galėtų ar norėtų iš savo istorijos išmesti, išbraukti ar bent užtamsinti vieną ar kitą laikotarpį, kad ir patį sunkiausią. Karta, kuri į paskutinį okupacinį laikotarpį įžengė vaikystėje ir išėjo senatvėje. O brandos laikas – kaip ir medžio – liko tame nelaisvame laike. Gyveno, kaip galėjo, kaip įstengė. Neišvengiamai prisitaikydami ir daugiau ar mažiau nepakludami, kaip tai apskritai būdinga žmogui. Menininkai geriausius savo kūrinius sukūrė iš

nepaklusimo, nepaisydami nieko. Politinis, o dar blogiau – politizuotas – vertinimas, mechaninės padalos neapima *viso žmogaus*. Kaip ir visos kultūros, bet kuriuo atveju – daugialypės ir daugiaklodės. Gal ir dėlto, kad jaučiamės bejėgiai dabartyje (ar moraliniai, ekonominiai nusikaltimai nėra ir politiniai, kai pažemina Lietuvos vardą, pakenkia žmonių pasitikėjimui), rūstų ir kritišką žvilgsnį tebetelkiame į praeitį, vis „desovietizuojame“ ją, nebejusdami ir farso pavojaus.

Į sovietinį laikotarpį žvelgiame iš aukšto ir iš aukštai, lengvai prisiimame kolonijos statusą, žinome, kad teisėta (oficialiai ir priimtina) smerkti ir menkinti žymiausius to laiko rašytojus. Ar bent apeiti – kaip plynėje likusį kelmą, kad ir Joną Avyžių. O jei iš žemiau būtų tas žvilgsnis, jei iš arčiau, jei iš paties žmogaus – ką mąstė, kodėl rinkosi taip ar kitaip, ką įstengė padaryti gero, kur ir kodėl klupo. Jei ryžtumėmės iš anksto ir nežinoti – kas ir kaip. Kad tyrimas nebūtų šališkas; kas iš anksto žino, tas visada šališkas.

Kad gyvename *dabar*, o ne *tada* – privilegija, bet privilegijomis naudotis problemiška.

Nedirbamoje, neprižiūrimoje žemėje miškas auga ir savaime. Bet tik per gerą pusšimtį pasirodo medžiai – individai, kurie ir lemia miško vertę, jei ir perkeltine prasme.

Atmintis, atsiminimas

Kodėl skiriu? Kokius šių sąvokų skirtukus aptinku patirtyje?

Atmintis – bendra gyvųjų organizmų savybė kaupti informaciją, ją saugoti ir perduoti. Žmogiškoji atmintis – gal ir svarbiausia žmoniškųjų dvasios išteklių versmė, individuali, o giliausiuose kloduose ir kolektyvinė. Susijusi su perkeltinės prasmės erdve.

Atsiminimas – procesualus, veiksminis, tęsiasi, prasitęsia, su-
daiktavardėjęs veiksmožodinis abstraktas: kaip ir gimimas, mirimas,
ėjimas, kvėpavimas, netgi mąstymas. Gyvenimas. Žmogus gyvena
patirdamas ir atsimindamas tai, kas su juo vyko, atsitiko. Su juo, bet
ir pats veikdamas, dalyvaudamas, pasirinkdamas. Pasirenki, bet ir
esi pasirenkamas. Atsimeni, bet ir esi atsimenamas. Labiausiai nu-
tolina, kaip esi atsimenamas, atsimenama. Atminties žemėlapiuose
neužpildomos išlikimo kitų atmintyje vietos. Kai atsimeni, tikiesi,
kad lygiai ir tave atsimena. Ne, nelygiai. Ne, ne taip pat. Net tai, kas
neatskiriama dviejų.

Žmogus gyvena atsimindamas ir dar daugiau užmiršdamas, per-
keisdamas, performuluodamas. Nebepasigesdamas to, ko nebepri-
simena. Sutinka, jei kartais ir su apgailestavimu: ne, to neatsimenu,
nebeatsimenu, nebeprišimenu.

Sąžininga ir prisiminti, ir nebeprišiminti.

Augalo atmintis

Tik metafora, bet gal ir ne.

Atsimenančio augalo vaizdinį sustiprino Dovilės Dagienės fo-
tokūryba. Bet ir savyje turiu kelis augalinius atminties lizdus.

Apie vieną, lyg ir visai kasdienišką.

Gal kokie 1987-ieji. Užeidavau, kad ir retai, pas Janiną Degutytę
į Antakalnio 8. Ir tą rudens vakarą, kai neseniai buvo grįžusi iš savo
Mazgeliškio. Koridoriuje krepšiai su daržovėmis, viename daug švie-
sių pupelių ankščių, man nematyti. „Čia svarbiausias mano baltymų
šaltinis, visaip jas valgau, žiemai susikonservuoju, tokios stebuklin-
gos pupelės, šparaginės, dar ir gražios, balti ovalai...“ Kitą kartą pa-
sisakė išaižiusi ir man atskyrusi. Derėjo ir mūsų sodelyje, ir Bileišių

sodyboje, aukštos, stiprios, vijoklinės. Iki šiol vis sulaukiu – rugpjūtis, ir jau iki spalio pabaigos. Ir nėra joms lygių – išbandyta, dabar daug tų šparaginių pupelių veislių.

Ritualas – sodinti, įsmeigti smaigus, dar ir pririšti, jei daug ankščių, skinti, virti, troškinti, palikti apatines, kad sunoktų, kad ankštys sausai barškėtų, išaižyti, saugiai pasidėti, kad sulauktų pavasario. Kad dygdamos, augdamos, žydėdamos, barškėdamos prisimintų visą savo gyvenimą. Ir man primintų – iš kur jos, iš kokių rankų. Kaip džiaugdavosi Janina, kai galėjo rankomis liestis prie žemės, su kokia nuostaba žiūrėjo į kiekvieną augalėlį, tarsi ir su juo savimi pasidalydama. Besveikatė, kaip ji išmoko gyventi pati sau padėdama, rinkdamasi ir kurdama sau tinkamą maistą – baltymus, vitaminus. Kaip dalijosi viskuo su kitais.

Ir daug kuo ir su manim.

Ir šparaginių pupelių atmintim.

Skonio klasika ir kasdienybė

Skonio klasika – M. Prousto *pyragaitis*.

Ir skonio kasdienybė. Vaikystėje, jei tik valgėme, ką virė, kepė mama ar močiutė, jei tik namuose, net ir varganuose, įgijome savo skonių „katalogus“. Ir po daugelio metų gomuriu nuteka seilė, vien ką prisiminus, jei ir tik kruopų košę su bulvių tarkiais ir spirgučiais (iš žemaičių). Skonio pojūtis gali būti sužadintas ir be konkretaus potyrio. Bet gal tik skonio aidas ar atgarsis.

Kurso draugė, mokytoja iš Obelių, bet labiau iš Visdievų (stebuklingas kaimo vardas, labai senas), kur dar senas jos tėvo sodas: žinai, su seseria nuvežėm į Obelius kelias pintines *sierinkų* (krenta ir pūva, krenta ir pūva), vyresni prakanda ir nusišypso, *sierinka*, sako, ir vis šypsosi. Dabar obuoliai bendriniai, be vardų. Gal dėl to ir beskoniai.

Ak, *sierinka*, pilkoji, pilkutė, žemaičiams – *sieringa*, *sieringinė* (*sierėngėni vuobelie*), o man – dargi ir sidabrinė, rugsėjo šalnų pasidabrinta.

Atsiminimo takas – pirmieji studijų metai, Gražtų gamykla, po darbo užbėgi į Konarskio turgelį; kelis kartus radau *sierinkų*, atpažinai iš matinio žalsvumo žievės su siaurais rusvais dryžiukais, senyva moteris pardavinėjo *kvortomis* – po 10 kapeikų...

Fenomenologija – paprastai

Iš pokalbio: mes su sese kartais panašios, net labai, o kartais – ne, visai ne.

Taip, žmonių panašumas yra fenomenalus, *pasirodantis*, kai susiklosto aplinkybės: kalbasi, juokiasi, eina, į ką nors žvelgia, yra susikaupę arba atsipalaidavę, dirba, atlieka kokius nors judesius. Giminės – kaip teka mumis nesuvokiami, nematomi genai, kaip netikėtai *pasirodo* ir trečioje ar ketvirtoje kartoje. Kartais jau ir nebepažįstamą atpažįstame iš to, kuris tėra arčiau.

Panašumų fenomenologija.

Paprasta, bet ir stebuklinga

Grįžimas, grįžimas į tokią gilią savo praeitį, kad jau bedugnę. Nebepasiekiamą istorijos, juolab žmogaus pasaulį iškreipiančios vienalinijinės politikos.

Senosios lietuvių dainos, prieš daugiau nei šimtmetį atrastos ir M. K. Čiurlionio. Ar nėra jos ir šiandien iš naujo atrandamos?

Ypač sutartinės; *pradėjau sutartinę ir pajutau, kad lyg atsiskiriu nuo kūno, kad kylu...* Stebuklingas dar jaunos moters paliudijimas

Labanoro vienkiemyje. Susidėjo ant stalo Zenono Slaviūno tris „Sutartinių“ tomus: čia mano biblija, – sako. Vydūnas mane ant to kelio užvedė, – priduria vyras. Gieda abu, moko, jei kas to nori. Dar ir Dusetų krašte girdėjau palyginti jaunas sutartinių giedotojas. Grįžtančias, neperėmusias iš motinų, išmokusias.

Lyg ir nutrūkusi tradicija, bet atgimstanti.

Niekas neišnyksta, kas tikrai yra. Nei Vydūnas, nei nuostabą keliantis to keisto, beveik nesuprantamai, neužsirašomai tautosakos paskaitas tuomečiame Vilniaus pedagoginiame institute skaičiusio profesoriaus Zenono Slaviūno (1907–1973) darbas.

Sutartinių, unikalių daugiabalsių lietuvių dainų, tritomis – gal ir reikšmingiausia, kas Lietuvoje buvo išleista 1958–1959 metais. Patikima. Ir parengimas, ir įvadai.

Debesys

Aukštasis Lietuvos kraštovaizdžio polius. Kintantis, o matymui, žvilgsniui tarsi ir pastovus. Nejuda ir juda, susidaro ir atsidaro. Susilieja ir išsiskirsto. Tamsėja ir švyti.

Yra ir nėra.

Tai, ką pamatai, įžvelgi. Kalnus. Rūmus. Figūras. Veidus. Formas. Pavidalus – medžius šaknimis į viršų. Žvėris. Meno epochas – baroką virš Vilniaus, pasak Milošo.

Grynas fenomenas.

Algimanto Kunčiaus debesys. *Per. Pro.* Itin stiprus fenomeno įspūdis – kaip žvelgi, taip ir matai. Kaip patiri, taip ir tiri.

„Debesų knyga“ (2006) – fototyrinė fenomenologija.

Gal ir svarbiausia

Patiriame ir pradžią, ir pradžias, jei to ir nežinome.

Bet kartais suklūstame – *tai buvo*. Su manim ir ne su manim. Atminty, bet lyg ir dar kažkur. Judesy, kai po audros renki medžių šakas. Žvilgsnyje – vanagėlis staigiai krenta į aukštą žolę; kūdikis, tiesiantis ranką į obuolį.

Pradžia, kurioje slypi ir pradžios pavyzdys. Senujų graikų žodis – *archetypon* (archetipas). Pradžia teikia prasidėjimo pavyzdį. *Taip* kūnas lenkiasi paimti nukritusio daikto. *Taip* akimis palydime iš lizdo pakilusį gandrą. *Taip* ant rankų imame kūdikį. Žmogus žino savo žmogiškumo pradžias. Nesuimamas į žmogiškojo laiko rėmus, nesuklasifikuojamas. Esame laikini, bet kol esame, esame ir belaikiai – ir labiausiai, kai mumyse kasdieniškiausiais, tad nereflektuojamais pavyzdžiais atsiveria ir pradžių pradžios.

Viešąsias pradžias kalba išsaugo savo rašto paminkluose.

Ir poezijoje, prasidedančioje savaimine kūryba, ir niekad savo pradžios neužmirštančia, gebančia ir jos trupinius pasidauginti, išsididinti.

Kūryba yra archetipiška.

Archetipiškumu įmanoma paaiškinti ir bendrinančią, jungiančią kūrybos prasmę.

Tavo ranka, glostanti šunį, yra ir ranka žmogaus, bandančio prisijaukinti laukinį gyvūną. Bet *tai* reikia pasakyti.

Žolinė

Brangi man ta šventė – vaikystės džiaugsmo, atlaidų Varniuose, vis pėsčios su mama, takais, paprasta diena – jau į rugsėjį, tad ne tik su *bukieto*, bet ir su knygos, sąsiuvinio, pieštuko kvapu.

Ir jokio dvilypumo, kurį pradėjau justti universitete, jau po tautosakos, po pirmųjų ekspedicijų, rugpjūtinį. Ak, ir šios gražios katalikų šventės dugne gilus pirminės žemdirbių kultūros klotas: vasaros pabaigos (ji buvo ankstesnė nei dabar, klimatui šylant), dėkojimo žemei ir saulei, kad užaugino, subrandino. Įsigalint kitos religinės kultūros sanklodai, šventumo reikšmės jautresnėse sąmonėse neišvengiamai dvilypavosi: viena jausta, kita daryta ir sakyta. Okupacijos, ypač paskutinioji, prievartinė ideologizacija neišvengiamai klojosi ir ant to, kas buvo patirta prieš amžius.

Bet kartais

Bet kartais kažkas tarsi iš kažkokios gilumos išnyra; lyg pažadintas kažkokio atitikimo, kadaise patirtos būsenos, muzikos, vaizdo, kvapo, šešėlio per žolę, debesies kontūro. Kartais atrodo, kad ir be jokios priežasties, kurią apčiuoptum. Ta *giluma* jaučiama ir kaip *atmintis*, budinti svarbiųjų psichologinių ir filosofinių egzistencijos sąvokų rikiuotėje: būtis, mirtis, gimtis, mintis, senatis... Jų reikėjo lietuviškajam Jurgiui Baltrušaičiui, kuris gausino savo žodyną ir iš veiksmažodinių abstraktų trumpinių.

Galiu įsivaizduoti, kaip tai, ką patiriu ir jau patirdama suvokiu, kad prisiminsiu, jei ir tik kurį laiką, grims gilyn, į atmintį, ko negalėsiu prisiminti, net ir dėdama pastangų, bet kas galbūt iškils į paviršių savo valia. Ir kad prie to iškilusio (vaizdo, minties ar tik kokio neaiškaus ribėjimo) sukliusiu, permąstysiu ar net iš naujo patirsiu kaip kadaise gyvą būseną. Tai ir bus atmintis, jos valia. Galbūt kažkuria, nors ir menkų menkiausia, dalimi tas sušvitęs kristalėlis yra to, kas psichologų vadinama ir kolektyvine atmintimi, atskala. Ar bent tai, kas iš arčiau, – mano motinos ar tėvo, mano senelių ar prosenelių. Atmintyje aptinku ir to, ko (kaip galvoju) nesu patyrusi, nei mačiusi,

nei girdėjusi. Nežinau, o lyg ir žinau. Nesu tame rūme (gyva man ta vienaskaita) buvusi, o lyg ir esu.

Melancholija: susitikimas su Sigute Valiuvienė

Paskatinta Jūratės Stauskaitės, vienos iš kuratorių, aplankiau Sigutės Valiuvienės parodą – iliustracijų ir vėlyvojo laikotarpio (o nugyveno ilgą gyvenimą) lakštų. Tie vėlyvieji lakštai labiausiai ir pritraukė – grafikės formų ir spalvų pasaulis galiausiai pasiekė abstrakcijų laisvę. Tos šiltos spalvos – žemės, rudenėjančio miško, pažemėjusio, minkštai nupilkusio dangaus, pilkšvų sutemų, žmogaus odos (veido, rankų), matinio vandens ar popieriaus paviršiaus. Ir pati išpūdingiausia – *saulėlydžio*, su tamsaus aukso ar šviesesnės bronzos atspalviu.

„Pasaulis šalia“ – parodos pavadinimas. Taip, pasaulis šalia, bet ir mumyse, kaip ir mes jame. Ne tik tame, prie kurio glaudžiamės ir kurį glaudžiame, bet ir pačiame brutaliausiame. Paroda gražiai ir teisingai anotuota: menininkė, „sukūrusi itin savitą, lengvai atpažįtamą, tautiniais motyvais prisodrintą, melancholija alsuojantį kūrybos stilių“. Tikrai – apie Sigutę Valiuvienę galima sakyti, kad ji kūrė iš gilaus lietuviškos melancholijos pajautimo. Ir kad vėlyvosios jos spalvos ir abstrakcijos ir yra savitoji lietuviškos melancholijos raiška. Kažkas iš praėjusio amžiaus pradžios, iš M. K. Čiurlionio, iš Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos, iš programinio *tautinio stiliaus* ieškojimo. Atrodo, kad viskas jau toli ir išblėšę, kad brutali sovietinės okupacijos nukapotos šaknys ir gyvybingieji ūgliai. Bet ne, ne viskas nukapota. Dar mintis iš parodos anotacijos: „S. Valiuvienė ir kiti jos kartos grafikai (vyras V. Valius, A. Steponavičius, A. Surgailienė, B. Žilytė, A. Skirutytė ir kt.) nuolat ieškojo būdų, kaip išvengti priimamo socialistinio realizmo ir savo darbais kalbėti apie jiems tikrai svarbius lietuviškos tapatybės, etnografijos, kultūros istorijos dalykus“.

Sigutė Valiuvienė intensyviai kūrė vidinę lietuviškumo tapatybę, ryškino lyrinę melancholiją, itin jautriai ir atsargiai žymėdama nuorodas į M. K. Čiurlionį, labiausiai į „Karalių pasaką“, karališkuosius veidus keisdama į motiną ir jau raides pažįstantį vaiką (su stilizuotomis karūnomis), lietuviškos sodybos šviesą transformuodama (ar papildydama) į knygos šviesą.

Saulėlydžio šviesa, melancholijos būseną, šiltas jos pasiliejamumas ir ant pasaulio, kuris šalia, ir ant išėjusiųjų, bet jaučiamų, prisišaukiamų. Ant širdies – liūdnos ir švytinčios. Šatrijos Raganos romano „Sename dvare“ nuostabioji *introdukcija*, einanti po epigrafo iš J. W. Goethe'ės: „Alles Vergaengliche ist nur ein Gleichniss“. Praeinamybė, kuri yra ir simbolis, ir dingstis tam, kas praeina, prisiminti. Ar kuriuo nors būdu rasti. Menas yra ir giliausia prisiminimo forma. Užplūstanti melancholija, pereinanti į kalbą: „Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą...“

Apie simbolį – iš patirties

Klausimas, vis išskylantis, – kas *simbolis*? Daug kieno apibūdintas, bet ir apibūdinimais nardinamas į gilų ir tamsų žmogiškųjų patirčių vandenį. J. W. Goethe'ės „Fausto“ pabaigoje: „Alles Vergaengliche ist nur ein Gleichniss“. Aforistinė ištartis, kaip epigrafas pasirinkta Šatrijos Raganos „Visa, kas praeina, / Simbolis tėra.“ A. Churgino vertimas Šatrijos Raganos „Sename dvare“ 1969-ųjų leidime. Epigrafas, kuris palyti pačią Šatrijos Raganos kūrybinę pasaulėjautos esmę – lyrinę refleksiją, jutiminėmis patirties gijomis susiliečiančią su egzistencijos filosofija. Kodėl žmogiškasis laikas nesutampa su *dabar*, su realiai gyvenamu laiku, kodėl žmogaus sąmonėje tiek daug praeities, to, kas patirta tiesiogiai, ir kas perimta

iš kitų (tėvų, senelių...). Kodėl jautresnės prigimtys susitinka lyg su koku *dingtelėjimu*, *knioštelėjimu*, kad tai jau buvo ar tarsi buvo, kad kažkas (spalva, garsas, judesys...) tarsi grįžta, pasikartoja. Jei ir kitu pavidalu. Kažkas, kas *atsitinka*, atsitikimo vyksmu *atitikdamas* tai, kas kaip nors yra vykę tavo ir ne tik tavo patirtyje. Tai, kas atsitikimo-atitikimo akimirką yra suvokiamas ar tik pajuntamas, turi vienkia ar kitokią jutiminę formą, pavidalą – *daiktas*, *augmuo*, *paukštis*... Sąmonė susitinka su *simboliu*, vienusyk ir daiktišku, kasdienišku, ir sulydytu iš perkeltinių reiškinių. Patiriant tai nėra svarbu, gali likti ir nežinoma. Kasdienė sąmonė saugo daikto, kūno, reiškinių ribas, kad pasaulis *nesimaišytų*, kad žvaigždė būtų žvaigždė, žiedas – žiedas, paukštis – paukštis. *Kiti, kitokie* apibūdinimai, *perkeliantys* įprastas reikšmes, reiškia ir sąmonės išėjimą iš kasdienybės arba kasdienybės perkeitimą ir jos perkūrimą. Ir minties, mąstymo, refleksijos interesus, veikiančius bendrinimo bei apibendrinimo linkme. *Simbolis* kaip sąvoka iškyla estetikoje, meno teorijoje. Gyvybingiausia simbolio teorinė šaknis – literatūros kritikoje ir moksle, tiriančiuose kalbinę medžiagą, jos tiesiogines ir perkeltines reikšmes, sudarančias *metaforos* lauką. Simbolis – labiausiai apibendrinta, kondensuota metafora. Simbolio prigimtis – dvilypė: iš metaforos vaizdumo ir sąvokos abstraktumo.

Grįžtant į simbolio pradžią, reikia grįžti į pirmines patirtis – į matymą, girdėjimą, lytėjimą, jutimą, veikiamą to, kas prisimenama, kas buvo *matyta*, *girdėta*, *jausta*, *lytėta*, kas persmelkta, ir to, kas prasižėjęs ir įsigyvena sieloje, aukštesnėje dvasinėje patirtyje.

Patirtis pirmiausia yra *savoji patirtis*. Žmogus yra savityrus. Per save jis pasiekia kitą, kitus. Atpažįsta *kitą patirtį*, o tuos momentus, kurių nėra patyręs, suvokia lygindamas, bendrindamas, remdamasis ir netiesioginėmis patirtimis.

Mano patirtyje vis dar gyvas simbolių tinklas, kurio pirmosios aklės susiformavo man pačiai nei jaučiant, nei suvokiant jų svarbos,

daugiausia tik matant. Matymas yra žmogaus pasaulio suvokinių pamatas. Ir neregys jam įmanomais kompensaciniais būdais pamato tai, kas jam svarbiausia. Vaikystės, ankstyvojo gyvenimo kaip atskirosios dalies suvokimas susijęs ir su ankstyvųjų patirčių svarba – iškyla vaizdiniai, išryškėja linijos, kurios vėliau veiks kaip jutimų saugykla, kaip *ataidėjimų, atitikimų* galimumas.

Mano ankstyviausi pasaulio jutiminiai patyrimai – Keiniškės (motinos pusė) ir Pagirgždūčio (tėvo pusė) vienkiemiai, Pavandenės ir Varnių parapijos, susieinančios ties mūsų namais. Senos sodybos ir mažieji žemaičių dvarai, kurių nykimo agonija mane yra stipriai palietusi. Tarsi atgijo archetipinė atmintis, senos bajorų giminės *kiti, kitokie* gyvenimai. Be šitos atminties, man pačiai nesuvokiamos, nebūčiau galėjusi su tokia atida ir meile (ir vis iš naujo) skaityti Šatrijos Raganos „Sename dvare“. Vėliau ir Č. Milošo „Isos slėnio“.

Iš „Sename dvare“ ir viena mano patirties šaknų, padėjusių suvokti ir gramzdinančią simbolio sąvoką, ir lengvai banguojančią metaforos prasmę.

Neišsemiama: dar apie simbolius

Neatsiversti jokio žodyno. Nesitikrinti. Juk tiek kartų tai daryta – prieš paskaitas, seminarus. Turėtų būti likęs nors lašas *būtinąjo žinojimo*. Lyg lašas vandens stiklinėje. Kas simbolis, kas tas sengraikių *symbolon*? Susitikimas, virstantis *sutikimu*; nuojauta, ištinkanti kad ir kitame lygmenyje (pasaulio, idėjų, vaizdinių...), turėtų būti kažkas, kas *atitiktų* mane – ženklintų, signalizuotų, bent primintų. Tautosakos priminimai, nuorodos į medį, gėlę, paukštį. Salomėjos Nėries ankstyvoji pastanga „kažką atsiminti“, – lyg vardą, seniai girdėtą: „Aš noriu kažką atsiminti, / Kažką tai girdėtu vardu. / Ir skamba jis vakarą ir rytą / Nuskendusio varpo aidu“. *Varpas*, varpo

simbolis – vienas universaliausių. *Balso, šaukimo, kvietimo, aido*. Simbolio veiksmingumas iš reikšmių ir prasmių sankaupos. Iš kelio *pradžios* išlikimo ir kelyje, ir jo gale (arba viršūnėje). Visa, kas susiformuoja, kas įgyja pastovias (ir materialias, daiktiskas) formas, formavimosi procese iš laiko *pradžios* ir *eigos* sąveikų, galiausiai susikabinančių, suaugančių į vienį. Taip formuojasi ir tauta, – iš *vietos*, iš gamtos pavidalų, džiaugsmo ir skausmo *būsenų*, iš kūrybos impulsų, bendrų ir individualių. Rūpintojėlis – iš medžio išdrožtas, išskaptuotas lietuviškų pakelių ir kiemų saugas, nusiminęs ir susirūpinęs dievas yra lietuvių archetipinis simbolis: nuo Julijono Lindės-Dobilo iki Balio Sruogos, savo straipsnyje apie Vinco Mykoliaičio-Putino knygą „Tarp dviejų aušrų“ atskirai sustojusio prie „Rūpintojėlio“, prie jo neišprasto, atviro nuoširdumo, prie jo *vieninteliskumo*. Taip, tai atvejis, kai poetui pasiseka tarsi prisiglausti prie savo tautos archetipinės šerdies. Sruoga užčiuopė ir poeto sėkmės šaknį – Mykolaitis-Putinas savo kūrybine valia veikęs kaip *senoviškas* (senas) poetas, jaučiantis kūrybinio veiksmo sakralumą. Taip, gilioji simbolika ženklina *sacrum* erdvę. Kūrybingo, jei ir jauno, siela yra ir sena, palytėta *mitinės pradžios*.

1937 metais vykusioje pasaulinėje parodoje Paryžiuje Lietuvą ženklino skulptoriaus Juozo Mikėno sukurtas Rūpintojėlis. Ir parodos lankytojai jį suprato. Antroji lietuvių archetipinių būsenų ir vaizdinių archetipo pusė – *Vytis*, gintis, sauga. Rūpintojėlis – būsenos simbolis, Vytis – veiksmo. Ar gali to paties simbolio pusės būti sulydytos, sutapatintos, kad ženklintų iš gilios būsenos kylantį aktyvų veiksmą – *gintį*? Kai mąstome apie Vytį kaip paminklą, turime bandyti atsitraukti nuo konkretaus pavidalo, ieškoti apibendrintų formų. Kažko, kas jungtų *rūpestį* ir *gintį*. Paminklas ne simboliui, kuris jau yra sukurtas, o tam, ką simbolis žymi, – tai tautos patirties gelmei, kurią laikas vis iš naujo bando iškelti į paviršių, kaip laiko kalba sukurtą ir laiko kalba perskaitomą formą.

M. K. Čiurlionio *Vyčio preliudas* (1909) prieš akis, tuo laiku *tai* buvo padaryta.

Mažas daržas

Tik daržiukas retai belankomoje senų žmonių sodyboje. Bandyta kažką sodinti (bulvių vagelė, krapų kampelis, keli svogūnai...), bet sunku berasti pro išsikerojusias balandas, užgulusią žliūgę, kiaulpienes, geltonžiedes svėres. Stipri augalija, *savaiminė*, kad tik būtų žemės ir drėgmės. Į silpnas žmogaus pastangas sukultūrinti nors mažą erdvelę natūrali, laukinė augalija skverbiasi galingai, nesulaikomai. Tik vieneri metai, o bent dukart nenupjautas kiemas jau apaugęs laibais drebulių kakliukais. Dar keli metai – ir iki langų. Kuo žmogus silpnesnis, tuo botaniniai subjektai stipresni, atkaklesni – gožia, naikina silpstančias kultūrinės žmogaus veiklos žymes. Liūdesys – žinančio, kad tikrai pralaimės. Kad augmenijos daugkartiškumas visada įveiks trumpą, vienkartę būtį.

Ir vis vien – yra žmonių, pasirenkančių augaliją kaip savo lemtį. Kad galėtum tirti, aprašyti, *fitografuoti*, turi būti arti, matyti, jausti, liesti, girdėti, rinkti, išmokti ne tik augalų kalbą, bet ir kalbą apie augalus. Ir ja sustiprinti ar ne pačią giliausią žmogaus psichinę sąvybę – atmintį. Atmintyje lieka *gyvenamasis pasaulis*, kas akimirką virstantis jau *gyventu*, nykstančiu, pasitraukiančiu, tik prisimenamu, žmogišku ir nežmogišku. Nežmogiškosios patirties didžiąją dalį sudaro augmenija, išskirtinai – medžiai.

Botanika – mokslas apie augalus; *botane* – žolė, žolynas. Kas žalia ir gyvybinga. Bet ir jau be žalumos; sudžiovinti išplonėję, trapūs pavidalai, formos. Lapų, pirminių, pirmapradžių augalijos formų rinkiniai – surinkta, išsaugota. Mokėti rinkti, nepažeisti,

išlaikyti. Botanizirė – speciali dėžutė rinkti augalams, botaniniams rinkiniams.

Botanizirė – taip pavadinta menininkės Dvilės Dagienės paroda, „Titanike“ veikusi 2024-ųjų vasarą. Tęsimas ciklas „Augalų atmintis“. Į specialiai paruoštus permatomus (beveik persišviečiančius) lapus (gysločio, varnalėšos, melsvės...) išspaudžiamos nuotraukos. Nebesančių, tragiškos lemties. Savitai sukurtas tokios lemties *aprašymas*, tarsi pasiremta aprašomosios botanikos būdu – *fitografija*; gr. k. *phyton* – augalas. Gilioji ciklo „Augalų atmintis“ intencija, jei ir tiesiogiai neišreiškta, augalų ir žmogaus atminties suartinimas, kūrybiniu veiksmu suliejant lapo ir fotoįspaudo linijas ir sukuriant naują, unikalią formą – organinę fotografiją, artimą instaliacijai, bet ir atskirą. Mažos medinės sinagogos, iš karto siunčiančios Holokausto signalą; tarp rastų – kerpės, toks stebuklingas augalas, lyg kokia tarpinė būseną tarp dar gyvo ir jau sudžiūvusio, tarsi parengto herbariumui. Bet juk ir herbariumas yra saugojimo būdas. Ir toje augimvietėje jau išnykęs kad ir mažiausias augalėlis primena apie save rūpestingai saugomame herbariume.

Gal ir atskirtasis

Žmogus – ir gamtos dalis, ir jos atskirasis, gal ir atskirtasis, jei ir išskirtasis. Iš gamtos, kaip iš giliųjų vandenų dėmesį rodantis delfinas, išnyra koks ženklas, toks iškalbus, kad atrodo suprantamas. Tai ir yra akivaizdžiausi simbolio pranašai. Ženklina *kažką*, ką lyg ir suvokiame, nes matome, juntame atitikmenų savo pasaulyje, jo kalboje, bandome pasakyti apie tarsi prasiskleidusį *kito* ar *kitų* slėpinį, prisiartinti. Ieškome analogijų, galimybių palyginti su tuo, ką jau bent esame apčiuopę. Sigito Gedos frazė „Rožės šėšėlį baltą galėtų gaubti sielos paslaptis“ – tarsi brėžia refleksijos

punktyrą: rožės šešėlis baltas artina sielos efemeriją, paslaptinę, neišsakomą, šešėlišką. Rožė matoma, lytima, juntama, ji – *paviršiuje*, siela – gelmėje, nematomybėje, kitoje dimensijoje, kreipiančioje *transcendencijos* linkui.

Rožės simbolis – galingas, daugiaprasmis, religinis ir pasaulietinis, vaizdinis ir kalbinis. R. M. Rilke's ciklas „Rožės“: „Regiu tave, rože...“, – žvilgsnio įvadas. Estetinio pasigėrėjimo aukštis: „Rože, tobulumo įsikūnijime...“; „Vienintelė rožė – tai visos rožės...“ Pripažinimas – „iš prigimties esi neapsakoma“. Ir kaip tik tas rožės stebuklo *neapsakomumas* ir nepasakomumas yra ir kelio į rožės simbolių pradžią. Paslaptis, pati save kurianti ir pati save sauganti, pasirodanti tik gaubiamo simbolinių prasmės skraisčių.

Šatrijos Raganos „Sename dvare“ introdukcija: „Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų rožių sidabrinės akys žiūri į mane pro langą“. Metafora, plėtojama nuo begęstančių saulėlydžių iki sidabrinų baltų rožių akių, žiūrinčių pro langą, tiesia kelią į simbolių, į atitikimą tarp minkšto žiedo jutimiškumo ir motinos rankų – *baltų, meilių, kvapių, švelnių*. Kvapo, kaip vieno stipriausių ir ilgiausiai išliekančių jutiklių, svarba. Rožės žiedai, svyrantys pro langą, primena motiną ir suvokiančios sąmonę veikia kaip simbolis. Gamtos esamybė atitikimų būdu suintensyvina prarastį, nesamybę, leidžia patirti ją menine percepcija, intensyvia retranscendencija. Simbolyje susilieja transcendencija ir retranscendencija.

Nutolau nuo patirties tako, nuo simbolio tiesioginės patirties. Bet ir ji yra susijusi su Šatrijos Ragana, su jos mažuoju romanu „Sename dvare“, kurio dvasinę substanciją ir jutimines realybes esu patyrusi, išgyvenusi. Ir vis grįžtu, grįžimu patvirtindama tų išgyvenimų svarbą. Ir baltąsias rožes, Užventyje jau nebesutiktas, esu identifikavusi: tai krūminė rožė, artima paprastųjų erškėtrožių rūšiai, bet ir atskira: kitokie lapeliai, kitokie ir žiedai, didesni, puresni, minkštesni. Kai išsiskleidžia, lyg mažyčiai atviri veidukai, prie

kurių iš tiesų norisi glaustis, traukti į save jų kvapą, iš tiesų rožinį. Erškėtrožės taip nekvepia.

Pirmiausia tokią baltą rožę dar vaikas pamačiau Pagirgždūtyje, po senos smulkiųjų Žemaitijos bajorų, mano senelių, trobos langais. „Bajoriškos kilmės“ buvęs tas krūmas, iš mažų žemaičių dvarelių išplitęs. Tad galėjo žydėti ir Užvenčio *sename dvare*, po langais. Pražysdavo liepos pradžioje, apsipildavo visas, sunkios šakos svirdavo, babūnė smeigdavo kuolus, rišdavo, tą krūmą garbstė, pureno, pylė ant šaknų daržo žemę. Spėjau išgirsti, ką sakė marčiai, mano mamai: kai manęs nebebus ir tos rožės neliks... Nespėjau pasiklausti, kokie išgyvenimai, patyrimai, lėmimai (o turėjo jų tikrai ypatingų), kas ją siejo su ta balta rože.

Motina perėmė rožės globą. Kai namų nebebuvo, visos trys seserys norėjome ją turėti. Nėra lengva nei ją prigydyti, nei išsaugoti. Sodyboje gijo sunkiai, po žiemų vos atsigaudavo, tik vieną sykį pasitiko mane visu gražumu, o pavasarį nebeapsirodė. Tokia jos valia, pagalvojau, ne tas kraštas, ne ta žemė. Užskleidė jos šakneles, nuo saulės atskyrė labai gyvybingas jazminas.

O 2024 metų vasarą, po gero dešimtmečio, patyriau stebuklą. Būčiau pati gal ir nepamačiusi, turėjo būti ir kas parodo, parodymas yra ir dalyvavimas, tvirtinantis pamatymo, jo turinio svarbą. Labai išsikerojusiam, aukštame jazmino krūme, pačiame jo viduryje, baltoji rožė laikė iškėlusį kelių žiedų kekę... Ak sveika, mano rože, mano rožike baltoji... Atsargiai prisilenkiau, pasinėriau į *tos vasaros* saldybę, į savo giminės moteriškųjų lemčių gilybę, kvapią ir aštrią, gilią ir visai paviršiuje, kad matytum, justum, lytėtum įkvėpdama ir iškvėpdama.

Kodėl daugiausia simbolių iš gamtos, iš medžių, paukščių, žiedų? Kad gamta yra tas paprastas ir kartu ypatingas *paviršius*, kuriame žmogus gyvena ir miršta, kurį mato, girdi, patiria visais jautimais, sumegzdamas įvairiausius ryšius, prisirišdamas, atsimindamas ir su *žiedu*, lyg su kažkuo artimu, dalindamasis savo gyvenimo akimirkomis.

Vaikystė – atskiras laikas ir atskira erdvė

Žmogaus gyvenimo tarpsnis, iš kurio pereinama į paauglystę, jaunystę – fiziologijos, psichologijos ir pedagogikos įtvirtinta nuostata. Bet literatūra atkakliai tebebrėžia vaikystės kaip atskiro gyvenimo linijas. Viena naujausių ir autoritetingiausių knygų – norvegų Nobelio premijos laureato Jono Fosse „Vaizdai iš vaikystės“ (lietuvių k., 2020). Kalbėjimas detalėmis – ir apie save tarsi iš šono, be sentimentų. Du berniukai karštą popietę prieina seną daržinę, pastatytą vieno iš jų senelio. Suklypusi, aplinkui dilgėlynas, mėtosi čerpės. „Mudu su Triugve atsisėdame ant didelio apvalaus akmens per kelis metrus nuo daržinės. Prie mūsų kojų plastikiniai maišeliai, juose sumuštiniai su ruduoju sūriu ir po buteliuką limonado. Karšta, abiem srūva prakaitas. Virš galvų zyzia uodai“ („Ketvirta valanda“). Turinių daugiau nei „pranešimų“. Minimalus, bet tirštas vaizdas. Lyg ir bereikšmis laikas – ketvirta valanda. Bet tai ir pavadinimas. Vadinasi, reikšminga.

Atsimenamos, juolab kuriuo nors būdu įprasminamos vaikystės yra daugiau, nei jos buvo. Toks J. Fosse principas – daugiau nei pasakoma.

Jono Biliūno „Kūdikystės sapnai“ – ne tik pagal laiką (daugiau nei šimtmetis), bet ir pagal stilių, pagal santykį su tuo, kas rašoma, – kitas polius. Bet savitas ir stiprus.

Reikšmės radimasis iš bereikšmiškumo

Gal tai pačios mažiausios žmogaus pasaulio reikšmės. Bet kur riba tarp mažųjų ir didžiųjų reikšmių, kas atriboja atskirumą ir bendrumą, netgi universalumą.

Apie bulvę norėčiau dar ką pasakyti. Gal pratęsti Arvydą Šliogerį, iš trumpo patirties epizodo (iš juodžemio kastuvu iškastas bulvės keras ir prieš akis pasirodžiusi bulvė) išvysčiusį *bulvės metafiziką*.

Mano bulvinė patirtis – dvišakė, *dviguba*. Ankstyvoji, kaimietiškoji, žemdirbiškoji (pagal tėvų, senelių liniją), kai sodinau (sėjau), kaupiau, ravėjau ir kasiau bulves kaip svarbų, o kartais ir pagrindinį maistą. Patiko žiūrėti į žydintį bulvių lauką, gal panašiai kaip į pievą. Kasdama kartais pastebėdavau iškastos bulvės „figūrą“, panašią į gyvūną ar žmogų, bulvę – „bobą“ su aplipusiais „vaikiukais“. Tik tiek. Tik reikmės, tad ir žvilgsnis, požiūris reikmeniškas.

Antrasis bulvės patirties etapas – vėlesnis, galiausiai ir vėlyvasis gyvenimas, kai sodyboje kastuvu pasisodindavom dvi neilgas vageles: atvažiaavę vasaros pabaigoje rasim, valgysim. Toks valgis – apeiga, greta pupų, verdamų su ankštimis, valgomų su pienu. Valgis kartu su jau grįžtančiais prisiminimais, ypač vakarienių, kai susirinkdavo visa šeima; gražiais, ilgais vasaros vakarais lauke, po klevais, kur buvo ir ugniakuras. Prisiminimų, atminties takai ir kaip nuolat gilinamos patirties bei jos refleksijos vagos, transcendencijos, jei ir negilios. Fenomenologija, jos inicijuoti ir vis stiprinami interesai į teorines universalijas įmąstyti *daiktus*, konkrečius gyvenamojo pasaulio elementus, patirties akimirkas. Ar / ir atvirkščiai – pajusti, apčiuopti, kaip teorinė refleksija, judanti reikšmės linkui, prasideda reikmių *bereikšmynuose*. Arvydas Šliogeris šia intuityvia ir į sąmoningumą kylančia pastanga išsiskyrė iš man artimesnio filosofinio konteksto. Galėjau juo pasiremti – nuo ankstyvojo filosofinio dienoraščio („Post scriptum“) iki „Bulvės metafizikos“, nors sąmoningai to ir nesiekiau.

Ryškesnė, stipresnė ir apmąstymu įtvirtinta bulvės refleksija, kai pabandėme kelias auginti padėtas ant žemės, apdengtas patręšusiais

šiaudais, o ant viršaus žole, vis ja užklojant, palaistant, jei nebūdavo lietaus. Rūgpiūčio vidury, pakišusi ranką po „apdangalu“, išsiėmiau kelis baltus, švarius, taisyklingus ovalus, gyvus *kūnus*, pilnus energijos *maisto*, bet veikiančius ir gamtos estetikos arba pirminės formos tobulumo įspūdingumu. Bulvė liko *reikmeniška*, bet įgijo estetiškos reakcijos reikšmę, kreipiančią ir apmąstymo linkme.

Reikšmę, kuri patirties akių buvo tarsi *pervesta* į estetinių, tad kartu ir teorinių reikšmių lauką.

Nuostaba, kai su bulvės sukeltu ir įprastą santykį dekonstruojančiu stebiniu susitikau Clarice'ės Lispector vienoje iš vėlyvųjų knygų „Aistra pagal H. K.“ (1964): „Negalėjau jausti bulvės skonio, nes ji yra beveik žemės materija, bulvė yra tokia subtili, kad – dėl savo negėbėjimo gyventi paprasčiausiai žemiško bulvės skonio subtilumo lygmenyje – užmyniau ją savo žmogiška letena ir sutraiškiau jos, gyvo padaro, subtilumą.“

Viskas yra reikšmė

Retai, bet būna, kad tai, ką bandai paaiškinti ar bent pasiaiškinti, tuoj pat, tik atsivertus knygą, kuri dar laukė eilėje, susitiktum su minties bendrakeleiviu, bet nuėjusiu toliau, gerokai toliau. „/.../ ir lyg atrodo, kad aš nebesu aš, bet lyg būčiau tapęs tos švytinčios būtybės dalimi, kuri tarytum nebėra švytinti visa savo baltybe, bet taip, kuri tarytum nebėra jokia būtybė, tačiau kuri tiesiog yra, ir tokie žodžiai kaip spindinti, kaip baltybė, kaip švytinti tarytum nebeturi reikšmės, taip, viskas tarsi nebeturi reikšmės, ir tarsi reikšmė, tarsi reikšmės nebėra, nes viskas tiesiog yra, viskas yra reikšmė /.../“

Skaitę atpažins norvegų rašytoją Joną Fosse, jo *pasakojimo* „Baltybė“ pabaigą: *viskas tiesiog yra, tad viskas yra reikšmė*. Bet tokį švytintį tašką galima prieiti tik kūrybos keliu, keliu, kurį pradėdamas

negali žinoti, kur, iki kur eisi. Jokių išankstinių reiškinių, atvirkščiai: išvažiuoti nežinant kodėl ir kur link, *tiesiog važiuoti*. Važiuoti, kol automobilis sustos. Bandyti iš miško išeiti. Akiai. Patirti, ko neįmanoma patirti, – nebūtį.

Ir suklusti – *viskas tiesiog yra, tad viskas ir yra reikšmė*.

Mirtie, geroji

2023 metų priešpaskutinę sausio dieną mirė Romana Dambrauskaitė-Brogienė, Roma – taip vadinome ją artimiau pažinoję.

Mirė, eidama 93-iusius. Jei ir nebepasakė, tai budėjo ir joje tas paskutinis kreipinys: *mirtie, geroji*. „Man viskas gerai“, – dar ištarė, kai jau nebekalbėjo.

Ilgo kelio žmogus. Iš sunkaus laiko, iš kartos, kurią, jau bręstančią gyvenimui, ištiko okupacijos, karas, pokaris. Iš kartos, kuri ir lituanistiką rinkosi kaip pasipriešinimą. 1930-ųjų gimimo – galingas talentingųjų lituanistų kursas Vilniaus universitete. Su Algimantu Baltakiu, Justinu Marcinkevičiumi, Jonu Kazlausku, Leonardu Sauka... Roma Dambrauskaitė buvo šio kurso Seniūnė. Išlaki kupiškėnė. Santūri, gabi ir darbšti, savarankiškos laikysenos. Jurgio Lebedžio aspirantė (doktorantė), paskutinė profesoriaus disertantė. Disertaciją iš Ievos Simonaitytės biografijos ir kūrybos (išleido ir monografiją apie šią rašytoją) apgynė tik 1970-aisiais. Nebuvo lengva. Lietuvių literatūros katedrą užgriuvus ideologinėms „byloms“, susikomplicavo ir jaunų tos katedros žmonių likimai.

Roma Dambrauskaitė rinkosi redaktorės, tekstologės darbą, kas reiškė ir kultūrinę nuosąlę. Lemtingas susitikimas su Linu Broga. Vėlyva, bet harmoninga santuoka. Padėjo visuose Lino Brogos darbuose – sudarant knygas, verčiant. Po vyro mirties liko su dideliu archyvu, namų biblioteka. Išleido, kas buvo svarbiausia (ir

memorialinę knygą „Linas Broga“), esmingai prisidėjo parengiant Jurgio Baltrušaičio vertimų knygą „Kalba su lemtimi“. Prisiėmė našlystę – ir kaip lemtį, ir kaip pareigą. Aštuoniolika metų, vis pamatuodama kelią nuo Vilniaus iki Dusetų kapinių, o nuo jų pėsčiomis iki Pašiekščio, iki uošvijos. Perlaidojo anytą, kad neliktų viena Vilniaus kapinėse, kad prie savųjų, Dusetose. Kaip savo vaikus (ar vaikaičius) pamilo vyro brolio dukterį Liną ir jos vyrą Gintautą, buvo ir jų globojama.

Ką reiškia *eiti metus*, ką sakome, kai ištariame: *eidama 93-iusius metus*? Ir tai, ką tik tyliai sukuždame: *Mirtie, geroji...*

Gentis, kuri susidaro

Ir dar apie Romą – Romaną.

Jei nei dukters, nei sūnaus... Kai įžengiama į šimtuosius metus, paprastai nebėra seserų nei brolių, nei bičiulių, kurie dar pajėgtų lydėti.

Netikėta netikėčiausia – būrelis žmonių, lyg kokia nauja gentis aplinkui. Vyro brolio dukra su vyru, vyro krikštasūnis, vyro bičiulio dukra, jaunystės draugės jauniausia sesuo. Susipažinę rūpindamiesi, slaugydami, padėdami. Ne, tai ji mums padėjo, globojo, mokė. Esame jos pasišaukti.

Reikia kažkaip kitaip gyventi, kad paskutiniaisiais žodžiais paliudytum: *man viskas gerai*. Kitaip artėti į mirtį, kad ir jos akivaizdoje liktum tos naujosios genties centre.

Lietuvių „gentis“, kaip paaiškinta Romos bendrakursio, kalbininko Algirdo Sabaliausko, reiškia giminaičius, tos pačios giminės, to paties kraujo žmones, bet ir artimus bičiulius, prietelius, žmones, susijusius tarp savęs.

Tarp savęs, bet ir per kažką, telkiantį, jungiantį, saviesiems *paliekantį*, kas užgyventa ir materialine, ir dvasine prasme.

Birutės Jonuškaitės eilėraštis „Orioji“ (kn. „Esamoji“), paskirtas Romai Brogienei, netikėtai, taupiai ir poetiškai apie tai, ką reikia paliudyti: „Įspūdingą gintarinį vėrinį / padovanoja poniai Hannibalsson – / padėkojo už dėmesį Lietuvai“.

Paliko gedinčių ir gedinčią:

/.../

*Tokio grožio seniai nemačiau –
vieniša suledėjusi nendrė:
rudens lapais išrašyta skara
švelniai dengia kūno grakštumą,
ir rankos, ir veidas, iškeltas aukštai,
ir orumas – kaip tosios karstė.*

Grynasis santykis

Paprastai. Be filosofinių komplikacijų, net be Arvydo Šliogerio, kuriam ši sąvoka buvo svarbi. Ir ypač *filosofiniuose dienoraščiuose*. Žmogaus buvimas žmogui, toks nenutrūkstamas, nepertraukiamas ryšys, jei ir be nuolatinio bendravimo. Retai susitinkant, retai kokia žinia tepasikeičiant: nebent – mirė tėvas, nebeturiu motinos, netekau brolio... širdis, nebeparėjau iš Obelių, patekau į avariją...

Mano kurso draugė Danutė, rokiškėnė, bet gal arčiau Dusetų nei Rokiškio. Susitikome 1963-ųjų pačioje rugpjūčio pabaigoje. Užkopiau į penktą Tauro bendrabučio aukštą, atidariau 420 kambario duris. Šešios metalinės lovelės jau buvo užimtos, belikusi viena, pačiame viename, be jokios užuoglaudos, sienos ar palangės. Man, mano. O prie

sienos – kairėje – Danutės vieta, tik atsidusau, kokia gera. „Matyti, kad esi iš toli, ilgai važiavai, mes visos greičiau.“ Taip ir buvo – iš toli atke-liavau, iš Žemaitijos, galima sakyti, kad iš kitos valstybės.

Su Danute mus daug kas jungė – didelės šeimos, rūpestis mažes-niais broliais ir seserimis. Mokytojųystė. Danutė buvo gera lituanistė. Savo nuošalioje mokykloje turėjo gabių mokinių. Gyveno ir mažame butelyje (įsidėmėk, kai ieškosit: žaliai dažytas namelis Vytauto gat-vėje), ir savo tėvų namuose Visdievų kaime, su dideliu tėvo sodin-tu sodu, su iš studijų laiko prisimenamais *černogūzais*. Remontavo daržinę (Danute, kam ji tau?), pirtį, šulinio svirtį pakeitė rentiniu. Slaugė motiną. Iki gilios senatvės. Viena, bet gal ir ne vieniša: žinai, tokios tylos, kaip mano namuose, gal jau niekur nebėra ir nebebus.

2023-ųjų gruodis. Danutės skambutis. Iš balso pajuntu, kad nieko, kad nieko blogo. Džiugiai įsitaisau kėdėje ilgam pokalbiui. Pirštines tau mezgu, storas, vilnones, matai, kokia žiema... Taip ge-rai, kaip tu, gal ir nematau, ačiū, jei turi, žalią juostelę įmegzk... Ir, aišku, grįžtam prie Tauro, ar žinai, Danute, kad lygiai 60 metų... Žinau, Viktūt (nebemokytojauja, vėl stipresnė aukštaitiška tartis), kurią naktį mintyse leidausi Kalinausko gatve, pasisukau Rožių alėja, paskui pro Petro Cvirkos paminklą... Eidavom į kulinariją – puota tokia mūsų, bandelės *roželės* ir kavos puodukas su kondensuotu pie-nu... Va, stirna, priėjo, žiūri pro langą...

Apie stirną aš jau nieko negaliu pasakyti, tai nors perduodu jai linkėjimų...

Ar rašai ką dabar? Rašinėju. Tų laikų, pirmo kurso dienoraštį perrašiau... gal ryšiuosi į knygą. Atsimenu, toks mėlynas, gal labiau jūros spalvos, viršelis, po pagalve laikei... Norėčiau sulaukti, paskaityti.

Lyg ir nieko.

Lyg ir nieko daugiau ar svarbiau.

Tik pokalbis – iš grynojo santykio.

Apie santykius. Laiškelis Giedrei Š.

Nuosekliai perskaičiau Tavo straipsnį „Bronės Jacevičiūtės-Jėčiūtės ir Janinos Degutytės draugystės pradžia. Intermedialus šaltinis ir pirminis santykio tyrimas“ (*Colloquia*, 2023, 52). Manau, kad gerai padarei. *Santykiai* virto dominuojančia populiariųjų medių sąvoka. Nors žodis gal tik šimtmečio senumo, gludintas Kazimiero Būgos, bet keliaprasmis, talpus, imlus ir reikšmių perkėlimams. Iš tikslios ar tikslinančios dviejų ar daugiau objektų sąsajos perėjęs į dvasinius, psichinius, intymius žmonių santykius, į psichologiją. Gali būti, kad ir Tavo mąstymui praverstų tikslinanti *santykio* samprata. Vartoji ją kaip savaime suprantamą, bet pereinant į teorinę refleksiją tikslinančios prieigos darosi svarbesnės. Išeities tašku laikyčiau mintį, kad žmonių santykiai yra reikšminė kultūros dalis. Ją reikėtų ir stipriau reflektuoti, jau kaip kultūrinės antropologijos priskirtį. Ypač – kultūros žmonių, meno kūrėjų. Tie santykiai neturi būti apriboti jokio išankstinio žinojimo, kokie jie gali ar turi būti. To ir nedarai. Žvelgi atvirai ir atsargiai. Pasitiki tekstais – tiek ir suvokiame, kiek galime suvokti iš to, kas mums sakoma laišku, eilėraščiu, paveikslu. Tinkamai įterpi ir Bronės paveikslus, žvelgi iš abiejų – jauti ir palaikai jų *dialogą*. Išpleti kontekstą – tuo skurdžiu laiku buvo daug mažose erdvėse sugrūstų gyvenimų, po kelis viename kambaryje, ypač bendrabučiuose, nieko nestebino draugių ar draugų miegojimas vienoje lovoje, kad ir tais atvejais, kai prisiglausti tiesiog nebuvo kur. Ir Bronės tėvas, ir motina šiltai žvelgė į Bronės bičiules, be kokių klausimų ar įtarimų. Natūralu bendrauti, draugauti, rūpintis.

Juodesnis krislas Tavo tiriamų pirminių moterų santykių teritorijoje – Taida Devėnaitė, bet taip tikriausiai ir liks.

Supratau, kad K. Galaunienės laiškų archyvas yra kultūrinės antropologijos lobis. Nepasitrauk nuo jo. Jau įgijai būtinąsias

mentales ir teorines prieigas prie kontekstualaus laiškų tyrimo. Atvirumą. Atidumą. Atsargumą. Trys „A“.

Dar pagalvojau, kad nykdami savo fiziniu pavidalu, nebegausdami, laiškai vis labiau trauks humanistikos dėmesį. Ir jau ne kaip pagalbinė, kitus tekstus (kūrybinius ir nekūrybinius) papildanti medžiaga, bet kaip atskiras, savarankiškas žmogiškosios saviraiškos būdas. Egodokumentas ir kaip bendriau reikšmingas veiksmas, *aktas*.

Laiškas yra aktyvus, aktyvuotas ir aktyvizuojantis tekstas, intenciškas ir dialogiškas.

Spraga

Spraga, kurios jau niekas negalėjo užpildyti: savu laiku aš neišgirdau ir neperskaičiau vaikui būtinųjų knygų. Jų nebuvo, neturėjau, negavau. Nors anksti įnikau į knygas, bet kokias, kokios galėjo patekti į mano akiratį, bet tai buvo ne ta gyvybė, kuri galėjo leisti šaknis į vaikišką sielą, ugdyti moralinę vaizduotę ir pasaulio pažinimą. Ir dėl to ilgai nesupratau vaikų literatūros prasmės. O juk ją suprato mano didysis autoritetas – Motiejus Valančius, o nemokė manęs mažos. Jo krašte, Varnių apylinkėse, trobose ir sodybose, pokariu vaikiška knyga jau buvo retenybė. Kai pradėjau lankytis kad ir skurdžiose pokario bibliotekose, spalvotomis knygelėmis jau nebesidomėjau. Pirmųjų knygų laikas buvo praėjęs. Tėvai nežinojo (nebežinojo) to pirminio poreikio svarbos, o ir neturėjo jam galimybių.

Dvi išgelbėtos mano knygos

„Už brūkšnio“ (2015) – trečioji fragmentų knyga, po „Laisvojo mąstymo properšų“ ir „Lašo poezijos“. Visos išleistos leidyklos „Tyto

alba“. Ją, našlaitę, atsisakytą, nebereikalingą, pastebėjo bendrakursis (tik pirmajame kurse) Saulius Šaltenis. Sueidavo mūsų ankstyvieji keliai Vilniuje, universitete, Grąžtų gamykloje, kur „praktikavomės“. Ir parašė man įstabų laišką, tokį prabangų, ant balto firminio popieriaus lapo su vandens ženklais. Ir skambėjo man jo sakiniai lyg muzika. Tą jau po dešimtmečio sakau su šypsena, kuri leidžia bent pastraipėlę ir pacituoti.

„Ką tik perskaičiau nusipirkęs Tavo knygą „Už brūkšnio“, kuri gulėjo kaip našlaitė vieniša (nežinia kaip ten atsidūrusi) tarp kažkokių kvailų, rėksmingų knygelių. Buvau vienišas, kaip ir Tavo knyga, ir mes su ja kartu praleidom skaitydami labai gražų vakarą. Visados turi būti žmonių, kurie tarytum, kaip sakydavo amžinatilsį bičiulis A. Patackas, atstato tvarką pasaulyje“ (2015, gruodis).

Jūratė Stauskaitė telefonu (2023, gruodis): ėjau iš tokio renginio, stoviu rūbinėje, matau – dėžė su knygomis, o ant viršaus tavo tokia pilka knygelė – „Sakiniai“, pagailėjau jos ir pasiėmiau... Ačiū, sakau, kad pasigailėjai.

2002-ųjų, taip pat išleista „Tyto albos“; draugiška leidykla, jos vadovė Lolita ne vieną mano knygą priglaudė, be paramos išleido.

Baigiantis vasariui, jau galvodama apie savo 75-ąjį gimtadienį, Jūratė Stauskaitė surengė man tokį egzaminą: paeiliui skaitė pasibrauktus sakinius, aiškino pati ir reikalavo komentarų.

Nedaug po dvidešimties metų begalėjau ką pridurti, labiau norėjau tuos sakinius perrašyti. Bet ką parašei, tai parašei.

Staiga susidvejinę likimai

Staiga pagalvojau, kad Rūtos Staliliūnaitės atvirlaiškius (prieš atiduodama archyvui) pasiėmiau, jau permąščiusi Rimo Tumino

mirtį, likimą. Kažkas manyje nutiesė taką tarp tų brangių žmonių, lyg suvedė juos. Ir paliepė iš gilos lentynos išsitraukti Čechovą, „Žuvėdros“ aktorės lūpomis ištarusį, kad menininkui svarbiausia ne garbė, ne spindesys, ne svajonės, o galėjimas iškęsti, išverti. Pasiryžti: „Nešk savo kryžių ir tikėk“.

Kažkur interneto platybėse sušmėžavo nuotrauka – Rimas Tuminas Alyvų kalne.

Galėjo tikti Jo vaidmeniui – ir *veidu*, asketišku, įgilintu.

Kažkas dienoraštiška

Kažkas dienoraštiška skverbiasi, prašosi (tarsi) perrašoma. Lyg ir turėčiau dar kažką atiduoti archyvui (laiškų šūsny, atvirukai, lapeliai, užrašai...). Sunku išmesti. O gal? Gal dar yra kažkokia nežinoma prasmė?

Dar tebegyvenantiems ir jų brangūs laiškai, rašyti man, nėra mano. Prisimindama Leonardą Gutauską, „Metuose“ persakiau ir citavau jo laiškus. Bet vieno, nors jame daugiausia kalbėta apie Juditos Vaičiūnaitės „Debesų arką“, ne, nes buvau perspėta: „Tad ir šis mano laiškėlis tebus skirtas tik jums – tegu tai bus maža mūsų paslaptis“ (2000 01 29).

Beveik prieš dvidešimt metų – Justino Marcinkevičiaus, Alfonso Maldonio laiškai. Tuo laiku buvo svarbu. O dabar? Dabar jau tolima praeitis, bet žmonės tebėra svarbūs, brangūs. Kol tebesu. Gal iš pačių tolimiausių. Su Nyka-Niliūnu kalbėjau gal tik pusvalandį. Liūnės Sutemos nesutikau.

Iš kito sąsiuvinio

Sapnas: skaičiau gražius tekstus, gražiai perrašytus. Kada juos parašiau ir ar tikrai aš. Kokiame sąsiuvinyje, kada. Ir kodėl to sąsiuvinio neberandu.

Tikra – daug tų sąsiuvinų. Stalčiuose, lentynose. Nerandami. Neberandami. Kai ką bandžiau perrašyti. Bet nusivyliau. Atidėjau.

Iš kur tas gražiai perrašytas sapniškas tekstas? Iš kur jo gražumo jutimas?

Iš kito sąsiuvinio.

Neturimo. Nesamo. Nerasimo.

o o o

Valentinui: Maironio „Užmigo žemė“ tikriausiai prasidėjo anksčiau, nei pasigirdo puikioji pradžia („Užmigo žemė. Tik dangaus...“), bet ta pradžia nebūtinai turėjo būti užrašyta, o paskui nubraukta. Greičiausiai ji liko būsenoje, *pakeliui* į kalbą.

Viešpatie...

Įprastas maldų, pamaldų giesmių kreipinys; į jo dažnumą pirmą sykį suklusau Stasio Ylos maldyne „Tikiu Dievą“ (1964), kuriame yra ir lietuvių poetų eilėraščių – ir dažnai su Viešpaties vardu – Jurgio Baltrušaičio, Bernardo Brazdžionio, paties Stasio Ylos. Iškilnus senosios lietuvių kalbos žodis, sutinkamas rašto paminkluose, yra įaugęs ir į liturginį žodyną, ir gyvas kasdieniniame vartojime, frazeologijoje.

Prano Skardžiaus nuomone, *viešpatis* yra „didžiai senas žodis“. „Sprendžiant iš etimologijos bei kultūros istorijos, senovėje

jis veikiausiai yra buvęs ne kas kita kaip *viešės*, t. y. kiemo, jame gyvenančios padermės, valdovas, paskui, jau istoriniais laikais, tapęs paprastu *ponu* /.../¹.

Konstantino Sirvydo žodyne „viešpati“ – karalienė, šeimininkė; galia, veikianti viešai ir viešumu. Volfenbiutelio postilėje – „viešpatni“ (kilminga ponija). *Patni* (kirčiuotas pirmas skiemuo) – sanskrito kalbinė forma. Nuostaba: bene dažnesnė moteriškoji *viešpaties* forma, lyg koks silpnas matriarchato atšvaitas. Žodžio daryba skaidri: *vieš* (viešas, viešė) ir *pats, pati*, etimologiškai bandomi sieti su indoeuropiečių *pot-*: galbūt ir su *ponu*, su savarankiškos galios, viršenybės turiniais.

Vinco Urbučio, kalbos istoriko, etimologijos ir žodžių darybos specialisto, mintis po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo: galima būtų grįžti prie *viešpačio*, *viešpatės*, vartojant juos ir kaip aukštus pagarbos kreipinius.

Tikėti motinos tikėjimu

Iš jauniausiojo brolio Zenono prasarimo: „tikiu mūsų motinos tikėjimu ir jaučiu, kad tikiu teisingai. Atskirai apie Dievą negalvoju, ne mano tai reikalas“.

Pačioje nepriklausomybės pradžioje kaip geras darbuotojas Gargždų naftos bazės buvęs premijuotas – įtrauktas į ekskursiją Italijoje, pirmą sykį taip toli, matęs tik Latviją ir Estiją, kai tarnavęs kariuomenėje... Buvusi ir ekskursija į Vatikaną. Baisiai karšta diena, visi išsirengę, su trumpom kelnėm, marškinukais. Žinojęs, kad eisim ir į bažnyčią. Prisiminęs, kaip mama visus tris broliukus į atlaidus vesdavosi, į Šv. Petro Varniuose dažniausiai, tamsiom kelnėm ir

¹ Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius, 1943, p. 394.

baltais marškinukais. Pati pasiūdavo – kelnės iš tokio kieto korto, marškiniai iš perkelio, ploni, greit susidėvėdavo, dabar tik pagalvoju – kiek jai darbo būdavo... Atsiminęs viską ir paskutinę akimirką persirengęs – tamsias kelnės, baltus marškinius ilgom rankovėm... Ir tik jį į tą didžiulę bažnyčią iš grupės iškart įleido, kitus mandagiai paprašė, gal persirengti ar kaip... moterims skaras pasiūlė... Ir toj Popiežiaus bažnyčioj žinojęs kaip elgtis. Taip, kaip Varnių Šv. Petro ir Povilo, kaip buvęs mamos išmokintas... Ir priklaupęs, kur reikėjo. Ir persižegnojęs. Ir mamai rožančių šventoriuje nupirkęs lauktuvių. Gyva dar buvo...

Ir šį brolio prasitarimą persmelkia jau iš ūkanų babūnė Bronislova Daujotienė: gal dešimtmetė stoviu prie jos atverto „ku-paro“, klūpėdama tvarkosi kažką, dėlioja, „priekalkoje“ keli seni „Lurdo“ numeriai, rožiniai, „kantičkos“, atverčia vieną „Lurdo“ numerį, matai – Aušros vartai čia, Vilniuje, Vacelis, tavo tėvas, parašė laišką, kareivis buvo: mama, – rašė, – mes įžygiavom į Vilnių, mes perėjom pro Aušros vartus, „šinielius“ šlavė bruką, aš priklaupiau, kaip mane mokinai...

Gal būsiu tą epizodą ir kaip kitaip prisiminusi, lyg dar ir kardą į bruką akmenis, gal ir iš tėvo, bet esmė ta pati: tikėti motinos tikėjimu, būti jo sutvirtintu.

Pasakojimo genas

Iš mamos: visi, o gal labiausiai jauniausia sesuo, girdėjome ją vis pasakojant ir apie save, apie savuosius, ir apie kažką visai atskira, kas galėjo būti ir tikrai įvykęs, bent jau kaip faktas, ir kažkaip jos pirma sau pačiai, o paskui ir savo vaikams perpasakotas. Ir nebuvo įvykęs, bet rutuliojosi jos vidiniame pasaulyje, kur ji bandė susivokti, kaip kas yra. Ir papasakoti. Labiausiai, aišku, savo vaikams.

Pasakojimas yra patirties kalbinis perteikimas. Tik dabar tą pasakojimo geno svarbą lyg imu suprasti. Tas genas veikia archetipiškai – perpasakoti vaikams ir reiškia pasakojimą patvirtinti, suteikti galimybę jam prasitęsti, būti pakartotam. Patvirtinimas yra ir įtvirtinimas. Taip ir yra: su seserimis vis pasikeičiame koku mamos pasakojimu. Ir nė viena nesame tikros, kad girdėjome taip. Mano girdėjimo laikas daug ankstesnis. Sesiems atrodo, kad tada, kai jos namuose bebuvu tik dvi, mama turėjo daugiau laiko, pasakojo daugiau ir įdomiau, tad jos atsimenančios geriau.

Jei nebūčiau galvojusi apie literatūrą, jei nebūčiau ir pati bent kiek pasakoti bandžiusi, ir mamos pasakojimų nebūčiau galėjusi atpažinti kaip kalbinės kultūros veikimo struktūros. Pasakotoja buvo ir mūsų babūnėlė, bet mamos nevertinama. Ką ji galėjo žinoti, ką ji galėjo pasakyti? Juk beraštė. O ji baigusi Užgirių pradžios mokyklą... Beraštės kultūros refleksijai reikia raštingų, girdėjusių, skaičiusių ir kitų pasakojimų. Lyg įgijusių distanciją. Juk ir tautosakos pavyzdžių ar audimo raštų pateikę prasilavinę vaikai, gebėję atpažinti ir savo motinų ženklus.

Tad nėra atsitiktina, kad mamos pasakojimai dažniausiai buvo susiję su jos pradžios mokykla. Buvo gera mokinė, stropi. Tad buvo įgijusi pradinį pasitikėjimą: moku skaityti, rašyti, skaičiuoti, žinau Lietuvos kunigaikščių vardus, moku Maironio eilėraščių. Tad galiu ir pasakoti.

Du pasakojimai. Apie kaimyną, pavyzdinio ūkio šeiminką, kuris važinėjosi veisliniu eržilu. Ir labai didžiavosi, kad niekas prie jo net prieiti negali, ką jau apie kinkymą ar važiavimą. Kai važiuodavo keliu, visi traukdavosi. Žmona bijojo kartu. Girdavęsis, kad tas eržilas esąs visas jo pasididžiavimas. Jis pats dėl visų dirbęs, bet tik eržilas jam džiaugsmą teikias. Na, žinojo kaimynai, kad ne tik, kad bobą kažkokią turįs, kad ir pas ją su tuo eržilu. Ir kartą naktį, žiemą, grįžęs, gal ir pagėręs. Ir nežinia, kaip ten atsitikę, gal buvęs prisnūdęs,

kad nesulaikęs, bet žirgas ėmęs nešti, išsukęs iš kelio, šlajukai kažkur atsitrenkę, miręs vietoj... Atsidusdavo, matai, niekas neapsaugo nuo smerties, nei turtas, nei šumnumas, jei jau taip žadėta... Formulė: „jei taip žadėta“. Ir paguoda – yra, kas tau žadėta, yra likimas, nuo jo nepabėgsi. Galiausiai: gyvas iš gyvenimo neišeisi...

Ir apie keliautoją, laimės ieškotoją. Apie mergaitę iš to paties kaimo. Tik baigė keturis skyrius, vieną dieną palaukė, kol motina duoną iškeps, įsidėjo dar šiltą kepalą į maišą ant nugaros ir iškeliavo. Gražu buvo, pavasaris. Niekas labai ir nieieškojo, vaikai buvo keli, tik klebonas iš sakyklos paskelbė, bet niekas nieko nežinojo. O rudenį, per bulviakasį, pasirodė, kaip išėjo basa, taip ir parėjo, tik maišas tuščias. Sakė nuėjusi iki jūros, kojas nusiplovusi, pasėdėjusi ir išėjusi atgal. Miegodavusi daržinėse, šieno kūgiuose. Valgyti – ką žmonės duodavę, laikę pavargėle. Lazdą nuo šunų turėjusi. Tėvai nieko, motina valgyti ant stalo padėjusi. Matai, suprato, kad visur tas pats, kad pasaulis toks pats ir prie jūros, žmonės, šunys, dienos, naktys. Kad geriau grįžti, iš kur išėjai. Kaip ji tą kelią atsiminė... gal turėjo klausinėtis, juk žinojo ir kaimą, ir tėvų pavardę... o gal kaip katė...

Laisvė?

Nelaisvoj šaly ir atskiroji žmogaus laisvė yra lyg trūkčiojantis, gniaužomas kvėpavimas. Įkvėpio užtenka tik labai trumpam. Kad neužmirštum, bet ir neužsimirštum. Nieko, ką galėtum paveikti, atlaisvinti. Siaura privati erdvė.

Nepriklausomoje, tad lyg ir laisvoje šalyje savo laisvę kontroliuoti turėtų pats asmuo. Nusistatyti pirmenybes, ribas. Iki kur? Dėl ko? Kodėl?

Donaldas Kajokas: „Jeigu žmogus labai nori – visur gali būti laisvas.“

Bet ar dėl noro? Ar iš būtinybės, kuri ir pačiam nėra pavaldi.

Ar iš perkeltinės reikšmės traukos? Juk laisvė yra į kažką perkelta.

Pragaras

Pragaras – tinkamiausias žodis bandant apibendrinti tai, kas dabar (nuo 2022 02 24) vyksta Ukrainoje. Vieta, kurioje tarsi atsivėrė žemė, *pragarmė*, ryjanti Ukrainos žmones, miestus ir kaimus, teatrus ir muziejus, paminklus ir medžius. Būtent: *ryjanti*, nes lietuvų kalbos etimologinis takas veda į rijimą kaip besotybę. Ir perkeltine reikšme – pirminė *pragaro* reikšmė galėjusi būti vieta, kur *suryjamos*, sugeriamos nusidėjėlių vėlės. Artimas vaizdinys ir Dantės „Dieviškojoje komedijoje“.

Pragariškas žmonių rijimas – ne tik karių, bet ir civilių, senų, neigalių, vaikų.

Modernus, sekuliarus pragaras – nebūtina nusikalsti, kad būtų sunaikintas, prarytas, prieš tai dar kankintas, pažemintas. Kad reiktų iškentėti ne tik savo, bet ir artimųjų kančias. Kad kentėtų niekuo nekalta žemė, augmenija, gyvūnija. Pragaras kaip visuotinės kančios, nepaaiškinamų nusikaltimų vieta. Kaip vieta, kurioje daug smurto, prievartos, kentėjimo.

Tai, kas vyksta Ukrainoje, bandoma paaiškinti, apibūdinti XX a. pirmosios pusės sąvokomis vartojant seną karo žodyną. Iš tiesų vyksta kažkas kita, kam žmonija dar neturi kalbos. Gali būti, kad vyksta ir žmogaus prigimties perkeitimas, ir nors tikime, kad karas pasibaigs ir pasibaigs teisiųjų pergale, nežinome, koks gyvenimas begalės būti pragarų vietoje, jei *pragarmė* ir užvers savo narius.

Pragaras nėra paaiškinamas. Ištrūkti (ir ištraukti) iš pragarų sunku, neįmanoma. Pragaras lieka sieloje.

Pragarą kūrena realios, realiomis aplinkybėmis veikiančios, agresyvių tikslų siekiančios jėgos.

O valdo baugios, nematomos ir nepažįstamos galios, ataugančios iš metafizinių blogio šaknų.

Vaikštantis

Vaikštantis. Vaikšto tik žmogus. Tik žmogus *valgo, juokiasi, miršta...* Neryškių linijų žmogaus veiksmų apribojimai, jau nykstantys. Negi mielas šunelis *ėda*? Šunelis valgo, eina ir *pasivaikščioti*.

Visgi vaikštantis pirmiausia yra žmogus. Eiti kur nors, pas ką nors. Vaikščioti galima ir neturint siekinio nueiti. Vaikščiojimas kaip meditacija. *Vaikščioti* – priesaginis veiksmazodis. Jo šaknis nu-rodo į *vaiką*. Gali būti, kad ir *vaikšto* formavosi iš stebimosios reakcijos, gal ir nuostabos. Toks mažas, o atsistojo svyruodamas ant dar silpnų kojųčių ir jau – *vaikšto*. Pirmasis veiksmas. Vaiko veiksmas. *Vaikščioti* šaknyje slypi *veiksmas*. Poetiškas, laisvas, nebūtinas. Taip reikėtų galvoti ir apie *pasivaikščiojimą*. Nebūtinas, prigimtinėje, tradicinėje kultūroje netgi nepriimtinas. Vis svarbesnis, kai daugėja intelektualinės, kūrybinės veiklos, kai kūnui ima trūkti fizinės veiklos. Arba judėjimo atskirybės. Vaikščiojimas ir veikla – giminių šaknų. Vaikščiojantis yra įveiklintas.

Velykos

Didysis ketvirtadienis, Velykų tridienis.

Jaučiu jį lyg ir savaime, pagal natūralų laiko tekėjimą. Taškas, kuriame kažkas iš tiesų yra įvykę. Jei tik ir žmogiškajame plane, jei ir be pirminės transcendencijos. Bet taip stipriai, perkeičiančiai, kad

transcendencija iškyla lyg savaime. Nepaisant visų trikdžių, transcendencija veikė taip stipriai, kad didelės dalies žmonijos istorija tarsi pasisuko į ją, pradėjo tarnauti jos vizijoms, pagrindimui, motyvacijai. Šventraštis neabejotinai yra ne tik krikščionybės kanonas, bet ir vienas iš pamatinių kultūros tekstų, telktas, tirtas per amžius. Persmelktas abejonių ir jų paneigimų. Net dėl paskutiniųjų Kristaus žodžių nuo kryžiaus. Kas buvo įrašyta pačiuose ankstyviausiuose tekstuose ir kas vėliau. Kanonas, bet ir *apokrifai*.

Mintis, kad apokrifų lemtis susijusi ir su moterim – su Marija Magdaliete. Vyrai, mokiniai ir apaštalai, negalėjo nei sutikti, nei susitaikyti su tuo, kad Marija ne tik lygiai su jais dalyvavo Jėzaus Kristaus mokyme, bet buvo lygiai įvesta į tikėjimo paslaptis. O gal ir daugiau. Didžiosios religijos galėtų labiau aiškinti viena kitą. Jei Buda nebuvo Dievas, tik stebuklingai *nušvitęs* žmogus, tai ir krikščionybės Dievas gali būti iškilęs iš ypatingos žmogiškosios gimtės. Transcendentinis pradas lieka, veikia įgalinimo, nušvitimo galiomis.

Krikščionybės menas – Siksto koplyčia, Viduramžių katedros, J. S. Bacho muzika.

Iš savo dvasios aukštųjų kūrinių krikščionybė galėtų prasidėti iš naujo. Gal ir prasideda, atsigaivina.

Dabar klausausi J. S. Bacho: „Muzikinė auka“ („Musikalisches Opfer“).

Kanonai, normos ir išklydimai.

Radijo laidai

Ne kartą kultūros laidai esu kalbinta Jolantos Kryževičienės. Kultūros žurnalistė – iš pamatinio suinteresuotumo. Gera kalbinėja. Skatina natūraliam kalbėjimui, atvirumui. Jei pokalbyje nėra atvirumo, bent kruopelyčių, nėra ir rizikos, tad ir gyvybės.

Įsiminiau vieną pokalbį – gal prieš pora dešimtmečių. Dirbau, buvau užimta, neturėjau laiko, o radijui reikėjo greitai. Jolanta Kryževičienė (su kolege) atėjo į Lietuvos literatūros katedrą rytą, prieš pirmąją paskaitą. Pirmasis klausimas – kas yra kultūra? Šaukšto kelio į burną pailginimas, – sakau. Kad keldamas šaukštą, dar pagalvotum, ar negalima būtų jo padailinti, kad pamatytum kitą, ar jo šaukštas netušcias, kad padėkotum už tai, kas ant stalo, kad gal ir persižegnotum... Ir pamačiau nusivylimą abiejų veiduose. Taip paprastai, gal net ir prastai, buitiškai? Bet gal esu pasakiusi ir gražiau. Jolanta priminė ir apie nenaudingą šventovių aukštį.

Šį kartą – po ilgo tarpo – Velykų savaitę kalbėjomės apie tikėjimą, džiaugsmą, prasmę. Nesitikėjau, bet buvau pokalbio įtraukta, atsakinėjau ne iš kažko gatavo, lyg nusistovėjęsio, o mąstydamą, kažką lyg apčiuopdama, prie ko taip aiškiai ir nebuvau priėjusi. Apie tikėjimą, kuriame gali būti ir dalis netikėjimo, apie netikėjimą, kuris nėra atleistas ir nuo tikėjimo klausimų. Apie save, kaip tikėjimo *beviėtę*. Ir iškart, lyg teisindamasi, pridūriau: bet juk ir siela neturi aiškos vietos...

Kas būtų, jei šiandien žemėje pasirodytų Jėzus Kristus, jei jį (ir pagal Dostojevskį) sutiktų Didysis Inkvizitorius, ką jis Dievui pasakytų? Nežinau, ką pasakytų Didysis Inkvizitorius, šiandien gal jau ir ne pagal Dostojevskį, interpretuotą ir Antano Maceinos. Bet jei būčiau kad ir menka inkvizitorė (juk nieko negalime atsižadėti), tai ištarčiau: „Pačiu laiku, Dieve, pačiu laiku“. Niekad nebuvau apie tai pagalvojusi. Mintis, kuri tarsi budėjo, – apie Prisikėlimą. Kad Prisikėlimo misterija įvyksta be skelbėjų, šlovintojų ir be liudininkų. Naktį, tamsoje. Paslapties skraistė nenutraukiama. Moterų išgąstis – to negali būti. Bet yra. Mintis, kurią lyg ir žinojau, nors neištariau: ar nėra taip, kad Dievo grįžimas į žemę, į žmonių gyvenimą yra paliudytas šiuo tyliu būdu, neatpažįstant, išsigąstant, bijant. Jokio išankstinio scenarijaus. Galinga Parūzijos ekspresija iš Apreiškimo

yra lyg priešprieša slaptajam prisikėlimui, labiau žmogiškam nei dieviškam. Moterų dalyvavimas, Jėzaus pavidimo pranešti mokiniams vykdytas. Moterys arčiau gyvenimo. Tad ir mirties.

Tikėjimas yra laisvė. Ir viena, ir kita žmogui turi būti natūralu, lengva, taip, kaip alsuoti. Galvojame, kad laisvė – tai kažkas ypatinga. Dairomės, kur ji, kaip čia laisvai ta laisve pasinaudojus. O nieko ypatingo. Tik alsuoti – lengvai, natūraliai, pagal poreikius. Kol laisvai alsuoji, tol ir laisvas. Kol alsuoji, tol ir nesi pralaimėjęs.

Pasmė? Jolanta priminė grafiką Vytautą Kalinauską, didelę jo parodą. Paklaususi, kaip į ją žiūri, ko tikisi, – maždaug. Atsakęs, kad norįs suprasti, ar buvo, ar yra kokia prasmė? Netikėtai suabejojau, ar pats žmogus gali suvokti savo darbo, savo kūrybos, savo gyvenimo prasmę? Gal tik kitas, kiti gali kaip nors paliudyti. Prasmė nėra tiesiogiai patiriama, tik jos pavidalai – gal labiausiai meilė. Ar tiesiog esimas, buvimas, gal net džiaugsmo akimirkos. Prisiminiau R. M. Rilkę – baigė „Duino elegijas“ ir įrašė: *jos yra, egzistuoja*. Tokia ir yra prasmės formulė, iš dviejų žodžių, gal net vieno, vieno kitame: *yra, egzistuoja*. Tokio patvirtinimo, formulės ištartimo telaukia, tėsitiki kiekvienas kuriantis, kad tai, ką jis ką tik baigė, *yra, egzistuoja*. Tik tiek. Be paaiškinimų, argumentų.

Džiaugsmas, kodėl ir knygos pavadinime džiaugsmas – „Džiaugsmas dienų audime“. Kad gal pasisukau kiek prieš save, prieš polinkį į melancholiją, liūdnumą, kad ėmiau šviesiau į daug ką žvelgti, vis labiau matydama, kad gyvenimas kupinas grožio, jei ir pro ašaras. Kad Jurgis Baltrušaitis, kad jo „Ašarų vainikas“, kad ašaros iš „pakalnės“ (ir liaudiškoji „ašarų pakalnė“) pakeltos į aukštį, ligi vainiko, ligi karūnos... Ir lyg kas vėl būtų priminęs Maironį, jo gražiausias eilutes iš eilėraščio „Prieš altorių“: „Spindi siela diemantinė, / Spindi ašarų lašuos“.

II. „...ir taip per amžių amžius“

Gimtinė

Kur gimei, augai. Kur yra visa, ko tau reikia. Todėl ilgai nejauti, kad tau dar ko nors trūktų. Ir kad netekus to, ką prigimei, liks tuštuma neužpildoma. Vieta, kur pasaulis, bekraštis, beribis, nepažįstamas ir nepažinus, susitelkia į pažįstamą ir pažinią erdvę, gaubiamą jaukumo ir šilumos, kad ir tu pati (pats) esi tai erdvei sava, pažįstama, atpažįstama. Kad jos dalis. Kad priklausai nuo jos. Ir kad ji nuo tavęs nors aguonos grūdu. Tik gimtojoje vietoje žmogus gali patirti amžinybę.

Kaip akmens palytėjimą – ir tu, ir tave.

Vilius Orvidas: akmens gynyba

Kiek jau kartų grįžta prie Viliaus Orvido mįslės. Kas buvo, ko siekė tas dar jaunas žemaitis, gimęs 1952 metais Kretingos krašte, jau į pabaigą einant baugiajai Stalino epochai, bet dar tamsos gniaužtuose. Gargždelės kaimas, *gargždo*, akmeningos, susmulkėjusios, nuotrupinės uolienos žemė. Orvidai – kelių kartų akmentašiai. Ne, ne akmenskaldys (tie tai skaldą plentams ruošia), aš – akmentašys, – prasarė Viliaus sesers sūnus. Akmuo ir lyg koks šeimos verslas, daugiausia paminklai kapams. Akmens ir medžio, ypač ąžuolo, suartinimas: *tašomas* ir medis, ir akmuo. Viliaus prigimtis atskira,

autsaideriška (ir pagal dabar pasigirstantį atskirųjų, į įprastesnes apibrėžtis netelpančių menininkų apibūdinimą), bet kiek kita prasme. Menininkas iš esmės yra autsaideris, atsiskiriantis nuo to, kas kitiems įprasta, priimtina, tinkama, lyg pasitraukiantis. Viliui Orvidui tai, kas buvo įprasta kitiems, net jo šeimai, netiko iš esmės. Nenorėjo mokyklos ir nesimokė. Nenorėjo akmens skaldyti, daryti „pamin-klų“, galbūt juto, kad tai yra akmens naikinimas. Kažką padaryti iš akmens, vadinasi, atimti jo savastį. Išskirtinis tėvo požiūris – kažką sūnuje įžvelgė, suprato, rado jam mokytoją, skulptorių, iš jo gavo skulptorystės amato pradmenų. Bet neliko amatininku. Jam reikėjo dar kažko kito. Kūrybos, kito masto. Ne atskiro daikto, o visumos, kurią nujautė buvus ar ir esant. Galėjo būti matęs apsamanojusius didelius akmenis, atskirus, paženklintus ir aukuriškus, ir tarsi sodybiškai išsidėsčiusius ar išdėstytus, apaugusius medžiais, susmegusius į žemę.

Gali būti, kad lemtingai Vilių paveikė melioracija, praeito amžiaus aštuntojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje įgavusi ir agresyvios politikos galių, naikinusi senąsias sodybas kaip paskutinę tradicinės lietuvių gyvensenos atramą. Iškertami šimtamečiai medžiai, ažuolai, liepos, klevai, sodai, sausinant upelius ir pelkėtas vietas, iš žemės iškeliami dideli akmenys, kartais ir su įbrėžtais ženklais, su lyg koku neįskaitomu raštu. Akmenys skaldomi, trupinami, skalda pilama ant kelių. Žemaičiai tai pajuto itin jautriai – ir kaip didelę skriaudą, kaip nusikaltimą, ir net kaip nuodėmę. Žemaitijoje, kur krikščionybė įsigyveno vėliau ir skausmingiau, nuodėmė buvo labiausiai suprantamas nusikaltimas. Ne tik prieš Dievą, bet ir dorai, ir protėviams, jų atminimui. Žemaičiai tebežinojo senuosius draudimus: nenušuk žalčio, neužliek ugnies nešvariu vandeniu, saugok medį ir jis tave saugos.

Galiojo ir didelių *kūlių* (akmenų), ypač su kokiais ženklais, moralinė apsauga. Daug atvejų, kai melioracijos metu akmenys gelbėti savo iniciatyva – vežti prie sodų, namų. Mosėdžio gydytojas Vaclovas Intas turėtų ir nematerialiojo paveldo vaizdiniuose išlikti kaip *akmenų gelbėtojas*. Jam padėjo ir rašytojas Romualdas Granauskas. Buvo ir toks būdas – akmenį paslėpti po medžių šakomis ar net šaknimis, įkasti arba „įleisti į žemę“. Greta akmens iškasdavo duobę – ir nustumdavo į ją. Iš Stanislavos Stripinienės užrašymų Platelių krašte: „Kai čia parėjau, Paprūdėj buvo akmuo su žmogaus pėda. Dabar nebėra: gal melioratoriai išvežė, gal į *žemę įleido*“ („Platelių žemės atmintis“). Tas į *žemę įleido* skamba kaip kokia mitinė ištartis, lyg žemė būtų prasivėrusi, kad akmuo joje pasislėptų, būtų *įsileistas*.

Sovietinė melioracija – didžiųjų, *dideliųjų* žemaičių akmenų mirties, paskutinės jų agonijos laikas. Didelis akmuo juk ne šiaip sau. Pajudinsi ir liks tuščia, nesaugi vieta. Pavojus ir šventumui, bendriausiai ir giliausiai gyvenimo saugai. Turėjo būti ta akmenų agonija pajusta. Turėjo rasti pastangų gelbėti – nors vieną kitą.

o o o

Vilius Orvidas, iš prigimties jautrios sielos, uždaros, slaptos būties (mokyklos laiką vienas leisdavo miške, kūrendamas ugnį), tikriausiai buvo to jutimo persmelktas, lyg skatintas kažką daryti. Kurti – ir nežinant, kas ta kūryba. Kūryba juk galiausiai yra ir saugojimo būdas. Akmens skulptūra nenaikina akmens, išryškina jo formą, spalvą, *nutašo* tik tai, kas trukdo tai formai išryškėti. Ne tik kūrybos trauka lėmė ir aplinkiniams nesuprantamus Viliaus veiksmus – gabentis akmenis, traukti į vieną vietą. Gal už individualią kūrybą stipresnis buvo akmenų gelbėjimo, išsaugojimo instinktas. Jautė savyje iš vidaus keliantį ir veikti skatinantį šventumą. Nežinojo jo vardo, juk jausmas gali būti ir bevardis. Atsirėmė į tai, ką geriausiai pažinojo, jau

iš tradicijos, aplinkos, šeimos, – į krikščionybę. Bet jautė ir tą dalį joje, kuri buvo iš giliau, iš prigimties. Įšventintas į vienuolius, bet vienuolyne neišbuvo, jam reikėjo gamtos, *sodybos*. Sodybos, kuri turėjo tapti akmenų, jų formų, pavidalų (ir jo paties paženklintų) namais, *būties namais*: nėra per iškilu minėti M. Heideggerį. *Išsaugoti* – šis žmogus juto savyje stiprų saugojimo (sutelkimo pagal vidinę viziją) instinktą. *Akmenorius* – tik žemaičiai ir tik šiauriniai turi šį žodį, jei ir ne iš senovės, tarsi išreiškiantį išskirtinesnius gebėjimus: *rimorius*, *giedorius*, *pasakorius*. Gal tas *akmenorius*, patekęs ir į Justino Kubiliaus eilėraščių žemaičių kalba, rodo dar nepasibaigusią *rodą* su akmenimis. Vilius buvo susitikęs su akmenimis – tikriausiai ne tik kaip akmentašys, bet ir kaip akmenų kalbinamas, galiausiai ir prakalbintas žmogus. *Matė* akmenis, jautė jų kalbą. Jų gyvenimą, per šimtmečius.

Žemaitijoje iki šiol yra paslaptinių akmenų gyvenimo vietų – ne tik *kūlgrindų*, bet ir atvirų akmenynų, *akmenojų*, akmenų, galimai kadaise palytėtų žmonių rankos, *ženklinusios* ir tai, ko jau nebegalima perskaityti. Jau nebeatspėjama Vykinto miesto, minimo Ipatijaus metraštyje (II tūkst. pradžia), paslaptis; Vembūtų piliakalnis tarp Varnių ir Tverų – *matančiam* (toks akmenregys man atrodo Stasys Kasperavičius, ilgametis Žemaičių draugijos pirmininkas). Taip, tai *akmenų miestas*, kurio net *vartus* akylesnė akis gali įžvelgti. Gamta *akmenų miesto* nesunaikino, tik paslėpė nuo žmonių akių. Gal ir Orvidų sodyba neturi būti kaip nors ypatingai saugoma. Laikas ją *prislopins* ir *paslėps*.

o o o

Į Viliaus Orvido unikaliąją veiklą galima žvelgti ir iš šio taško: melioracija, naikinusi tradicinį žemaičių kraštovaizdį, sodybas, ažuolus, akmenis, prigimtinio jautrumo žmonėms sukėlė ir dvasinių sumaiščių, ir sustiprino gelbėjimo, saugojimo instinktus. Viliaus

Orvido reakcija, sustiprinta ir kūrybinių aspiracijų, buvo savičiausia, stipriausia, su niekuo nepalyginama. Veikė plačiai, samdė galingą techniką, sulaukdavo pagalbos. Jį rėmė tėvas Kazys Orvidas, lyg supratęs, kad sūnus veikia tarsi kokių aukštesnių galių įgaliotas. Gal ir pats Vilius juto, kad savo veiksmus kartoja, kad yra buvę žmonių, kurie elgėsi panašiai. Akmenį saugo ir tai, kad jis yra *paženklintas*. Buvo iš tos pačios gilios genties, kuri statė (jei ir mitine, nebeišaiškinama prasme) akmeninį Vykinto miestą. Ir Viliaus mirtis – simbolinė: plyšo širdis keliant akmenį. *Akmenoriaus* mitas, jei dar intensyvėtų, galėtų mirtyje rasti svarbią atramą. Vilius Orvidas iškilo ne iš pašalės, o iš staiga atsivėrusios gilumos, grubaus naikinimo sužadintų dvasinės gynybos galių. *Nešti kryžių* – ir tai buvo jam svarbu, jei tik ir dvasinės būsenos prasme. Vilius Orvidas nėra *kontekstinis*, tai visiškai atskiras tekstas.

Bet ir jungtys, kad ir su Donato Jankausko-Duonio „Švilpiais“. Saviti pratęsiniai ir iš Antano Mončio, šiaurinių žemaičių garsinis *gaudesys*, *gausmas*, ypatingas tęsiamas tonas, tebejaučiamas seniausiose dainose ar *Kalnų* giedojime.

Dar svarbu atidžiai įsiskaityti ir iš to paties laiko, kai jau vyko totali melioracija, ką Žemaičiuose dar spėjo užrašyti mokytoja Stanislava Stripinienė, Platelių žemės atminties tyrėja. Jos užrašymuose vis melioratoriai, melioratoriai – iškasė, išvežė, net akmenį su žmogaus pėda, su „raštu“. Palesty, ant Zuikalnio, buvęs didžiausias akmuo su iškaltu zuikiu. Po melioracijos akmens nelikę. Alkos šaltinis mažai besąs gyvas – nuseko po melioracijos. Ir akmenys apie šaltinį ne visi, ne vietoje. Prie Alkos kalno irgi buvęs akmuo su žmogaus pėda, dabar jau neberandamas. Gal įspūdingiausia sakmė „Prie Trakumo akmens“, papasakota A. ir D. Brazdeikių. Jau

su degradavusios tikrovės elementais, bet dar su gyva mitine šerdimi: „... Akmuo buvo didžiausias. Kūlskaldžiai, kūlmušiai skaldė, mušė, buvo kelių kubų akmenų krūva... Vežė, neišvežė. O vidury liko didelis akmuo, kurio kūlmušiai neįveikė. Brazdeikis dar pusvaikis buvo. Ėjo pro šalį. Atšliaužia ilgiausias, storas kaip pančeka, be akių... Išsigandęs užlipo ant akmenų. O tas aprietęs visą krūvą – lyg norėtų uodegą įsikąsti... Kelių metrų ilgumo! Kai aprietė, ėmė keltis į viršų. O kai šliaužė, akmenys traiškėsi! Išsigandęs nušoko nuo akmenų, parbėgo namo – marškiniai grėžiami... Tėvai ėjo žiūrėti, bet jau nieko neberado. Tai visi spėliojo, kas ten galėjo būti: ungurys iš Notėnų prūdo? Senas senas žaltys? Upioras? ... Ir ko jis šliaužė ant akmenų? Kiti sakė: reikėjo daužti bent su kepure – būtų pinigai pabirę...“²

o o o

Žalčio mitinė linija lietuvių pasaulėvokoje itin gili, žaltys – toteminis gyvūnas. Perspėjimai: nemušk žalčio. Kaltės juitimas žaltį užmušus. Žalčio motyvai tautosakoje – iki karališkosios pasakos „Eglė žalčių karalienė“ suvokiami ir kaip pasaulio sukūrimo mito variantas. M. K. Čiurlionio triptikas „Žalčio sonata“. Arvydo Šliogerio filosofinė „Žalčio sonatos“ interpretacija: „M. K. Čiurlionio „Žalčio sonatos“ finale aš regiu Pažinimo Žaltį, palytėtą mirties agonijos ir... šviesos“³. Filosofas Čiurlionio sonatoje išvelgia pažinimo dramą: būties savaimingumą suardo pažinimo siekis. Didelio akmens, ženklinančio ir tai, kas nėra pažinu, suskaldymas, reiškiantis ir ženklo sunaikinimą. Pažinimui neprieinama

² Stanislava Stripinienė. *Platelių žemės atmintis*: Vardai ir sakmės, pasakojimai ir spėlionės. Plateliai, 2013, p. 110.

³ Arvydas Šliogeris. *Būtis ir pasaulis*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 291.

prasmė prieš užgesdama dar sušvyti – tiems, kurie spėja ir gali ją išvysti. Ir todėl A. Šliogerui Čiurlionio Žaltys atrodo palytėtas ir mirties agonijos.

Žemaičių, plateliškių, sakmėje akmuo ir žaltys, susiję – per gyvę ir mirtį. Negalima mušti ne tik žalčio. Negalima ir akmens, žemaičiams *kūlio*, jei jis išskirtas, paženklintas. Neutralesnėse pozicijose sakoma ir akmenys: jie traiškosi žalčiui šliaužiant, nuo jų nušoka *pusvaikis*. Žemaičiai turi ne tik neutralų žodį „kūlskaldys“, bet ir nujaučiamai perspėjantį – „kūlmūšys“. Sakmėje daužomas, skaldomas, mušamas akmuo išsaugo lyg kokią savo šerdį, kūlmūšių neįveiktą. Ir prie tos dar gyvos kūlio šerdies atšliaužia ilgiausias (gali būti, kad vardas nesakomas, tik požymiai, pagal kuriuos lengva atspėti: ilgas ir šliaužiantis pirmiausia ir būtų žaltys). Bet pastebi, kad *be akių*, o žalčio akys juk paryškintos. Gal kas yra nutikę? O gal įvykę visatoje kažkas, kas nebeleidžia ir žalčiui *matyti*, tad ir saugoti pasaulio tvarką. Berniukas tiksliai nežino – kas ten buvo? Žiūrėti eina tėvai, bet jau nieko neberanda. Spėlioja, kas galėjo būti? Gal unguris iš artimiausio Notėnų prūdo? Bet gal ir *senas senas žaltys*, toks pat atskiras kaip ir senas akmuo. Tik pabaigoje – gal šmėkla kokia, pavadinama skoliniu iš lenkų kalbos. Mitas jau nutolęs. Priartėjęs pinigų vaizdinys.

Žalčio elgesys – apriečia visą krūvą ir tai, kas nuo kūlio kūno atskelta. Ir apriečia taip, lyg norėtų uodegą įsikąsti, kad sudarytų uždarą ringę, ima keltis aukštyn, pastanga *apimti*. Kas įprasmina seniausioje žalčio (gyvatės) vaizdinioje.

o o o

Vilius Orvidas darosi suprantamesnis gerai įsiskaičius – iki girdėjimo – ir Justino Kubiliaus žemaičių kalba (ja nekalbančiams – tarme) parašytą knygą „dā dongou nematont, bet žemė

jau žėnont“ (2023): „Kap Žemaitijuo Kalnus geidont kel, / nu žemis plieš, ė jaunas galvas gold...“ (p. 164). „Kalnus geidont“ žemaičiai yra ten, kur kitaip būti negali, per krikščionybės realijas iki sielos prasisunkia tai, kas jų gentyje yra buvę, jie žino, jei tik ir nujaučia, kad „unt sunke vasaras dongaus / akmenuore ožmėrštos vardos ėškals...“ (p. 18). *Sonkos vasaras dongus* yra nelygu akmuo; *akmenuorius* ant jo pamato, kokį vardą ar ženklą reikia iškalti. Žemaičių kraštovaizdis, per kurį visu kūnu ir siela keliavo Vilius Orvidas, norėjęs sutelkti jį į *sodybą*, kad būtų valia gyventi ir akmeniui, ir medžiui, ir paukščiui, ir *deivaliui*. Justinas Kubilius to prigimto kraštovaizdžio veidą mato taip:

... tuo dongous aukštoms, tuos žemis gilibi.
 kalnū kalnale, daubuos – daubalis,
 kels – akmou – medinis deivalis...
 (p. 18).

Apie amžinąją žemės civilizaciją

Ir girdėta, ir parašyta Marcelijaus Martinaičio mintis, kad jis jaučiasi priklausęs seniausiai žemdirbių civilizacijai. Turėjo šios civilizacijos giliausių patirčių. Dirbti žemę, kasti, rankomis purenti, sodinti, laistyti, auginti. Jausti ryšį su augalais ir gyvūnais. Rymoti į kažką įsižiūrėjus. Tylėti. Jaustis gimusiam „ant žemės“ ir norėti taip gyventi. Patirti buvimo „ant žemės“ džiaugsmą: rytą išeiti pro duris, atsistoti ant žolės, išgirsti paukštį, pažvelgti į dangų. Pačioje seniausioje žemės civilizacijoje užsimezga ir kita giluminė civilizacija, prasidedanti iš dvasios pradų – iš buvimo džiaugsmo dygstant, augant, žydint, iš liūdesio, kai viską apima vytimas, nykimas, praeinamybė.

Praeinamybės liūdesio taku žmogų pasiekia laikas, kaip svarbiausia būties forma, inspiruojanti refleksiją ir filosofiją.

Marcelijaus Martinaičio kūrybos (apimant jos visumą) savitumas kyla iš žemės civilizacijos ir jos pasaulėvokos bendrųjų dėmenų vartimo individualiais kūrybiniais pradais, iš kurių kuriama ir kalbinė dvasios civilizacija. Bendriausia prasme kūrybingesni žmonės nuo žemės pasitraukia – net dievdirbiai ar kryždirbiai, medinės skulptūros, itin dominusios Martinaitį, kūrėjai. Martinaičio atveju kūryba ir toliau nuo žemės, ir prie jos traukia, skatina išsaugoti tėvų ir protėvių patirtį, perimti žemės žodyną, jį transformuoti arba ir tiesiogiai taikyti savajai gyvenimo, jau miestiško, raiškai. Bet ir tas *tiesiogiai* yra komplikuojamas jutimo, kad *tiesiai* kultūroje yra ir *netiesiai*, kad priartėja suvokinius komplikuojanti *netiesinė logika*, išklabinanti vienareikšmius sprendimus, netgi įstatymus.

Žemės civilizacijos žmogus yra *dirbantis*; ir žemė yra *dirbama*. Eilėraštyje „Atsikelia rytą“ (rinkinys „Akių tamsoj, širdies šviesoje“) Martinaitis yra sukūręs (ir taip, tarsi būtų *tiesiai* paėmęs iš pasakos ar sakinės) apibendrintą žemės civilizacijos centro – „senut senutėlio senelio“, kuriam gyvenimas yra užduotas darbas, surištais į ryšulėlį, vaizdinį:

*Atsikelia rytą
senut senutėlis senelis,
randa prie slenksčio
darbų ryšulėlį.*

Ir tas ryšulėlis nėra tik aiškūs (tiesūs) darbai. Žemės žmogaus darbuose yra ir ne mažiau už darbą svarbaus „nedarbo“. Tarpuose (bet ir be tarpų) veriasi perkeltinės reikšmės; poezijoje – ir be perkėlimo.

*Atriša ryšulėlį,
ir pasklinda po kiemą darbai:
durų girgsėjimas
šiaudų šnabždėjimas
langų blyksėjimas
galvijų atsidūsėjimas
paukščių čiulbėjimas
žmonių kalbėjimas
ratų bildėjimas –
kol vakaras šitaip ateina,
gražus, didelis vakaras.*

Po kiemą pasklidę darbai yra *nedarbai*, tik gyvi ir negyvi buvimo garsai žmogaus suvokimui ir susivokimui. Metaforos labai arti *nemetaforos* – durys *girgsi* (lyg žąsys), šiaudai šnabžda, nes toks ir yra *šiaudiškumas*, galvijų atsidūsėjimus žmogus girdi iš savo paties atodūsių – net ir gražų, didelį vakarą. Taip, *vos vos*, rodosi, reiškiasi žmogaus kūrybingumas. Gal tik žemės darbai yra ir *nedarbai*. Užtat ir gražiosios tautosakos *darbo dainos* – ne tik apie darbą arba ir ne apie darbą.

Martinaičio eilėraštyje pats senelis po kiemą (po gyvenimą) pasklidusius darbus ir surankioja, suriša į ryšulėlį: pasaka pasakytų, kad pats ir pasideda prie savo slenksčio.

Eilėraščio pabaiga – perėjimas į mitinį (arba amžinąjį) laiką:

*Ir taip per dieną,
ir taip per amžiu,
ir taip per amžių amžius.*

„Siūlas eina iš tėviškės...“

Seniai seniai – taip pradedamos ir pasakos – beveik prieš pusšimtį metų „Vaga“ išleido Marcelijaus Martinaičio mažytę knygelę „Pelenų antelė“ (1980), kurią sudarė trys pjesės lėlių teatrui: „Pelenų antelė“, „Avinėlio teismas“, „Žemės duktė“.

Nėra visai aišku, kada ir kokiomis aplinkybėmis, gal kam paskatinus, parašytas kitas Eglės ir Žilvino temos tekstas; lyg ir nenorėta jo visai atskirti nuo „Žemės dukters“, artimai ir pavadintas – „Žemės dukra“.

Ir tikėtas, ir netikėtas jau žinomo ir populiaraus poeto žingsnis į dramatinę kūrybą, kad ir apribotą specialios paskirties, – *lėlių teatrui*. Gal ir pats juto savo poezijos *sceniškumą* ar net *scenovaizdiškumą* – žmonės, medžiai, medžio skulptūros, daiktai, kažko pasirodymas, iškilimas. Savotiškas *vaidybiškumas* ar net *lėliškumas*: „– Vaikeli, paukščio širdy/ yra labai maži žmonės, // *Toli, giedančio paukščio širdy*, / tie žmonės gyvena kaip mes...“ Juk ir lėlės „vaidina“ žmones, jų dramas. Ir Martinaičio eilėraščiuose, ypač jų pradžiose, galima pastebėti lyg kokią „sceną“, kurioje prasideda veiksmas („Karalių pasaka“, „Amžinas tiltas“, „Kvailutės Onulės rauda“, „Kuprelė“). Eilėraštis gali kelti ir įgilinto scenovaizdžio įspūdį. „Legendos“ (dar iš rinkinio „Debesų lieptais“, 1966) pradžia:

*Ant jūros kranto moteris stovėjo
Rausvais saulėlydžio plaukais...
Ir supo ją erdvė kaip šauksmas –
Neaprepiama.*

*Paskui lėtai nusirengė. Nuoga
Nutolo jūra.*

*Gilyn ji brido į žuvėdrų klyksmą,
 Į vėjus, į žaibus ir erdvę.
 Ji brido vis gilyn į jūrą, iš lėto jūra tapdama.
 /.../*

Poetinis vaizdas, kurį galima laikyti ir tautosakinio Eglės įvaizdžio individualia, autorine interpretacija.

Prie tautosakinių pjesių lėlių teatrui Martinaitis pasilenkė jau pasiekęs pirmąją kūrybos viršukalnę, prakalbinę folklorinį baladžių veikėją Kukutį (*Kukučio baladės*, 1977). Gal ir iš naujo pajutęs, kad pasaka apie Eglę ir Žilviną yra pasakų pasaka, pasaka-mitas, tad neišsemiama, kad joje glūdi ir atsinaujinimo, persikeitimo, *persirašymo* galia.

Martinaitis išskiria tris gražiausias lietuvių pasakas: apie Sigutę, apie Elenytę ir Jonuką, apie Eglę ir Žilviną. Ir sako norįs jas papasakoti, neatskirdamas nuo to, ką iš jų supratęs gyvendamas, prisimindamas vaikystę.

Martinaičiui atskirai svarbus scenovaizdis, juo atskleidžiamas ir fizinis, ir metafizinis žmonių pasaulis. „Žemės dukters“ scenovaizdis iš „žemės“ ir „jūros“, kurios yra greta, vienu metu, *persišviečia*. Vis labiau šiandiena virstančios frazės: „Žemė – tai senas kaimas, jau įgijęs tolimą pasakišką atspalvį. Tai tėviškės, vaikystės prisiminimas“. Prisiminime gyvi žmonės nebegyvena. „Tikri“ žmonės gyvena jūroje. Arba kitoje erdvėje, pasaulyje, teritorijoje. Jie nebegali sugrįžti. Bandymas sugrįžti yra dramatiškas. Ir dabarties žmonės tai vis labiau jaučia ar net patiria.

Pasakojimo karkasą sudaro gėrio ir blogio pradai, jų amžina kova, kad ir sunkiai laimint gėrio pradui. Blogio apsimitimas gėriu, bandymas veikti ne tik gėrio vardu, bet ir gėrio priemonėmis, ką sunkiau atskirti silpniesiems. Iš pelenų tepakyla antelė, ne mergelė.

Dramatiškas Eglės grįžimas. Jos tėvų kojos išpaišytos gėlėmis, jie „išėję“ į kūrybos vaizduotę. Vaikai neranda nieko panašaus į tai, ką jiems pasakojo motina. Daugiau remiamasi poezija, jau išreikštais motyvais. Ryškesnė ir Žilvino drama, jis vėl „atvirsta“ žalčiu, nepasiekia siūlo, vedančio į Eglės pasaulį. Paskutinis žodis ne kokiai tiesai, o poetiniams klausimams:

*Kur išeina bangos, medžiai,
Kur visi keliai išeina?
Kraujo kas puta sugrįžta,
kas paklausia žemės vardo,
jūros vardo,
medžių vardo?*

Vyniojamo siūlų kamuolio simbolika, kamuolys ne mažėja, o didėja: „Siūlas eina iš tėviškės“. Prigimties siūlas nenutrūksta. Žilvinui, mitologinio kodo kūrėjui, suteikta teisė paaiškinti *siūlo* *ėjimo* simboliką:

*Gale siūlo auga ąžuolas,
auga uosis, auga beržas,
gale siūlo drebulė.
Gale siūlo eglė auga
šakomis vaikus apglėbus...*

Siūlo kelio aiškinimas vis pratęsiamas: „gale siūlo – tai, kas buvo / ir kas bus – yra kartu“. Žilvinas išleidžia Eglę su vaikais keliauti į tėviškę „palei siulą“. Pats lieka „vandenijoje“.

Eglės tėvų namai „sustingę, aptraukti voratinkliu, samanom“. Namai Eglės nepažįsta, į jos sveikinimus nereaguoja. Išėję sugrįžti negali, nes nebėra to, kas buvo palikta.

Miręs pasaulis išlieka kalboje ir kultūroje, jis gali būti *atsup-tas*, ne veiksmui, ne gyvenimui, o tik refleksijai ar jos dvasinei įžan-gai – retoriniams poezijos klausimams. „Epilogė“ į visus kreipiasi tėvai – ką matote, ką galvojate, ką girdite, kas jums davė vardus? Paskutinis kreipinys į Drebulę:

*Kaip tu užaugsi,
prie ko priglausi
savo rankas –
trapias šakas?
Iš ko tu gausi
savo mirgėjimą,
ankstyvą, skaudų
lapų virpėjimą?*

Tik poezija atsako ir klausdama.

Marcelijaus Martinaičio diena

2023 04 01 – ir lyg atsitiktinai iš užrašų sąsiuvinio iškritę lape-liai – 2010 08 17. Perrašysiu, paminėsiu.

„Toliau galvojau apie Marcelijų – jau trečiąkart kopdama į Birutės kalną. Ir prasitęsimai galvojimui iš Jadvygos Čiurlionytės, iš jos *etnikos* (įsiminti šią sąvoką). Marcelijaus dalyvavimas lietuvių etnikos likimo gal ir paskutiniame etape. Žemaitis, mažažemių vai-kas, bet su visa žemdirbio patirtim, savo namų ir žemdirbių bendruo-menės – vaikystėje. Poetas nuo „Saulės gražos“, kai pajuto gamtinę (kosminę) kultūros ašį, giliąsias (šventąsias) būsenas, kylančias iš žė-mės, saulės. Kai pradėjo kastis gilyn – kas tai, iš kur. Ką patyrė pats, pradėjo atpažinti ir iš kitų – iš Apučio, Granausko, Baltrušaitytės.

Donato Saukos recenzijos svarba – dar jaunas Marcelijus buvo atpažintas ir pripažintas kaip poetas. Virš jo, bet ir jam, vėrėsi didžiųjų kultūros, taip pat ir prigimtosios, etninės, klodai – Marija Gimbutienė, berods, anksti pažinta kaip svarbi, autoritetinga. Žemdirbiškosios civilizacijos atkaklumas, patvarumas.“

Jei rašyčiau apie Marcelijų (o juk jau ir esu rašiusi), jei apie poeziją, kaip patirtą gyvenimą, labai senas ir vis atsinaujinantis jo formas, apie modernizuojančią archaiką. Ne tik tautosaka, Marcelijaus poezijai gal svarbesnės žemdirbio gyvenimą struktūrinančios žodinės (ir žodinės) apeigos. Ko nebematyti paviršiuje, reikia kūrybos būdu tarsi atsikasti iš giliau, *archeologinės intencijos*. Mintis – patirties gylis priklauso nuo sąmonės galimybių.

Tą pačią dieną – dar apie Jadvygą Čiurlionytę (vartinėjau užrašų, atsiminimų knygą). Suklusau prie Vilniaus *atradimo*, lyg į jį sugrįžtant (gal panašiai ir Marcelijui Martinaičiui). Iš Jadvygos laiško R. Karužai 1942 08 28: „Vilniuj tikrai lietuvis pasijunta kaip namie, ir taip lengvai nubyra visos nelemtos 20 metų gyvenimo dulkės, taip kažkaip lengva ir laisva“. Įsikūrimas ir kaip atsikūrimas, kurį Marcelijus itin savitai jautė.

Iš kelių kartų apie *vidinę klausą*. Jau nebegirdėjo, prašė Vandos Sruogienės klausos aparato, o vidinė klausia tebebuvo stipri (iš prigimties turėjo absoliučią muzikinę klausą). Tebeturėjo savyje visą girdėtą muziką, atsiminė, ką ir kaip jos vaikystėje skambino Čiurlionis. Vienuose prisiminimuose pasakojama, kad aplankius Jadvygą, gulėjusi lovoje, ištarusi: „Šiandien išklausiu Bethoveno V simfoniją“. Supratusi, kad klausosi „įsijungdama“ savo absoliučią klausą ir fenomenalią atmintį. Gal iš to ypatingą dvasinę autonomiją. Palaidota be religinių apeigų. Lyg visa jos būtų buvę *apeita, išgirsta*.

Kaip tai yra? Ir ką gali žmogus, kuris tokių iš esmės nesuvokiamų galimybių neturi. Ir ar Čiurlionio genijus nėra persmelktas šių ir gal dar didesnių galimybių.

Ne, Marcelijus nebuvo muzikalus, bent jau ryškiau (skirtinai nei brolis Algirdas). Kas tada? Galbūt – *vidinė kalba*, pasaulio reikšmių *ritminės pagavos, ritmizavimas*. Nežinau, ar sekė Jadvyga Čiurlionyte, ar pats suvokė, kad tautosakoje *dainavimo būdas* yra gal ir svarbesnis negu kiti elementai.

Jei yra absoliuti muzikos klausa, tai turėtų būti ir absoliuti kalbos klausa. Gal tikrai toks kalbos *absoliutas* buvo Žemaitė. Kalba jos sąmonėje šaknijosi ir šakojosi. Kai pradėjo kalbėti ir žemaitiškai, ta kalba joje jau buvo gyva, suleidusi šaknis, galėjo leisti ūglius. Žemaitė buvo lyg žemė lietuvių literatūros kalbai. Ir Sigitas Geda galėjo „groti“ visais lietuvių kalbos registras. Kitų kalbų gerai nemokėjo, nes visa jo kalbinė ertovė buvo užpildyta dzūkų-lietuvių kalbos, jos esinių ir pratęsinių. Salomėja Nėris – taip, ir ji poetinės lietuvių kalbos absoliutininkė.

Marcelijus Martinaitis buvo *kalbinių būsenų*, intonacinių jos formų kūrėjas. *Buvimo* lyg palaikomo kažkokios nežinomos (bet gal ir žinomos) ašies ar atramos taško. Būti taip, kad pasijustum keliamas ar net nešamas. Jutimas, kad esi vietoje, kuri *tavo, mūsų* (kaip maldose), kad tik būseną sujungia žemę ir kosmosą, kad tik būseną – ir žmones.

P. S.

Lyg atsitiktinai, bet ir ne.

Giedriaus Kuprevičiaus įrašas *fb* – Tėvo mirties prisiminimas. Pridurta – tą pačią dieną – balandžio 1-ąją – mirė ir Jadvyga Čiurlionytė. Ir gimė Marcelijus Martinaitis.

Daina, dainavimas

Dainavimas – tai buvimas *savybėje*, kaip tebesako aukštaičiai, *savybėje*, vadinasi, su savaisiais, savięji kalba ta pačia kalba ir dainuoja tas pačias dainas.

Turintys klausą ir balsą, galintys dainuoti yra laimingesni. Turi daugiau bendravimo galimybių – su pasauliu, kitais. Ir su savimi. Tik daina, dainavimu pasiekiamas bendrumo džiaugsmas, išreikiama, manifestuojama pati egzistencija, patvirtinami egzistencijos branduoliai – Tėvynė, Žemė gimtoji, Motina, Kalba. Egzistencijos manifestacijoje glūdi ir didžioji Dainų šventės prasmė – jei ir metonimiškai, jei ir tik nedidelė dalis, bet dainuoja tauta, dainuoja savo dainas – nuo pačių seniausių iki jau šių dienų, dainuoja tai, kas visiems svarbu. Dainuodama tauta rodo savo gyvybingumą, pasiryžimą būti, išlikti, turėti ir išlaikyti savo vietą tarp kitų tautų. Dainų šventės atveria tautos balsą, gilų ir viešą buvimą *savybėje*.

Grupinis dainavimas, keliese, būreliu, dirbant ar švenčiant. Iš tautosakos rinkimo patirties: iš Rimdžiūnų, nebepasiekiamo Gervėčių krašto; kelios, keliese, bet viena svarbiausia, ji *vedė* stipriu, puikaus tembro balsu. „Prie tavęs ir mes dainininkės“, – sakė jos draugelės, kaimynės. Ir mažai bendruomenei reikia, kad būtų kas veda.

Senosios dainos yra ir pirminė tautos poezija. Lietuviai turi didžiulį dvasios lobį – savo Dainyną, ugdžiusį grožio ir doros jausmus, auginusį ir kėlusį tautos savivertę. Naujaisiais laikais, lietuviams prasiđėjusiems su tautiniu atgimimu, su Maironiu ir Čiurlioniu, poezija ir profesionali muzika kėlė ir senąsias dainas, jų vertę, gimdė lietuvišką dainą ir kaip profesionalų kūrinį. Maironio ir J. Naujalio dainos lietuvių buvo atpažintos kaip savos, labai greitai *pasisavintos*, pajusta, kad jomis galima ir *pasisakyti*, kas esame, ir *išsisakyti*.

Čiurlionis, harmonizavęs, savo kūrybine galia persmelkęs senąsias dainas, suteikė joms naują gyvenimą. Ir pasisakė apie save. XIX a. pab. – XX a. pr. labiausiai iš Maironio ir Čiurlionio, iš chorų, ugdytųjų dainavimą ir kaip bendruomeninę dvasią, profesionalėjanti lietuvių kultūra perėmė *tautinės dainos* pasiją, iškėlė ją kaip svarbiausią Dainų švenčių motyvą.

Atskira tema – *giesmės, giedojimo* tradicija, taip pat susijusi su poezija – nuo Mažvydo iki Strazdo, Vienažindžio, Maironio. Ir iki dabarties, jei ir be žymesnių vardų.

Daina negali išlikti nedainuojama. Dainai, kaip kultūros sričiai, negali užtekti užstalės. Jai reikia scenos ir estrados. Šiandien – ir ekrano. Dainai reikia tradicijos, bet ir nuolatinio atsinaujinimo. Dainai reikia kalbos, reikia stebuklingai sutvarkytų, kuriančiojo dvasios suldytų žodžių. Dainai reikia poezijos. Ir labiausiai tokios poezijos, kuri dvasiai artimu kalbėjimu, ritmiškumu, intonaciniu raiškumu vestų dainos ar tiesiog spontaniško dainavimo linkui. Taip spontaniškai yra išdainuota dalis Salomėjos Nėries, prigimtinio dainininko poetės, ir Pauliaus Širvio. Šie mūsų poetai yra dainiškiausi, lyg jų eilėraščiai būtų gimę iš dainos ir į dainą norėtų sugrįžti.

Arti dainos šaknų yra dalis Justino Marcinkevičiaus lyrikos, dar visai jaunas jis tiksliai pagavo liaudies dainos toną, jautriai stilizavo ir moteriškąją dainos dvasią. Juto savo tautos dainų saugančią galią. Buvo jos ir išvestas, Sąjūdžio metais pastatytas dainuojančių, galin-gai gaudžiančių žmonių priekyje.

Gražieji Jono Strielkūno eilėraščiai, ypač iš XX a. paskutiniųjų dešimtmečių – apie tėvynę, gimtinę, meilę, likimą, apie Aukštaitijos dangų. Ryškūs eilėraščiai-dainos „Tėvyne, tu bangos...“, „Kai uždainuoja“ (romansinis klausimas: „Kas prisimins ir kas dainuos už mus?“), „Atsisveikinimas su motina“ („Motin, man labai labai nege-ra / Be tavęs, be žemės ir dangaus“), „Gražiausių metų“ („Tarsi baltą dobilą nupjovė / Mano galvą tavo laukuose“), „Lietuva“ („Ir tenai,

kur po visų klajonių / Žemėn atsiguls mana galva, / Nerašykit mano vardo, žmonės, / Parašykit, žmonės: Lie tu va“); sunku patikėti, kad tai 1967-ieji ir kad šiame eilėraštyje ištarta: „Lietuva – grėsmingas dinamitas...“ Bet daininga, giesminga, dramatiška ir lietuviška dvasios galia, iš naujo persirašanti, tad gyva ir gyvybinga, slypi poetinėje frazėje „Tarsi baltą dobilą nupjovė / Mano galvą tavo laukuose.“

Daina pasako ir pasisako

Jeigu tai, ką sako daina, būtų galima persakyti, papasakoti, dainos nebūtų. Nebūtų viešo dainavimo; ką jau kalbėti apie chorą ar tokią dainavimo polifoniją, kokios yra dainų šventės. Ir mūsų – lietuviškosios, gyvos jau daugiau nei šimtmetį, jei skaičiuosime nuo Mažosios Lietuvos, nuo Rambyno, nuo Vydūno.

Sulaukėme tos – Šimtametės. Iš Kauno pasiekusios Vilnių. Džiaugėmės. Bet ar ne per daug kalbame? Aiškiname, pasakojame. Dūsaujame – ir sovietinės. Taip, ir to sunkiojo laiko. Deja ir laimė. Ne taip, bet ir taip. Ar ne per mažai pasitikime pačia daina? Prisitaikančia, kad išliktų. Keliančia galvą, kad garsiau skambėtų. Kad iš gilumos, kai svetimas girdi, bet nei supranta, nei jaučia. Kai bijota Maironio Nevėžio, kurio gilią mintį težino Dievas, bet taip ir nesuvokta, kad režimui mirtiniau pavojingas ne kad ir mažąja raide rašomas Dievas, o pati giesmė „Lietuva brangi“, jos paslaptingas gaudimas, įsiūbuojantis giedančių dvasines galias. Ką žodžiais begalima pasakyti apie lietuvių partizaninį karą, kai jo kruvinos dainos dainuote išdainuotos, giedote išgiedotos. Ką apie tremtį, kai *tremtinių dainos* kada nors sudarys didelį lietuvių Dainyno tomą? Jei toks tomas bus.

Dainos likimą lemia pasitikėjimas daina, kuri yra ir lemtingųjų tautos patirčių reiškėja ir ryškintoja.

Ir toli į ateitį tai suprasta Maironio, Naujalio, Čiurlionio.
Dirbta, kurta, kad ta ateitis ateitų.

Senosios Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dainos

Senosios

Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dainos

ROMUALDUI GRAŽINIUI, DIRIGENTUI, MOKYTOJUI

Ne kartą sustojau prie Mikalojaus Konstantino Čiurlionio. Ir kai gilinausi į Jurgį Baltrušaitį, ir kai į Sofiją, neatskiriamą nuo intensyviausio šio kūrėjo dvasios periodo. Prie nežvelgiamos ir traukiančios Čiurlionio gelmės nors kiek priartėjau 2011-aisiais, po šimtmečio nuo mirties, mąstydamą apie *kitą erdvę*, įžvelgiamą ar bent nujaučiamą paveiksluose, girdimą ar bent vibruojančią muzikoje. Toliau šiuo keliu nueita filosofo Naglio Kardelio (straipsnis „Regėti anapus vaizdo ir atvaizdo: Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ir platoniškoji anamnezė“). Mano jaučiamoji *kita erdvė* rodosi kaip *kitas pasaulis*, kuris iškyla tarsi *prisiminimas* to, ką siela yra regėjusi savo kelionėse. Žmogaus fizinis žvilgsnis nepajėgia išvysti viso to, ką savo gelmėje saugo siela. Platono, žymaus Antikos filosofo, *anamnezė* ir reiškia kadaise patirtų, bet užmirštų ar bent primirštų, neištartų idėjų prisiminimą.

Viena esminių, kartu ir pačių bendriausių, yra *grožio* idėja, alsuojanti ir Čiurlionio kūryboje. Idėja abstrakti, ji iškyla iš jutiminių formų, jas tarsi peršviesdama ir pati *persišviesdama*.

o o o

2024-ųjų pavasarį Romualdo Gražinio, turinčio savitą ir gilią Čiurlionio pajautą ir siekiančio ją perteikti savo choristams, buvau paskatinta pamąstyti apie jo santykį su senosiomis lietuvių dainomis.

Bandžiau tai padaryti. Bet kažkas esmingo, ką, be abejonės, suvokė Čiurlionis, lyg priartėjo po jubiliejinės, Šimtmetį ženklinančios, Dainų šventės, po Džiaugsmo, persmelkusio Lietuvą ir paskatinusio pamąstyti, kas apskritai yra *choras*, *chorinis dainavimas*, kokia gilioji jo prasmė.

Choro antroji reikšmė senojoje Graikijoje – žemdirbių gyvenvietė, tų, kurie turėjo bendrų rūpesčių ir bendrų švenčių, bendro dainavimo ar giedojimo papročių. Tokie papročiai būdingi ir Lietuvai, turinčiai gilią bendro dainavimo ar giedojimo tradiciją. Žmogus dainuoja ir sau, jei tik ir tyliai niūniuoja. Kai yra nuliūdęs, pasimetęs, sunerimęs, gali išsidainuoti. Metafora *išlieti skausmą* yra tiksli. Išsiverkti, išsidainuoti, vadinasi, kažką išlaisvinti savyje, pasiekti bendrumą – ne tau vienam, ne tau vienai. Ir kitas polius – tik daina, dainavimu pasiekiamas bendrumo džiaugsmas, išreiškiama pati egzistencija.

Kai iškyla tautinės savasties ir tautinės tapatybės klausimas, būtina grįžti ir prie Mikalojaus Konstantino Čiurlionio: prie jo ryžto „visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai“ ir jo vidinės motyvacijos, kilusios iš įsiklausymo į seną dainą, iš jos atsiliepimo savyje: „/.../ Ir štai iš tolo, iš už kalnelių atskrenda daina:

Oi, giria, giria.

Girelė žalioji!

Ir plaukia jautri gaida, ir atsiremia į žaliąją girią ir į pilkąją dangų. Plaukia niekieno nemokyta, tiesiai iš širdies ir žadina kažkokį keistą ilgesį, kažką amžina primena. Eikit ir paklausykit, o kas nėra tikras, ar jis lietuvis, tai dainos klausydamasis ir tą pajus.“ Ir prisiminime čia Sofiją Kymantaite-Čiurlionienę, jos senatvėje parašytą ir Čiurlioniui dedikuotą poemą „Giria Žalioji“, ir pajusime, kaip giliai viskas supinta, susaistyta. Čiurlionio straipsnis „Apie muziką“

laikytinas modernėjančios lietuvių savimonės dokumentu, lietuviškumo manifestacija.

Ir čia klausimas: ar nėra taip, kad savo paveiksluose, ypač paslaptįgajame „Rex“, Čiurlionis buvo priejęs savo giliųjų regėjimų ar *prisiminimų* pakopą. Pajutęs savy lietuviškumo patirtį, ryžosi jos gelmę atskleisti senosiose lietuvių dainose, ką jos reiškia, ką *atsimena*, kaip susisiečia su didžiosiomis idėjomis – meilės, grožio, tikėjimo ir pasitikėjimo. Ar į aukštąjį kultūros horizontą galima kilti iš prigimtinės kultūros, iš senųjų dainų?

Čiurlionio lietuviškajai laikysenai itin svarbus buvimas Vilniuje – vadovavimas chorui, lietuvių liaudies dainų harmonizavimas, atsargus jų vidinės darnos ryškinimas. 1908 metų Čiurlionio koncertas su choru Vilniuje. Dėmesys ir vaikų chorui. Sąmoningai jungdamasis į lietuviškąją veiklą, permąstydamas lietuvių muzikos kelio galimybes, jausdamas jo tautinius nusiteikimus stiprinančios Sofijos ranką, Čiurlionis chorui, chorinei muzikai galbūt skyrė ir žmonių jausmus derinančią, dvasios struktūros vertikalę ryškinančią galią. Peršokdama tos galios raidą, sakyčiau, kad Šimtmečio Dainų šventėje ji buvo itin akivaizdi. Šventė, kuri, jei ir trumpam, atkūrė tautos dvasios struktūrą, jos vertikalę, parodė, kad jos svarbioji ašis eina ir per bendrą, sutelktą, gilią dvasinę galią skleidžiantį dainavimą. Chorai, jų ritminis muzikinis kvėpavimas daro poveikį ir lyg nuošalėje esantiems, skatina elgtis pagal galią, aukščiausiais savo momentais įgyjančią ir šventumo. Vydūnas, Čiurlionis, Naujalis ir Maironis yra pagrindiniai tautą kuriančios, jos sąmoningumą organizuojančios dvasios architektai. Ir Vydūnui, ir Maironiui, ir Čiurlioniui (kartu su Sofija) buvo svarbūs jau nykstantys mitiniai lietuvių jūrinės pasaulėvokos klodai, susiję su Jūratės vaizdiniais.

Čiurlionio dainos – aidintis laikas, dainuojant segmentais skirstomas valingo Dirigento mosto. Muzikos akimirkos, į kurias atplūsta dainuojantys lietuvių amžiai, gimsta viltis, kad senąsias dainas dainuos ir ainiai. Auštant Nepriklausomybės rytui, Nacionalinėje M. K. Čiurlionio menų mokykloje pasigirsta Kamerinis choras, dainuojantis ir Čiurlionį, į meno aukštį keliantis dainą, pirminį muzikos geną, atsiveriantį ir simfonijai. Simfonijai, kurios intonaciniai ritmai gilindami kartoja ir garsinę gamtos amžinybę – mišką, jūrą. Ta pati amžinybė pulsuoja ir senoje dainoje „Oi giria giria“, ir simfonijoje „Miške“. Girdime kažką iš giliai gaudžiantį, atpažįstame savitą ir savą liūdesio, melancholijos garsą. Ir iš savęs atsigaunantį, keliantį, o ne gramzdinantį. Turbūt apie tai yra svarsčiusi ir Valerija Čiurlionytė, gal labiausiai priartėjusi prie brolio pasaulėjautos. Bandant ką pasakyti apie Čiurlionio muzikinei išdailai pasirinktų dainų turinį, dera pasiremti ir jos mintimis. Pirmiausia, kas sesers sakyta apie brolio prigimties ir kūrybos lietuviškumą bei gamtiškumą: „Jis gimė lietuviu ir yra nuoširdus, savitas savo kūryboje. Jis negali būti ne tautinis /.../ Čiurlionis mėgo piešti ir tapyti gamtoje, kartais motyvą savaip keisdamas, pritaikydamas numatytos idėjos raiškiai.“⁴ Pasakyta bendrai, bet pati esmė, sumegztas lietuviškumo bei gamtiškumo ryšys. Tą ryšį dar jaučiame, bandome gaivinti, į Lietuvos Nematerialaus kultūros paveldo sąvadą įrašydami ir miško bei žmogaus ryšį. Čiurlionis ir jo harmonizuotos senosios dainos yra svarbus šio ryšio argumentas.

Iš Čiurlionio „Dainų pasaulio“ (taip pavadinta nauja „Aidijos“ plokštelė) kaip itin brandžias, tad ir brangias galima išskirti „Dainų dainelę“, „Aš prašiau Dievą“, „Oi giria, giria“, „Kelk, dukrelė“, „Oi lekia, lekia“, „Lakštangalėlė“. Iš ankstesnio „Aidijos“ įrašo

⁴ Valerija Čiurlionytė. *Sesers rūpestis*: Valerijos Čiurlionytės-Karūžienės gyvenimo ir darbų eskizai. Vilnius, 2012, p. 137.

(Liaudies dainos chorui ir fortepijonui) kaip būtina minėtina „Bėkit, bareliai“. Šioms dainoms, palytėtoms Čiurlionio kūrybinės valios, būdinga itin aukšta būsenos ir melodijos dermė. Ji jausta ir ankstesnių, ir vėlesnių kūrėjų: Antano Baranausko „Dainų dainelė“ (dainuoju dainelę), išreiškusi poeto skausmą dėl kenčiančios tėvynės, giminiška gražiajai „Dainų dainelei“, „Bėkit, bareliai“ turi itin daug muzikinių ir kalbinių ataidėjimų. Vienas iš jų – to paties pavadinimo Janinos Degutytės eilėraštis: „Griežlė suklinka ir verkia ilgai savo suplėšyto lizdo, / O rugiai gula ir gula baltu šėliu, – / Bėkit, bareliai“ (1965).

Dainų muzikinis aspektas palyginti išsamiai aptartas muzikologų (ir Roko Zubovo, Austės Nakienės). Lietuvių liaudies dainų melodijų suvokimo pamatus padėjo Jadvyga Čiurlionytė. Mažiau svarstomas liaudies dainų dvasinis turinys, nors pradžia dainų kalbinei analizei padaryta Donato Saukos (*Tautosakos savitumas ir vertė*, 1970). Chorams, ypač moksleivių, jaunimo, dažnai ir pagrįstai pasirenkantiems Čiurlionio harmonizuotas senąsias lietuvių dainas, svarbu suvokti, kas ir apie ką dainuojama. Ką reiškia dainos kalba, kokios žmogaus patiriamos būsenos ja perteikiamos? Iš ko ir kaip susidaro tas dvasinis bendrumas, kuris apima žodžius ir melodiją? Ir kuris girdimas ir šiandien, jei tik įsiklausome.

Čiurlionio pasirinktos ir tarsi prie jo paties dvasios priartintos dainos yra modernesnės negu tik sodybose ir laukuose aidėjusios. Čiurlionis yra tarpininkas tarp pirminių dainų pavidalų ir besikeičiančio žmogaus pasaulio, įgyjančio ir aukštesnę muzikinę kultūrą. Savo autoritetu Čiurlionis ir mums garantavo senųjų dainų, o kartu ir prigimtinių kultūros vertę.

Tarp teksto ir melodijos yra abipusis ryšys; daina yra stebuklingas vienis. Gali būti, kad pirminė (ir pačia bendriausia prasme) yra muzika be žodžių. Galima ir prielaida, kad žodžiai, frazės randasi dainavimo būsenoje, tarsi paleidžiančioje balsą. Kompozitoriai

dainos be žodžių būseną yra įprasminę ir savo kūrinių pavadinimuose. Iš tokios būsenos besiformuojanti melodija renkasi (kartodama, dailindama) ją atitinkančius žodžius, jų junginių sintaksinius takus. Bet galima ir eilėraštinė (bent elementariai eiliuota) dainos pradžia. Kalba juk turi ir savaiminį skambesį, melodingumą, išnaudojamą muzikos. Svarbus gali būti ir tas paprastas sąskambis, kuris jau yra ir pasakyme: „Senosios Čiurlionio dainos“ (-nos, -nio, -nos).

Senosiose lietuvių dainose girdime savitos dvasinės kultūros balsą, jo aidėjimą. Kalbama apie prasmę būti žmogumi: justi gamtą, dirbti sunkų, bet būtiną darbą, mylėti savuosius, šeimą, rūpintis žeme, ginti tėvynę, paklusti pareigai, bet neprarasti ir savasties. Gražiausiai mūsų protėvių dainuota iš prasmės, suaustos iš džiaugsmo ir liūdesio, iš vilties tvaskėjimo. Ir iš grožio jautimo – gražu yra būti žmogumi; net pačią skaudžiausią akimirką grožis neapleidžia, gali nušvisti, pasirodyti. Nuostabiausia mūsų senosiose dainose yra tai, kad dvasinės kultūros svarbiausi principai (sąžinės, doros, gėrio, meilės), apie kuriuos tiesiogiai ir nekalbama, kyla iš kasdienybės, iš darbo, iš bendravimo (bernelio ir mergelės, brolių, seserų, tėvų ir vaikų). Liūdesys – iš atsiskyrimo, išėjimo į kitą šeimą, iš grėsmės saviesiems, tėvynei. Pasidalijimas širdgėla, pasiguodimas, našlaičio pagailėjimas. Pasidžiaugimas ankstyvu rytu, jaunomis jėgomis, spėriu darbu. Darbo nuovargio prasmė, nes po jo ateis poilsėlis. Ir vargas, vargelis gali būti pakeliamas, išveriamas, net išdainuojamas. Dainuojanti (giedanti) širdis išsidainuoja ir išsilaisvina iš širdgėlos. Net kiemelis ar dvarelis (sodyba) gali būti pilni kalbos. Nekalbant apie Nemuną ar girią girelę. Brolio žirgas ar sesers rūtos yra būties dalininkai.

Įstabus mūsų kultūros įvykis yra tai, kad Čiurlionis taip anksti įžengė į pirminę lietuvių kultūrą, kad pajuto senųjų dainų dvasią ir norą suteikti joms stipresnius muzikinius sparnus. Įprasta sakyti, kad tai harmonizavimas, sakytume, melodinis darnos sutvarkymas, sudarninimas, išlyginimas, paryškinimas, atskirais atvejais ir atsargus papildymas. Tai daro ir kūrybingi chorai. Turbūt prasminga vartoti ir *išdailos* sąvoką. Tuo laiku, kai Čiurlionis ėmėsi senųjų dainų, dailės sąvoka buvo vartojama ir kaip meno sinonimas. Meniška, kas dailu. XX a. pradžios modernizmas dar laikėsi pagrindinių klasikos normų. 1908 m. išleistas Čiurlionio harmonizuotų liaudies dainų rinkinys „Vieversėlis“, jo paties ir tvarkytas. Prie dainų dirbta ir vėliau, dar ir 1909 metais. Iš Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės prisiminimų žinome, kad mokydamasis lietuvių kalbos Čiurlionis intuityviai siekė pajusti ir kalbos dvasią. Apie ją ir apskritai apie tautos dvasią jaunoje lietuvių estetikoje tuo metu buvo kalbama, siekiama tautinio meno stiliaus, neapeinant liaudies meno ir – pirmiausia – liaudies dainų. Svarbus mokymosi šaltinis – „Juškos dainynas“⁵. Sofija paliudijo ir itin svarbų faktą, kad Čiurlionio motina „mokėjo lietuviškų dainų ir su dideliu pamėgimu jas dainavo“.

Čiurlionio harmonizuotų dainų didžioji dalis – iš seniausių dainų užrašymų, jei ir netiesiogiai. Liudviko Rėzos „Dainų“ (1825) dušimtieji metai kartu su Jubilejine dainų švente.

Simono Stanevičiaus (*Dainos Žemaičių*, 1829) rinkiniui irgi greit 200 metų. Leidinio pratarinėje Stanevičius aptarė dainos bei jos melodijos ryšį; norėjęs parodyti ne tik „protą ir širdį žemaičių“, bet ir „balsą“. „Dainažymės“ (natos) suteikusios dainoms gyvastį, nes „daina be natos rodos man esanti kaip kūnas be dūšios arba,

⁵ Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė. *Raštai*. T. 3. Vilnius, 1988, p. 310–311.

žodžiais pirmosios dainos sakant, „akmuo be kraujo“⁶. Pirmoji rinkinio „Dainos Žemaičių“ daina ir yra „Aš padainuosiu“ („Dainų dainelė“), ja ir dabar dažnai pradedama kokia dainų programa. Dainų daina, dainų dainelė – svarbumo, reikšmingumo, išskirtinumo lygis. Kaip ir giesmių giesmė.

ooo

Ir „Aidija“ savo naujausią Čiurlionio įrašą pradeda trumpesniu „Dainų dainelės“ variantu, o užbaigia labiau išplėtotu. Simono Stanevičiaus rinkinyje įrašytas ir šios dainos tempo, melodijos tikslinimas: „Lento pietoso“; lento – lėtai, bet kiek greičiau nei largo. Pietoso – pagarbiai, įsijaučiant. Dainuojama lėtai, bet su vidine energija, įsigilinant į tai, ką galima vadinti ir dainos turiniu. O turinys išplėtotas iš svarbiausios jaunų žmonių situacijos: patirti širdies jausmą, surasti, lyg paukščiui prisišaukti, porą. Pirmasis balsas – bernelio, bernelio artojėlio. Gali būti, kad ši daina, bent pirmoji dalis, – ir iš arimo dainų. Pavasario laiko, jaunystės, sveikatos ir laisvės jutimo daina. Liustelis – laisvė, valia valužė, tokiu stiprumu patiriama tik jauno ir tik atviroje erdvėje, atviroje ir savoje, prigimtoje. Dainoje lygūs abu – ir dainų bernužėlis, ir dainų mergužėlė. Ir tai kalba apie aukštą dorovinį senos dainos lygį. Dvi dainos šakos; pirmoji – vyro, bernelio balso:

*Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų bernužėlis.
Aš atdarysiu
Dainų skrynelę,
Paleisiu į liustelį.*

⁶ Simonas Stanevičius. *Raštai*. Vilnius, 1967, p. 143.

*Akmuo be kraujo,
 Vanduo be sparnų,
 Papartis be žiedelių;
 Aš bernuželis,
 Aš jauns bernelis
 Be jaunos mergužėlės.
 Parduosiu žirgą
 Ir tymą balną,
 Samdysiu audėjėlę.*

Būdingasis senųjų dainų paralelizmas. Į bernelio balsą atsiliepia mergelė. Paralelinė moteriškoji linija. Tik antroji dainos šaka rečiau girdima, nors lygiai įtaigi, atsakymas kupinas mergaitės savigarbos. Tik atskiras vargdienėlės akcentas, bet ir jis išlyginamas oraus atsakymo:

*Ir atsisakė
 Jauna mergelė,
 Po svirną vaikščiodama:
 – Neparduok žirgą
 Nei tymą balną,
 Aš būsiu audėjėlė.*

Taip baigiasi pirmoji dainos dalis, laikoma ir atskira daina – bernelio atsivėrimas, „išsiliustyjimas“, lyg koks vidinis išsilaisvinimas, kylantis iš jauno meilės pasiilgimo. Žodis „išsiliustyti“ dar sutinkamas Žemaičiuose, iš čia ir „liustelis“, tarsi kokia laisvės erdvė, į kurią galima iš skrynelės išleisti dainas, lyg kokius paukščius, ir tuo džiaugtis. „Išsiliustijimas“, liustas, „liustelis“, nors ir sulietuvintos gramatikos, gali būti ir germanizmai.

Modernu, kad dainą užbaigia mergaitės atsakymas, pažadas būti audėjėle, kas ir reiškia kalbos užmezgimą, bendravimo pradžia.

Mergaitės daina – antroji šaka, bet gali būti ir atskira, savarankiška. Jos pabaigoje į moters balsą atsiliepia vyras, prisiimantis artojų dalia, svarbiausią vyro vaidmenį žemdirbių kultūroje:

*Aš padainuosiu
Dainų dainelę,
Aš dainų mergužėlė;
Aš atdarysiu
Dainų skrynelę,
Paleisiu į liustelį.
Akmuo be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių;
Aš mergužėlė,
Aš vargdienėlė
Be jauno bernuželio.
Parduosiu žiedą
Ir vainikėlį,
Samdysiu artojų.
Ir atsisakė
Jaunas bernelis,
Po stainę vaikščiodamas;
Neparduok žiedą
Nei vainikėlį,
Aš būsiu artojėlis.*

Gali būti, kad seniausia šios dainos dalis – trečiasis posmas, pats bendriausias abiem šakoms:

*Akmuo be kraujo,
Vanduo be sparnų,
Papartis be žiedelių;*

Mįslinga kalbinė struktūra, kiekviena eilutė atskiras, užbaigtas pasakymas, apibendrintas ir mįslingas, lyg vedantis į mitinę stebuklingo paparčio pražydėjimo slaptį, bet ir ją atkoduojantis: papartis be žiedelių. Būti be kažko esminio, stokoti. Kraujo, kad būtum gyvas. Sparnų, kad skristum. Žiedelių, kad pražystum. Daina prisitraukia, suima lyg atskirai esantį, gal ir kitam kam tarnaujančio teksto dalį, stipriai išreiškiančią buvimą be; ir kaip nepakankamą jauno gyvenimą: be jaunos merguželės, be jauno bernuželio.

o o o

Donatas Sauka, žymus lietuvių tautosakos tyrinėtojas, dainų estetinės vertės pagrindėjas, yra skyręs atskirą dėmesį pavasariškoms arimo dainoms, kaip gimstančioms ne iš konkrečių gyvenimo rūpesčių, o labiau „iš nuotaikų, nuojautų“. Tautosakos rinkiniai dažnai pradedami arimo daina „Aš išdainavau“ – „apie visas jau išdainuotas, vieną tik nedainuotą dainuželę“, kurią padainuos ardamas ūbą (lygų) laukelį. Apibendrinimas: „Tokia daina lygiai tinka metų ankstyvam laikui, pavasariui, lygiai kaip tinka ir apskritai liaudies poezijos, „dainų skrynelės „pradžiai“⁷. Taip, yra ryšys tarp „Aš išdainavau“ ir „Aš padainuosiu“. Ryškus „Aš“ – dainuotojas ar dainuotoja. Nurodoma į dainų visumą (visos, nors niekada ne visos, visad liks ta, kuri dar nedainuota ir galbūt kaip tik šią akimirką gimstanti, prasidedanti), mįslinga metafora „dainų skrynelė“, lyg dainų saugojimo būdas, žinomas tik dainuojantiems. Jei ryžtiesi

⁷ Donatas Sauka. *Lietuvių tautosaka*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2007, p. 28–29.

dainuoti, jei „paleidi balsą“, tai skrynelę ir atidarai, gal ir ji pati tau atsidaro. Ir Čiurlionio harmonizuotų senųjų dainų dainuotojams tai svarbu pajusti – kad atsidaro, kad įsileidžia, kad įeiname, įsidaunuojame, kad esame ir paskatinti gražiai dainuoti, įsijausdami į tai, ką dainuojame. Juk ir prieš ilgus šimtmečius buvo leista pasigirti: „Laukelį ariau / Gražiai dainavau“. Ir kad būtų žmogaus pasaulis išlygintas, kad girdėtųsi ir moterų balsai – puikiojoje dainoje „Bėkit, bareliai“: „Par motulę dukrelės / Gražiai dainuoja“. Tai ir yra estetinis (arba grožio) pradai: gražiai dainavau, gražiai dainuoja. Grožio suvokimas kinta, bet grožio jautimas, pastanga jį pajusti ir perteikti mus visus sujungia.

Muzika – pats bendriausias menas, kiekvienai tautai lygiai prieinamas, jei tik užtenka dvasinio subrendimo ir profesinio pasirangimo. Savosios tautos kūriniai ir ypač savosios, senosios dainos atliekamos su didesniu įsijautimu, reiškiančiu pagarbumą, įsipareigojimą, atsakingumą.

Čiurlioniukų opera

2023-ųjų laidos M. K. Čiurlionio menų mokyklos abiturientų opera – klausianti „O kur dingio viltis“? Libretas pagal Juozo Grušo dramą „Meilė, džiazas ir velnias“. Atsargios kupiūros, labiausiai saugant Beatričės liniją.

Kodėl Juozas Grušas? Kodėl jo tragikomedija „Meilė, džiazas ir velnias“? Žinoma ir kitu pavadinimu – „Pražūtingas apsvaigimas“ su ryškiau moralizuojančia potekste: taip gyventi, gyventi svaiginantis, pražūtinga. Dramaturgas laimėjo, į pirmą vietą iškeldamas ne bendrą moralinę problemą, o dramatiškai sujungtą „meilę, džiazą ir velnią“, trejetą, kuriame svarbiausia yra meilė. Nebijojo apaštališkosios ištarties bent intonacinio alsavimo; ir jis turėjo stiprinti viltį, kad meilė

niekad ir niekur nedingsta, kad ji slypi ir moteriškumo slėpinyje. Didžioji dramaturgo sėkmė ir buvo Beatričė, sukurta kaip jauna, tragiška mylinčioji (skirtingai nuo W. Shakespeare'o Džuljetos – viena pati bandanti meilę išlaikyti). Charakterio tragiškumo esmė – kad viena, visomis galiomis ginanti meilę, neprarandanti vilties, kad tas, kurį ji myli, pasikeis. Tragikomiški aspektai ne iš pagrindinio konflikto, o iš netikrų santykių: niekinti mylint. Grubių frazių („kekšių princesė“) apveltai jausmai. Motina – jei ji būtų, viskas būtų kitaip. Kelio nerandantiems labiausiai trūksta motinos. Jauno našlaitiškuimas kaip tragedijos versmė.

Dar truputį prie Juozo Grušo. Gimęs 1901 metais, studijavęs teologiją ir filosofiją, daugiau nei dešimtmetį mokytojavęs. Modernus, savitas rašytojas, jautęs žmogaus pasaulio tragiškus įtrūkius, ypač kai Lietuva neteko nepriklausomybės, buvo įtraukta į Sovietų Sąjungą. Jo kūrybą gelbėjo minimalūs siužetai, intelektualinės metaforos, istorijos kolizijos. „Meilė, džiazas ir velnias“ išleista 1967 metais. Aš, dabar bandanti kažką pasakyti apie čiurlioniukų operą (gal tik tiek, kad ji man patiko, kad norėjau į ją pagal savo galimybes atsiliiepti), baigiau trečią kursą, buvau panašaus amžiaus kaip operos kūrėjai. Prisimenu įspūdį, skaudžius tvinksnius paširdžiuose: juk Beatričė nusizūdė, iššoko iš penkto aukšto, ar tikrai gyvenimas be vilties? Tais pačiais metais dramą Panevėžyje pastatė Juozas Miltinis. Kodėl pjesės pabaiga tragiška – ak, netinka tragika „tarybiniam menui“. Grušas atsakė ir taip: saldus „happy end“ tik užglostytą problemą, žvelkime atvirai. Atviru žvilgsniu ir į tai, kas skaudu, kas gal ir neišsprendžiama. Atviras kūrėjo žvilgsnis palieka ir atvirus takus į kūrinį – ir po daugelio metų.

Tas sukonkretinimas tik suvokimui – kiek laiko tuos gražius „operistus“ (nuostabios nuotraukos, puiki sklaida *fb*, išradingas bukletas) skiria nuo Juozo Grušo, išmintingo ir tėviško žmogaus, puikaus dramaturgo, sukūrusio ir Barborą Radvilaitę; gal ir tam, kad karalienę suvaidintų Rūta Staliliūnaitė. Negi tikrai šie jauni, talentingi

menų gimnazistai jau buvo Juozo Grušo lūkesčiuose, tikėjo juos at-eisiant, persikūnysiant į jo sukurtus likimus? Ir kad 2023-ųjų Vasario 16-osios išvakarėse pagal jo parašytą dramą suskambės čiurlioniukų opera.

Kad būtų kultūra, reikia, kad būtų į ką remtis, kad būtų gyva tradicija. Ir kad jauni kūrėjai būtų laisvi pasirinkti, ištarti: „Mes kviečiame į šį kūrinį pažvelgti kitaip“. Taip, kitaip, bet ir pagarbiai, pagal savo kalbos (kalbėjimo) galimybes, gabumus, balsus, „stygas“.

Lietuvių priegiesmiai (ar progiesmiai)

O gal ir *progiesmės*? Mįslės, kurios lieka svarbios ir neįmintos.

Lietuvių priegiesmiai – taip ir turėjo vadintis ši maža ir ypatinga knyga, parašyta Rimutės Rimantienės, žymios archeologės, Marijos Gimbutienės bendrakartės ir bendrasiekės. Žemės kasinėtoja, žemės kalbintoja, žemės atminties, pačios giliausios, ieškotoja. Neolito tyr-ėja, akmens amžiaus žmonių, jų buities, pasaulio suvokimo – iš mo-lio trupinio, akmens skeveldros. „Akmens amžius Lietuvoje“ (1984, 1996) – ir pavadinimas skamba magiškai; tikėti, kad buvo ir *akmens amžiaus Lietuva*. Ir akmens amžiaus Žemaitija, kai jos mokiny-s Adomas Butrimas prie Biržulio atkasė akmens amžiaus kapus – ir Žynio kapą. Žynys yra ir seniausias baltų pasaulėžiūros žymuo.

Tirti priegiesmius Ramutė Jablonskytė (kalbininko Jono Jablonskio anūkė) pradėjo 1939 metais, dar studijuodama, po po-ros dešimtmečių prie šio darbo grįžo, galvojo išspausdinti istorijos leidinyje, bet nepasisekė. Po Ramutės Rimantienės (1920–2023) mirties studija atiteko Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui. Apsispręsta išleisti, bet negauta finansavimo.

Graži mecenatystė – išleista artimos pasaulėžvalgos as-mens, skulptorės Daliutės Onos Matulaitės lėšomis. Kam lemta

pasirodyti, pasirodo; jei ir po ilgo laiko, po 85-erių metų. Po beveik išnykusių sutartinių bent dalinio, kultūrinio, atgimimo. Kai dėmesys sutartinėms, įtrauktoms ir į pasaulio kultūros paveldą, yra didesnis, o gal ir dar didės, pereidamas ir į lingvistinės antropologijos lauką.

Leidėjai Ramutės Rimantienės studijos pavadinimą sukonkre-tino: „Lietuvių sutartinių priegiesmiai“ (2024). Taip konkrečiau ir aiškiau. Priegiesmiai ir mūsų laikus pasiekė kaip sutartinių dalis ar ypatybė. Bet gali būti, kad problema bendresnė. Priegiesmiai galėjo gyvuoti ir kaip *progiesmiai*, atskira, savarankiška balsų, tad ir prasminių šūksnių muzika, *progiesmė*. Ramutė Rimantienė gilių nuojautų (talentingiausiems archeologams apskritai būdingų) ir buvo vedama *priegiesmių prasmės* linkui. Priegiesmių tyrėja gerai pažinojo ir archajinius lietuvių papuošalus, jų simbolinę orna-mentiką. Leidinio rengėja ir įvado autorė Austė Nakienė ryškina bendrinimo galimybę: „... senoviniai ornamentai kadaise yra buvę dangaus, žemės ar vandens ženklai, paprastos vingiuojančios linijos veikiausiai vaizdavo žalčius ar žalčiukus ir t. t. (knygoje „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“ tai atskleidė Marija Gimbutienė). Tad panašiai reikėtų žvelgti ir į sutartinių priegiesmius: kažkada jie buvo prasmingi ir suprantami giedotojams.“ Jei ir kitaip, jei ir kitu būdu nei dabar.

Pakartosiu atsargią savo prielaidą: *priegiesmiai* žymi jei ir nebežiūrimą, bet galimą taką į *progiesmes*, trumpus balsinius tekstus, jei net ir šūksninius, galbūt išskirtinai *apeiginius*. Įsivaizduojama, kad tiesioginės prasmės sandai (istoriniai, religiniai, apeiginiai) įsi-skverbė į ritminį garsiažodyną. Koks *ratu* sukimosi, sukinio kalbinis vaizdinys, pirminio šokio *kalbos* reiškėjas galėjo plėtotis iš matomų ir tik nujaučiamų veiksmų, jų tarpusavio sąsajų – iki *ratilio*. *Ratas* – se-nas, sanskritui giminiškas žodis, indoeuropiečių prokalbės, siejamas su *bėgimo*, *ritimosi* vaizdiniais. Progiesmės, kurių galimą taką žymi

priegiesmis *ratu*, galėjo prasidėti nuo *judesio sukantis* vaizdinių, nuo jų plėtojimo įtraukiant veiksmo subjektus – *bitę, sesiulę*. Raktas priegiesmių ir galimų progiesmių suvokimui yra sutartinių apeigiškumas. Jos buvo atliekamos siekiant paveikti tikrovę, prisišaukti kitaip nepasiekiamas galias. Net ir labai žemiškais atvejais, kai norėta sulaukti lietaus. R. Rimantienės nuomone, priegiesmių prasmė priedėlinė, priegiesmiai yra priedėliai prie pagrindinio sutartinės veikėjo, nors tas veikėjas ir nėra aiškus. Bet dažnai sutartinė prasideda ne veikėju, o priegiesmiu, lyg priešinga seka – tai, ką vadintume subjektu ar bent reikšminiu žodžiu, pridamas (prijungiamas) prie ankstesnio ir galbūt tik garsinių asociacijų būdu plėtoto priegiesmio. Kaip *siuja* lizdas (siudi, siuli, siudel, siulingėle...), išskirtinai susijęs su *sese* (ir bendresne prasme – su moteriškąja žmogaus pasaulio dalimi, ne tik su seseria dabartine prasme). Kas buvo moterų, kas jų ir sutelkta į seserį, į pirminę bendrystę. Ryški garsinė programa, kuri galėjo būti vienaip ar kitaip pakreipta.

Sutartinės lietuvių moterų kultūros reliktas. Gali būti, kad iš to dar akmeninio laiko, kai moterims apskritai teko daugiau svarbos, kai jos netgi dominavo. Dvi talentingos lietuvių moterys – Marija Gimbutienė ir Ramutė Rimantienė – dar XX a. tai žinojo – ypatingu vidiniu žinojimu, *ome*, kuris nėra nei parodomas, nei įrodomas. Galėjo šią išmintį priėti ir vedamos žodžio stebuklingos galios jūtimu. Tinkamai ja naudojantis galima paveikti aplinką.

Arti priegiesmių yra burtažodžiai ir burtagiesmės.

Turėjimas neturint (V. Kukulas ir R. Kazlas)

Rolando Kazlo spektaklis „Viskas, ko neturi“ „Lėlės“ teatre (2024).

Valdo Kukulo tekstai. Įspūdinga, vientisa.

Atsiversti knygą „Mūsų šitie dangūs“, poezijos rinktinę (2009), paties Kukulo ir sudarytą, gyventi likus tik porai metų. Iki 2011-ųjų vasaros, neseniai peržengus 50-mečio slenkstį. Vienintelė lietuvių poezijos knyga, juolab rinktinė, sudaryta „poetinio išgyvenimo tipologijos principu“. Poetinis išgyvenimas – didžioji efemerija, tokia pati nepalytoma ir nepasakoma kaip įkvėpimas arba dvasia. *Spiritus movens* ir suvokiama kaip judinančioji dvasia, *įkvėpėja*. *Spiritus flat ubi vult*: dvasia skrenda, kur nori; tai reiškia, kad įkvėpimas nepriklauso nuo žmogaus valios. Čia ir slypi kūrybos paslaptis, slėpinys, toks svarbus šiam poetui.

Ir atrodo, kad lygiai ir Rolandui Kazlui, aktoriui ir režisieriui. Visas šios ištarties sakinyš iš Vulgatos (šv. Jeronimo atlikto Biblijos vertimo į lotynų kalbą): „Vėjas pučia, kur nori: jo ošimą girdi, bet nežinai, iš kur jis ateina ir kur link nueina“.

Valdas Kukulas, galėjęs kalbėti ir *didžiadvasiais žodžiais*, buvo laisvai pavaldus šiai būsenai: *nežinai*, nežinai, nei iš kur ateina, nei kur link nueina. O galėjo *nežinojimą* netgi bandyti tipologizuoti, sukurti vidinį savo knygos turinį – nuo jaunuoliškų klausimų iki tragiškųjų jausenų. Ir iki būsenų, susijusių su lemtinga priklausomybe, su *spiritus vini*. Turėjo valios atskirti šią *spiritus* formą nuo įkvepiančios dvasios, nuo kūrybos. Skyrė, patirdamas ir gilių įtampų, sunkią kovą su savimi. Ir šios įtampos gilino būties tragizmo versmes. Savita, kad tragiškąją būties jauseną jo kūryboje šviesina, skaidrina *sacrum* pajauta. Yra būties šventumo šaknis, neįveikiama, nenugalima – nuo kalbos, gimtinės, meilės, aukštųjų akimirkų, kai kažkas atsiveria, paaiškėja, iki Šventraščio, iki Biblijos. Turėjo drąsos (o poeto drąsa ir yra jo talentas) kalbėtis su Evangelijos veikėjais (su Jonu Krikštytoju, Jėzumi Nazariečiu, elgeta Bartimiejumi, Petru Simonu, Poncijumi Pilotu, Judu Iskarijotu). Sunku patikėti, kad poetinis teologinių dialogų ciklas „Gyvenimas žemėje“ parašytas 1982–1987 metais. Ankstyva branda – išskirtinai.

Drąsa ne tik ištarti, bet ir duoti vardą knygai: „Judas taipogi dangų“ (2005). Ištarti kad ir į poeziją kaip ir į mirtį reikia eiti lėtai ir iškilmingai. Gal net apeigiškai.

Valdas Kukulas – ne tik poetas, bet ir literatūros kritikas, sakyčiau, savotiškas *poetosofas*, daug ką, kas glūdi poezijos gelmėse, savitai permąstęs, bandęs ir pasakyti.

o o o

Ką žvilgsnyje į poeziją Valdas Kukulas laikė svarbiausiu? Kad būtų atvertas poezijos vidinis turinys, ką pats vadino „poetiniiais išgyvenimais“. Kad ir kita kalba (kritikos arba meninės interpretacijos) būtų perteikta tai, ką poetas suprato ir pasakė apie būtį ir žmogų. Valdo Kukulo poezija yra gilaus turinio, jos branduolys susidaro iš amžinųjų būties temų, einančių nuo Antikos, nuo Dantės, Shakespeare'o. Gilus turinys, net pats efemeriškiausias, yra ir siužetiškas, dramatiškas, nes likimiškas.

Valdas Kukulas iš prigimties daugiažanris – galėjo dirbti ir su teatru, kaip dirba ne vienas dabartinis poetas ar prozininkas. Yra ir pabandęs – tarp įsimintiniausių Rimo Tumino darbų minimas ir kartu su Valdu Kukulu sukurtas spektaklis „Čia nebus mirties“ (1988), skirtas Pauliaus Širvio atminimui. Darbas su Rimu Tuminu poetui įsiminė kaip svarbi patirtis. Galbūt ir savyje apčiuopė, jei ir tik poetinėmis formomis išreikštą, teatrinį, sceninį pradą.

o o o

Šią Valdo Kukulo poezijos savybę, grąžinusią prie poezijos, pajuto ir suvokė aktorius ir režisierius Rolandas Kazlas, pagal jo eilėraščius sukūręs spektaklį „Viskas, ko neturi“. Netikėta, kad scenoje atšakojamos ir *kityų* poeto biografijos dalyvių linijos, sukuriama ir

Algirdo Verbos kūniškai atpažįstama persona, ir kiek šaržuojamai konkretinamas klausimas: kas poezija, *jau* ji ar *dar* ne ji.

Tai trečias poetinis Rolando Kazlo spektaklis (po „Geležies ir sidabro“, pagal Vladą Šimkų, 2009; „Ne pagal šio pasaulio madą“, pagal Kristijoną Donelaitį, 2013). Apie Rolando Kazlo „Lėlės“ teatre sukurta poetinę-sceninę trilogiją galima kalbėti ir kaip apie lietuvių kultūros įvykį. Garbė „Lėlei“ – už gyvų idėjų ir talentų branginimą – taip *lėlės*, žmonių *antrininkės*, permeta pačius trapiusius lieptus į vidinį gyvenimą, poezijos kalba susiliečiantį ir su dvasia, tuo paslaptingu vėju, kuris skrenda, kur nori. Bendriausia trilogijos idėja – donelaitiška: tvariausia kūryboje tai, kas ne tik pagal šio pasaulio madą, ko iškart nesuryja agresyvi vienadienė mada, vadinama šiuolaikybe. Vladas Šimkus savo svarbiausioje knygoje „Geležis ir sidabras“ (1968), įsirašiusioje į lietuvių poezijos atmintį, sukūrė ir antitezę karingai to laiko dabarčiai, ir tvariojo *sidabriškumo* vaizdinį:

*Po žeme ir žeme –
geležinkelio bėgiai kryžmi.
Dangumi, vandeniui –
sunkiai kaustytos plaukia eskadros.
Geležim kvepia miestai, žibuoklė pirma – geležim.
Šitoks laikas, ar ką.
Ir vis vien mane traukia sidabras.*

*Mėnesienos man reikia ir spindesio mūsų šalny,
sidabrinių minučių grakštaus patvarumo. Juk būna –
tarp subirusių durkly, tarp laiko suėstų šalmy
tiktai rankeną randam ir sagę ant nesančio kūno.*

Nesunku matyti – Vladas Šimkus buvo tarp Valdui Kukului svarbių poezijos balsų, budinančių ir stiprinančių. Ir ilga eilutė,

ir netikėta atnaujinančio rimo galimybė jau buvo atverta. Ir laukė Vlado Šimkaus „Senamadiškas medis“ kaip ramus ir kiek ironiškas pasipriešinimas naujamadiškumui. Valdo Kukulo „Trys senamadiški eilėraščiai“. Ir „Kažkoks antikvarinis poetas...“

*Kažkoks antikvarinis poetas,
Dar sakantis: rožė, žvaigždė,
Atsidūstantis: myliu. Indas,
Kuriamė surūdijo vanduo.
Toks ir būsiu, nes noriu
Toks būti /...../*

Cituoju ir girdžiu Rolando Kazlo balsą, skaitantį, bet kartu ir mąstantį – ką skaito, kokia mintis-idėja, *koks gi siužetas* (jei ir pagal Vladą Šimkų), koks *vardas*, kurį reikia *išskaityti* ne tik iš eilučių, bet ir tarp eilučių? Gal ir toks, kaip pacituota: „toks ir būsiu, nes noriu toks būti“; sujungus kas *perkelta*. Bet ne – atkakliai sukasi poetinis žinojimo–nežinojimo ratas: „Dabar jau žinau...“, „Dabar man jau viskas aišku...“, „Žinau tik, kad poezija...“ Ratas, kurį stabdo nematoma, žmogiškąją žinojimo siekiamybę perkertanti ar net kaip siūlą nutraukianti galia. Bet ta pati galia ir nieką paverčia viskuo: „Poezijai, kaip ir meilei, reikia, kad tu pasijustum be galo mažas. / Ir tada ja taps viskas, ko neturi.“ Taip, taškas, minties pabaiga. Pasakymo forma, tinkama pavadinimui. Bet ją reikia išgirsti. *Išsigliaudyti*.

o o o

Valdo Kukulo poezijos sceninės versijos pavadinimas aiškiai *iššokęs* iš eilėraščio, iš perkėlimo suskaidytos, tad lyg ir paslėptos frazės. „Viskas, ko neturi“ – viena iš Valdo Kukulo poetosofijos ašių, susiliečianti ir su lotynų kalbos formule *Non habere sed esse*,

kurioje turėjimas ir buvimas yra priešpriešos, ir su egzistencijos filosofijos minties variantais, ir su viena aktyviausių XX a. antrosios pusės filosofinių studijų – klausiančia Ericho Frommo knyga „Turėti ar būti?“

Ir Donaldo Kajoko *poesie pure* akimirka:

*kai ramu kai nesisinori nieko
kai jau viską regis ir turi
leidžias lengvas ilgesys gal sniegas
sidabriniam gruodžio pajūry
tau į delnus –
štai ir jį turi
o ramu lyg neturėtum nieko*

Turėjimas neturint – ne kokios dalies, o *visko*. Žmogus yra mirtingas, tad iš esmės *neturintis*, negalintis turėti. Nieko neišlaikantis delnuose, bet nors akimirką (kaip tirpstančią snaigę) *palaikantis*. Ta akimirka ir yra gyvenimas. Tarp meilės ir mirties (arba tarp mirties ir meilės), svarbiųjų ir Valdo Kukulo poezijos polių. Spektaklyje labiau nei skaitant ryškėja, kad šis poetas daugiausia kalba apie mirtį, iš mirties, pačioje didžiausioje mirties artumoje. Ir jo mirtis yra nuraminta, apšviesta meilės, šviesos ir neišvengiamybės.

Vienas ir vienišas poezijos balsas (Rolando Kazlo, ypač tamsoje ir tyloje), bet tai ne tik monospektaklis. Kartu ir teatrinis vyksmas-veiksmas kelių aktorių (Deivis Serapinas, Sigita Mikalauskaitė, Vilius Kirkilionis, Almira Grybauskaitė, Dainius Tarutis, Karolis Algimantas Butvidas, Asta Stankūnaitė, Lukas Aukсорaitis). Įdomi (metaforos principo) scenografija (Neringos Keršulytės). Scenografiškai spektaklis yra tarsi „atspėtas“ Knygos ir knygų vaizdinių. Stiprios veidrodžio asociacijos (ypač atminties, atsiminimo, persikeitimų). Scenografė tiksliai nusako ir savo siekinį, ir jo

realizaciją: „Nekonkreto, neapčiuopiama, nujaučiama, fragmentiška, švaru – tokie mano burtažodžiai šiam spektakliui. Švari, minimalistinė, bespalvė, beorė erdvė, taupūs kostiumai – daugiau nieko ir nereikia.“ Dar – muzikos, kad ir taupiai. Savita, niuansuota šviesų paletė (Viliaus Vilučio). Viena iš spektaklio kulminacijų – lyrinės baladės „Tėviškė mano“ scena, refreno „Tėviške mano, kraujuojanti rožėm...“ moduliacijos.

III. Mažieji vyksmai didžiųjų orbitose

Filosofiniai klausimai nėra tik teoriniai

Ir mažiausi, smulkiausi reiškiniai vyksta didžiųjų akivaizdoje, kuriuo nors būdu yra su jais susiję. Humanizmas – viena plačiausių sąvokų, žmogiškumą laikantis pamatine savojo pasaulio atrama. Kaip sutelktas pasaulėvaizdis humanizmas išryškėjo Renesanso epochoje, bet neabejotinai paveiktas ir krikščionybės, jos *aukso taisyklės*: „Visa, ko norite, kad jums darytų žmonės, ir jūs patys jiems darykite“ (Mt 7, 12).

Dehumanizacija suvokiama humanizmo reikšmių kontekste. Žmogiškumo pastangų silpimo, nykimo procesas, kurį bandoma ne tik paaiškinti, bet ir pateisinti ar net įteisinti. Nebesustabdomi karai dehumanizaciją kaip žmonijos problemą iškelia vis iš naujo.

Bet smulkiajai lituanistikai šių problemų gylis ne pagal jėgas. Tik vienas kitas siauresnis aspektas – iš kultūros, literatūros ar tiesiog iš patirties, iš gyvenamojo laiko. Ar radikaliuose desovietizacijos procesuose nepasirodo ir dehumanizacijos apraiškų? Ar nesumenkinamas žmogaus atskiras likimas, jo kaip individo esmingumas, ar viskas nesuvedama vien į šiandien nepriimtinus, tad ir klaidingus politinius žingsnius.

Galvojame, kad filosofiniai klausimai yra tik teoriniai. Iš tiesų jie veikia ir gyvenime, juolab kūryboje, net jei tiesiogiai apie tai ir nekalbama. Filosofija pereina į etiką, į pasirinkimus, apsisprendimus.

Pagrindinis etikos klausimas žmogui: ką turiu (privalau) daryti. Pokaris Europai ne tik sugriovimų, praradimų, bet ir dvasinių krizių laikas. Ką daryti, į ką atsiremti? 1946 m. Paryžiuje filosofas ir rašytojas J. P. Sartre'as paskelbė straipsnį „Egzistencializmas yra humanizmas“. Kairiųjų pažiūrų intelektualas Sartre'as polemizuoja su klasinių požiūrių humanizmui taikiusiais marksistais ir savo paties atstovaujama egzistencijos filosofijai siekia pritaikyti humanizmo matmenis. Prancūzų filosofas J. Beaufret kreipėsi į Martiną Heideggerį klausdamas, kaip sugrąžinti prasmę žodžiui „humanizmas“? Heideggeris savo ruožtu pasiteiravo: ar tai būtina? Juk visi pavadinimai pasirodo tada, kai baigiasi pirmapradis mąstymas. Ir kaip būdinga jo filosofavimui, leidžiasi į tai, kaip, jo požiūriu, derėtų mąstyti apie žmogaus esmę. Būtis priešinga *buviniams*, atskirais atvejais ir viešajai nuomonei, iš anksto nusprendžiančiai, kas priimtina ir kas atmestina.

Šiandien pasaulis pastebimai tolsta nuo tarsi ir atnaujintų humanizmo pamatų, kuriuos, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, išvargintai Europai bandė kloti ir Heideggeris, pats patyręs sunkių prieštarų; siaubingų nacių nusikaltimų žmoniškumui jei ir ne pateisinimas, tai bent nutylėjimas komplikuoja filosofo autoritetą. Bet Heideggerio filosofijos pėdsakas tebėra ryškus, neapeinamas ir bandant atskleisti būties prieštaravimo gylį, sankirtas tarp laisvo moderniojo individo pasirinkimo ir ontologinio fatalizmo, tarp racionalybės (mokslo) ir filosofijos, juolab kūrybos. Pokariu, pasitraukęs iš viešojo gyvenimo, Heideggeris grįžo prie humanizmo problemų ir filosofinio laiško forma. „Laiškas apie humanizmą“ (1946) lietuvių kultūroje žinomas pavadinimu „Apie humanizmą“; išverstas A. Šliogerio (1989). Heideggeriu besidomintiems šis traktatas buvo žinomas ir anksčiau. Jame polemizuojama su Sartre'u, teigiančiu, kad egzistencija svarbiau negu esmė. Esmė Heideggerio suvokiama plačiau. Ir siekiant žodžiui „humanizmas“ sugrąžinti prasmę, reikia žmogaus esmę patirti pirmapradiškiau, neužmirštant, kad esmė yra

savitai istoriška. Heidegeriška maksima: mažiau filosofijos, bet daugiau atidumo mąstymui, pamatinėms įžvalgoms. Galbūt čia slypi ir heidegeriškos būties sampratos šaknys: žmogus persmelktas *buvinių*, to, kas vyksta, o būtis buvo ir lieka didžioji bendrybė, nepalytima.

Bet humanizmo svarstymas yra pernelyg abstraktus, nesugeriantis to, kas yra įvykę Europoje, nei konclagerių, nei masinių žudynių, nei Holokausto, nei dabartinių karų, jų žiaurumo. Lyg filosofijai užtektų to, kas pasiekama mąstymu. Tebekartojama, kad „kalba yra būties namai“, nors žemėje vis daugiau bėglių. Kad žmogus gyvena kalbos prieglobstyje, nors daugybė žmonių nebekalba prigimtąja kalba.

Paulio Celano „Mirties fuga“ (Todesfuge, 1945), tapusi ir pokarinės Vokietijos poetiniu ženklu, galėtų būti atrama humanistinių meno ir filosofijos priedermių svarstymui. Poezijos klausimai, į kuriuos po Holokausto neišmanoma atsakyti bendromis, jei ir humanistinio turinio frazėmis. O po XXI amžiaus karų?

Heideggerio *juodieji sąsiuviniai* mažai tepaskleisti, bet tikriausiai juose formuluotos *ontologinio fatalizmo* mintys. Nei koks būties prašviesėjimas, *prošvaistė*, nei tamsa nuo žmogaus nepriklauso, jis negali jų paveikti, nors buvinių pasirodymas glūdi būties likime. Ontologinis fatalizmas, būties nulemtumas, jei teisingai jį suprantu iš to, ką perskaičiau, gali būti susietas ir su Heideggerio politinėmis laikysenomis, nesuvokiamomis žvelgiant iš šiandieninių žmonijos patirčių ir nuostatų. Bet juk ir pati filosofo asmenybė lieka paslaptinga, nežvelgiama. Kalbame apie iš esmės *tamsų*, ne vienu atveju neperskaitomą, tad ir nesuprantamą filosofą. Viešosios nuomonės diktatas reikalauja tai, kas nesuprantama, atmesti – ir Heideggerio tai mąstyta.

Lietuvoje šis filosofas buvo skaitytas ir net studentų auditorijose analizuotas Antrojo pasaulinio karo metais. Svarbus būsimiesiems žemininkams, taip pat Vytautui Mačerniui, jautusiam heidegeriško „įsišaknijimo žemėje“ prasmę.

Lietuva, ieškanti viešumo galimybių

Kur tuo metu, kai Heideggeris komunikavo su Sartre'u, kai ieškota ne tik būdo humanizmui apibūdinti, bet ir kelio į žmogaus supratimą, buvo Lietuva? Europos žemėlapiuose jos nebebuvo. Ir jos šviesiųjų protų bent Lietuvos viešumoje nebegirdėti. Nebent egzode, miškuose, lageriuose, tremtyse, kur dar mąstoma, kuriama, ieškoma išeičių. Bet juk tik tai, kas kuriuo nors būdu veikia ar bent rodosi viešai, įgyja bendruomenės sąmonę formuojančių ir performuojančių galių. Pokariu poezija į labai riboto, griežtai politiškai reglamentuoto viešumo kelią bando išeiti pirmiausia. Pirmieji daigai praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Eduardas Mieželaitis, deklaruojantis ir pilkos lakštingalos (paprastos, bet atskiros žmogaus tiesos) teisę gyventi poezijos knygoje. Vadinamoji 1930-ųjų gimimo karta: Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius. Janina Degutytė, jau pirmuoju rinkiniu „Ugnies lašai“ (1959) gavinusi žmogaus intymumą, gamtos estetiką, parašiusi programinių eilėraščių „Kelio pradžia“ („Čia kelio pradžia, kur klevai / Skamba savo šaknim ir lapais“, 1963). Tarsi *arsininkų* įkvėptos grafikos atsigavimas. Muzikos – ir populiariosios, ypač vokalinės, lyg pajutusios gerų eilėraščių atramą, garsėjimas.

Ir fotografija – jau šešiasdešimtaisiais metais. Baigiantis šeštajam dešimtmėčiui ir Antano Sutkaus kelio pradžia – dvi įstabios 1959 metų fotografijos: iš savojo krašto („Sekmadienis darbininkų gyvenvietėje. Ežerėlis“) ir iš Vilniaus („Užupio gimnazistai“). 1968 metais „Mintis“ (Lietuvos aklyjų draugijos užsakymu) išleidžia albumą „Kelio pradžia“ su geromis (moderniomis) Sutkaus nuotraukomis („Skaitančios rankos“, „Jaunosios gamtininkės“), žmogiškos šilumos, empatijos apšviestais aklyjų veidais, skaitančių, dirbančių, dainuojančių. Fotografija, veikianti akimis, žvilgsniu, šviesa, įžengė į nematančiųjų pasaulį, ieškodama ir pačių mažiausių šviesos spindulėlių.

1965 metais Sutkus jau buvo nufotografavęs Sartre'ą. Pagavęs jo kūno, judesių plastikoje kažką jam pačiam esmingo: Sartre'as sutiko ir viešai taip atrodyti, kaip jį nufotografavo Sutkus. Susikalbėta. Sąlytis, sąskambis – pasaulio ir savo kūniško buvimo jame pajautimo, humanistinės pozicijos. Už egzistenciją žmogui nėra nieko svarbiau. Esmė, keliama Heideggerio, *essentia*, bet gal tik abstrakcija, pasiekiamo filosofavimu, bendrinimais. Egzistencijos prasmės intuityvios, visos teorijos, visi protavimai ir jos koreguojami. Pajusti, kaip tas žmogus, kuris yra klausęs tada dar tebegyvenančio Heideggerio, *yra*, kaip jis *eina prieš vėją*, kaip žvelgia, kaip žvilgsniu tarsi teiraujasi, *kas tu esi*. Vadinas, įeiti į jam rūpimų klausimų lauką, jei ir tik intuityviai; bet kas kūryboje už intuiciją gali būti aukščiau.

Heideggeris mąstė būtį, aprėpdamas ir tas žmogaus orientacijas pasaulyje, kurios negali būti suvestos į praktikas. „Laiške apie humanizmą“ išsakė mintis, kurios galėtų būti pravarčios kiekvienam apie pasaulį mąstančiam, bandančiam kuriuo nors būdu apie jį pasisakyti: „Būtis yra tai, kas arčiausia. Tačiau artumas žmogui lieka labiausiai nutolęs.“ Prieštara, prie kurios suklus ir Arvydas Šliogeris: arčiausia yra ir toliausia, sunkiausiai pasiekiamo. Iliuzija, kad tai, kas arti, lengviausiai pamatoma. Ne, tai, kas arti, yra nuo mūsų akių ir nutolinta. Fotografas akimis ieško taško, iš kurio galėtų *matyti*, net jei dar ir nežino, ką turi pamatyti. „Dėl savo paprastumo būtis yra paslaptinga; ji yra į akis nekrintančio buvimo paprasta artuma.“ Bet jei žmogus nori priartėti prie būties, jis turi išmokti egzistuoti tame, kas neišsakoma. Jis turi pažinti ir viešo gyvenimo viliones, ir privačios egzistencijos bejėgiškumą. Postūmis kūrybai, kūrybinės būsenos impulsas – tai lyg nebylus kvietimas priartėti, priartėti tiek, kad matytum, gal net išvystum. Atstumo, gal net tinkamo atsitraukimo. Ir tai gali reikšti buvimą tame, kas *neišsakoma*. Neišsakomumas, negalėjimas pasakyti, juolab atsakyti yra ir skatinimas ieškoti atsakymo galimybės. Neišsakomumo būseną yra lyg tarpinis buvimas

tarp *viešo gyvenimo vilionių* ir *privачios egzistencijos bejėgiškumo*. Ir ši filosofinė perskyra tinka Antano Sutkaus fotografijos dvipoliškumui paaiškinti. Kaip nė vienas kitas lietuvių fotografas Sutkus yra ir savojo laiko *viešo gyvenimo* ir *privачios egzistencijos* vaizdymo kūrėjas. Bet ir tas, kuris jam tekusiu nelaisvu laiku juto privачios egzistencijos bejėgiškumą.

Fotografinis humanizmas

Lietuvių humanistinė fotografija – jau įteisintas lietuvių fotografijos etapo tarp septintojo ir devintojo praėjusio amžiaus dešimtmečių apibūdinimas. Pamatyti žmogų, atskleisti jo žmogiškumą, gebėjimą būti ir likti žmogumi ir žmogiškumui prieštaraujančiomis socialinėmis bei politinėmis sąlygomis. Algimanto Kunčiaus, Aleksandro Macijausko, Romualdo Požerskio, Romualdo Rakausko, Antano Sutkaus konceptualių žingsnių pamatas – būti su žmogumi, būti jo pusėje.

Atrodo, kad lietuvių fotografijoje, o gal kiek ir pirmiau kino dokumentikoje, slogiu ir prislėgtu laiku įvyko stiprių ir iki tol nepatirtų dvasinių išlydžių, tikrų dvasinės energijos proveržių, švytėjimo, tebeveikiančio iki šiandien.

Gal ryškiausias to išlydžio taškas – Vitas Luckus, švystelėjęs lyg meteoras. Jau po tragiškos šio fotografo mirties Antanas Sutkus ištarė apie jo genialumą. Gyveno jam neįmanomu laiku, žinojo, ką gali ir ką turi padaryti, nesutiko su jokiais kompromisais. Vaikščiojo ne tik stogais, bet ir jų atbrailomis – ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Bet išlydis yra ir dar kažkas: staigus energijos išsiveržimas, sušvitimas, gražus ir pavojingas, deginantis ir naikinantis. Prieštarų jungtis, sprogdinanti. Vitas Luckus su žmonėmis, su mylima moterim, bet ir su liūtu. Nesusitaikė, kad liūtas liktų luošas. Užmigdė. Nesusitaikė

ir su savimi. Panašiai kaip vienmetis Sigitas Geda – ryškiausias išlydis to paties laiko lietuvių poezijoje. Tokių žmonių sąmonėje neatšaukiamai budi savižudybė, skatinanti rizikas ir kaip ekstremalius kūrybos veiksmus.

Antanas Sutkus taipgi prieštarių smaigalyje: gyventi ir priešinantis, ir prisitaikant. Bet savo kūrybos prie nieko netaikyti. Kai fotografuoja, esi vienas, niekas negali nei tavo rankos, nei žvilgsnio pakreipti. Fotografas, kurio svarba lietuvių kultūroje yra ir vis dar kuriuo nors kampu išskylanti, *pasirodanti*. Plačiausio spektro – nuo vaikų iki nomenklatūros.

Algimantas Kunčius, įstabiai nufotografavęs paskutinius medžio menininkus, perteikęs gamtos švytėjimą, išauginusį ir Vilniaus šventumą. Fotografinės detalės meistras, *impresionistinio* šešėliavimo virtuožas.

Romualdas Požerskis – su „Atlaidais“, išreiškusiais ir žmonių dvasios prisikėlimą, pakilimą ir net sukilimą, kuriame dalyvavo visa tradicinė lietuvių, ypač žemaičių, gyvenimo sankloda. Su jauno žmogaus dienoraščiu, dar toli iki Ričardo Gavelio „Jauno žmogaus memuarų“.

Virginijus Šonta – fotografijų netikėtumas iš to, kas atvira ir kas paslėpta; daug kas ir likę paslėpta. *Dendiskumas*, kurio bent lašą bręstanti kultūra turi patirti, išbrisdama iš vargo, kasdienybės, rutinos.

Kai lietuvių fotografija, kabindamasi ir į tikrovę, kuri jokiomis aplinkybėmis nesunaikinama, į žmonių veidus ir rankas, į medžius ir kelius, kilo į savo viršukalnę ir buvo pamatyta kaip savita humanistinė vizija, A. Nykai-Niliūnui atrodė, kad literatūroje vyksta *dehumanizacija*. Kad grožinės literatūros centre stovėjusį žmogų pakeitė mechanistinė formos bei išraiškos priemonių interpretacija (*Dienoraščiai*, 1977, gegužės 7 d.).

Galbūt šis poeto įrašas skatina ir dehumanizaciją suvokti kaip neatskiriamą humanizmo palydovę.

XX amžius: į ką atsiremiamė?

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – taip, pirmiausia. Jo parodos Tokijuje, Paryžiuje. Žemiškieji Čiurlionio keliai tarsi tiesėsi ir iš ateities, kuri meno žmonėms pasirodė atkurtos nepriklausomybės laiku ir kaip savasties išbandymai, ir kaip tautinės tapatybės klausimai. Čiurlionio *taip* lietuvybei, įsipareigojimas jos kultūrai, giliųjų tradicijos klodų gaivinimas ir kartu savita, atskira kūrybos modernybė, dar nepažįstama pasaulio dailei. Suvokti, ką sukūrė Čiurlionis, *išsaugoti*. Sovietinės ideologijos bandymai Čiurlionį suniekinti – nusitaikyta tiksliai, į patį centrą. Kova dėl Čiurlionio išlikimo – pirmieji lietuvių kultūros apkasai pokariu.

Žemininkai, spėję apie save pasakyti dar prieš 1940-uosius. *Žemė* – gimtoji žemė, jos gamta, kalba, tradicijos. Atnaujintos *aš* ir *mes* jungtys. Nauja poetinė sintaksė, poetinę realybę supynusi su *vizija*, žemiškumu užpildžiusi transcendenciją. Vytauto Mačernio reikšmė. Siekimas kuo iš giliau atverti tradicijos kodus, kaip tai jau daryta dailininkų, *arsininkų*. Kaip būtinąją lietuviškos savasties dalį perimti Vilnių, *atgauti* jo dvasią, kuri tokia svarbi buvo ir Čiurlioniui. Pradėję studijas Vilniaus universitete, žemininkai (Vytautas Mačernis, Pranė Aukštikalnytė-Jokimaitienė) tarnavo ir kaip Vilniaus *gidai*. Vilnius iškilo ir kaip lietuvių poezijos *didžioji tema*. Tą galima pajusti iš puikiai parengtos antologijos „Mačiau Vilnių“ (2023), kurioje iškalbiu lygiavertiškumu žodžiui dalyvauja ir fotografai, ypač Algimantas Kunčius.

Nors programinė „Žemės“ antologija (1951) išleista Amerikoje, išeivių, *žemininkų* programinės nuostatos neprarado šaknų ir okupuotoje Lietuvoje. Tai, kas vadinama „sovietiniu lietuviškumu“, prasižėsia ir iš žemininkų. Brangios ir brangintinos visos *lietuviškumo* formos, visi pavidalai. Jokio atskyrimo, jokio *gryninimo*.

Ar ne toks nusiteikimas įgalino trečiąją XX a. lietuvių kultūros atramą, išryškėjusią praėjusio amžiaus septintuoju–aštuntuoju

dešimtmečiu ir igijusią *lietuviškos fotografijos mokyklos* vardą. Antanas Sutkus, Lietuvos fotografijos meno draugijos (įkurta 1969 m.) iniciatorius, vienas svarbiųjų jos veikėjų, negreit galėjo pasakyti, kad svarbiausias bendraminčių fotografų siekinys buvo *lietuviškumas*, vaizdinis jo turinys – žmonių, gamtos, miestų. Iš esmės artimas žemininkams, to artumo branduolys – Algimanto Kunčiaus fotografijose. Šio fotografo kelias (tarp Vilniaus ir Baltijos jūros – ir per Šarnelę) itin artimas Vytauto Mačernio pasaulėvaizdžiui.

Lietuviškoji fotografijos mokykla, peržengusi savo penkiasdešimtmetį, tebėra veiksminga ir šiandien. Aktyvūs, kūrybingi jos pagrindiniai kūrėjai (Algimantas Kunčius, Aleksandras Macijauskas, Romualdas Požerskis, Antanas Sutkus...). Gyvi Romualdo Rakausko albumai.

Tradicija, kuri šiandien darosi veiksminga. Įgalina atodairą atgal ir kaip galimybę eiti į priekį. Vienu ar kitu laiku išskylančius svarbiuosius klausimus apčiuopia filosofai, poetai.

Fotografija yra ir filosofija

Ką bandau suvokti? Kad ir fotografija yra filosofija, ką teigė ir Arvydas Šliogeris, jei ir *fotosofija*, o dar tiksliau, jei pasikliausime Heideggeriu, maniusiu, kad trūksta ne filosofijos, o mąstymo, mąstymo iš pradžių, iš egzistencijos šaknų, sutiksime, kad Antanas Sutkus yra ir mąstytojas, egzistencijos vaizdinių telkėjas ir aiškintojas. Per gerus šešis dešimtmečius viešą ir privačią Lietuvos erdvę Sutkus yra išraižęs gausybe linijų. Kažkas iš menotyrininkų pavadino jį „talentingu kasdienybės metraštininku“, pavadino teisingai, nepaneigiamai, bet čia pat kyla sakraliųjų būties momentų vaizdiniai. Kažkas apibendrina, kad Sutkus žmonių, o ne daiktų fotografas, bet kiek jo fotografijose žmonių su daiktais, tarp daiktų, net tirštoje daiktiškoje

aplinkoje. Epikas, neabejotinai epinė yra šio fotografo nuostata, *fotografijos romanistas*, vaizdų romano su daugybe veikėjų (mažų ir senų, moterų ir vyrų, tolstojiškai laimingų ir nelaimingų), gyvenimo pasakotojas, į pasakojimą vykusiai įtraukiantis ir save kaip veikiantį asmenį. Įspūdinga (nepralenkiamai teisinga), ką netikėtai prasitaria apie jausmus, apie meilę, paliudydamas intymių santykių ir ryšių intensyvumą. Patirtis, kuri „turi tavyje tarsi paralelinį pasaulį, autonomišką erdvę, ir niekur nedingsta, glūdi toje sielos saugykloje. Tie paraleliniai pasauliai egzistuoja ir nepasakyčiau, kad jie silpnesni už tą realybę, kurioje gyvena fiziškai. Gal jie net stipresni? Dvasiškai. Gal aš į juos remiuosi?“⁸ Žmogaus metafizika – „tie paraleliniai pasauliai“, kurie susidaro iš intymių dvasinių patirčių, kurie nedingsta, glūdi sielos saugykloje, pasirodo, jei tik kažkas sieloje atsiveria, patvirtina, kad buvai, tad esi. Paremia, leidžia atsiremti. Žmogaus fizika (realybė, kurioje žmogus gyvena fiziškai) nėra stipresnė už jo dvasinę metafiziką, už jaučiamus ir nujaučiamus paralelinius pasaulius. Fotografijos fiziką, kantrų darbą, ištvermingą žvilgsnį galiausiai įgalina tai, kas kyla iš dvasios, iš metafizinių (arba paralelinių) pasaulių.

Skurdo aritmetika: išrašai iš A. Nykos-Niliūno

Biblijos perspėjimas, kad vargšų visada turėsite. Tikrai – turėjome, turime, tad ir turėsime. Ir vis dar svarbios pastangos skurdą matyti, skurstančiajam kuriuo nors būdu padėti, skurdą ir programiškai, valstybiškai mažinti.

Lyg valstybės socialinio lygmens rodiklis: kiek skurstančiųjų? Koks skurdo indeksas? 2023-ųjų pabaigoje išgirdau: Lietuvoje

⁸ Antanas Sutkus. *Tarp Ežerėlio miškų ir Zapyskio saulėtekų*. Kaunas, 2019, p. 40.

žmogus skursta, jei jam tenka maždaug trys šimtai su puse eurų. Nustebau – man iš bėdos gal ir užtektų: už butą, pavalgyti, pačioms didžiausioms būtinybėms, jei vaistų maišelį man vis dar kompensuotų mano valstybė. Pagalvojau apie tėvus: kad mūsų didelė šeima pirmuoju pokario dešimtmečiu būtų turėjusi nors pusę to skurdo minimumo mėnesiui. Taip, viskas sąlygiška. Kas vienam komfortas, kitam skurdas. Yra žmonių, ypač vyresnių, kurie ir dabartinės savo pensijos neišleidžia. Įpratę kukliai, santūriai gyventi. Taupiai. Nemoka kitaip. Negali. Skurdo nejaučia. Ir atvirkščiai. Yra atvejų – kiek begautų, kiek kas beduotų – maža ir maža, tuščia ir tuščia. „Po papjovos – balius, po savaitės ir duonai galas.“ Girdėjau taip apie vienadienius kaimynus. Ir sunkiausiais laikais darbštūs, taupūs, tvarkingi išsilaikė, nebadavo, jei ir sunkiau, skurdžiau. Dabar gyvename gerai, skurstančiųjų turėtų mažėti, galiausiai ir nelikti. O daugėja. Nedirbančių. Nesitvarkančių. Geriančių. Su ištiesta ranka. Su reikalavimais – duokite, duokite. Man ir mano vaikams.

Skurdas yra ir paveldimas. Kaip ir turtas. Pinigai prarandami. Namai sudega. O skurdas nepranyksta. Kažkas jį paveldi. Skurdas yra ir paslėpta neįgalumo forma. Dažniausiai – valios stoka. Valios dirbti, jei ir mažesnės galimybės. Tvarkytis. Neišleisti gyvenimo iš rankų. Bendruomenė, juolab valstybė, privalo turėti savo socialinę programą: remti, padėti. Kas ir iš prigimties turtingesnis, turi dalintis. Tai elementaru. Ir neišvengiama. Bet reikia ir dar kažko – galbūt gilesnio skurdo prigimties suvokimo.

Tikrasis skurdo indeksas matyti iš skirtumo tarp didžiausias ir mažiausias pajamas turinčiųjų ar gaunančiųjų. Kuo tas skirtumas didesnis, tuo demokratija silpnesnė, tuo mažiau galimybių individo orumui. Kuo skirtumas mažesnis, tuo visuomenės socialinis gyvenimas normalesnis, teisingesnis. Tuo bendruomenė saugesnė. Mažiau vidinių įtampų.

Didelė problema – ankstyvojo skurdo *įsiėdimas* į sąmonę. Kai jau ir galima prasigyventi, *išbristi iš skurdo*, įgyti galimybę aprūpinti šeimą, vaikus, geriau rengtis, maitintis, lankyti teatrus ir koncertus, keliauti, sunku įveikti savyje nuolatinę savikontrolę, gyvensenos ribojimus. Ir iš to kylantį nepasitenkinimą gyvenimu, žemą savivertę. Ankstyvasis skurdas užbrėžia savivertės ribas.

Vaikystėje būti skurdžiam yra gėda, ypač mergeitei; tiesiog todėl, kad sulopytos kelnės nėra taip pastebimos, kaip sulopyta suknelė. Kas yra skurdęs, neužmirš. Jei ir drovėsis prisitarti, ta patirties duobė kur nors pasirodys po kojomis.

Lietuvių pasaulėvokos žodyne *skurdas* didžiąja dalimi yra įtrauktas *vargo*. Vargo ir frazeologija platesnė, turtingesnė. Ne visai aiški *skursti* etimologija, siejama (Frenkelio, Sabaliausko) su *sker-* šaknies žodžiais (*skirti*, *skersti*, *skara*), su *atskyrimo*, *atkirtimo* reikšmėmis. Tad *skurdas* būtų koks nors atskyrimas, netekimas, neturėjimas.

Vargas ir *vergas* – giminiški žodžiai. Iš patirties *skurdą* ir *vargą* skirčiau. *Skurdas* susijęs su socialine padėtimi, su neturėjimu, trūkumu, stokojimu. *Vargas* gali būti ir egzistencinis: dėl priespaudos, neteisybės, nelaisvės, dėl patekimo į nepalankias aplinkybes. Pokaris Lietuvos kaime – ir vargas, ir skurdas. *Vargas* lietuvių pasaulėvokoje ginamas, vargstančiojo pusėje dora, moralė, vertingosios asmens savybės. Vargą žmogus turi pažinti, vargas užgrūdina, sustiprina. Ir pagal Jurgį Baltrušaitį: „Po vargšo stogu didžiausias turtas“ („Išminties spindulys“); „Toks jau žemės ruožtas margas, / Kad gėrovę tyko vargas“ („Klajoklio melodija“). Tokios būties svarstyklės. Tokia išminties filosofija. Ar gali čia slypėti nuojauta, kad tai, kas gali būti vadinama bendrinančiu *būties vargu*, gali neužtemdyti žmogaus širdies, o skurdas apsemia visą žmogų, ypač silpnesnį.

Bet yra egzistenciškai sudėtingas skurdaus gyvenimo lygmuo. Ir paties žmogaus nepastebimas skurdas, lyg visko pakaktų, lyg taip ir

turėtų būti. Clarice'ė Lispector (1920–1977), ypatingo likimo rašytoja, gal tik dabar išgyvenanti savo „žvaigždžių valandą“, paskutiniame romane „Žvaigždės valanda“ apie skurstančią, bet skurdo tarsi ir nepasiektą jauną moterį, kuri staiga pastebi, kokia vargana jos būtis: „Pamačiusi ją kitomis akimis, vos nepravirko. O juk iki šiol, kaip sakiau, laikė save laiminga.“

Iš A. Nykos-Niliūno dienoraščių matyti, kad kalbama ne apie metaforizuotą vargą, o apie skurdą. Mažažemio valstiečio didelės šeimos vaiko. Bet ir pirmasis įrašas reiškia pačiam sau suteiktą moralinę teisę kalbėti apie skurdą nekaltinant savo šeimos. Tad dažnai kalbama ir baltrušaitiškai (arba tautosakiškai): skurdas yra mokytojas, o gal ir likimo dovana. Bet ne visada.

o o o

„K. buvo žmogus, gyvenimo leistas į skurdo ir nesėkmių mokyklą, kurią baigė *magna cum laude*, ir vis tiek visą laiką buvo ir pasiliko laimingas kaip žvirblis, žiemos saulėje straksintis ant kelio.“

1972, kovo 23.

o o o

„Didžiausias mokytojas (o gal ir didžiausia likimo dovana) yra skurdas. Tik jo mokyklą išėjusieji *supranta* viską.“

1973, sausio 10.

o o o

„Kas iš to išliko? Žaizdos užgijo, bet randai, išoriniai ir vidiniai, visuomet pasiliks. Dėl to aš ir šiandien nesu visiškai atsikratęs anos išdidžios, slaptu pavydu atmieštos paniekos nežinia kur dabar esantiems tiems savo vaikystės mokyklos draugams, kurie būdavo geriau

apsirengę ir sušukuoti kaip knygoje, kuriems niekuomet nieko netrūkdavo, kai tuo tarpu man trūkdavo visko: rūbų, batų, maisto, knygų, popierio... Aš didžiavausi savo intelektualiniu pranašumu, bet silpnybės valandomis norėdavau būti kaip „jie“, toks gražus, dailiai apsirengęs ir „laimingas.“

1975, liepos 15.

o o o

„Vaikystėje, gelbėdamasis nuo skurdo (fizinio ir dvasinio), aš pabėgau į fantazijos (poezijos ir meno) realybę, iš kurios vis dar nepajėgiu išsivaduoti. Turiu skubėti, nes riba vis tolsta. Vermeero mergaitė ir Anna Karenina man vis tebeatrodo realesnės už realybę.“

1976, birželio 18.

o o o

„Pavargęs nuo baisaus, žodžiais neišreiškiamo skurdo ir nuo dar baisesnės absurdiškos ir visus žmogiškos laikysenos principus įžeidžiančios turtingųjų prabangos vaizdų TV.“

1977, gegužės 17.

o o o

„Visi trokšta vadinamo „gero gyvenimo“. Ir aš jo norėjau. Bet dabar man kadaise patirtas skurdas atrodo kaip prarastas rojus. Turėjimas yra atvirkščiai proporcingas buvimui. „Geras gyvenimas“ nužudo ne tik ilgesį, bet ir daiktus, ir išmoko nieko nebemylėti.“

1994, spalio 11.

„Baisus yra turtingųjų pasaulis. Skurdo ilgesys. Taip, skurdo – tyro, nekalto, baisaus ir nepateisinamo, t. y. švento, už kurį galima ne tik mirti, bet ir gyventi.“

1994, lapkričio 5.

Stoka kaip būties pradas

Stoka – stokojimas, trūkumas (*stýgius, stigà, stiglius, priestygis, bādas, neprìteklius, nesutektė, trūkumas, trūkis, trūklius...* – iš „Lietuvių kalbos žodyno“ papildinių), kaip ir kokia *steigtis* ar *sau-ga* (motyvuoti Arūno Sverdiolo), priklauso pačiam būties padui. Kad kas nors būtų *steigiama*, būtina kuriuo nors būdu pajusti, kad to trūksta, kad stokojama. Daikto trūkumas lengviau apčiuopiamas, tad ir pasakomas. Ko nors stokojimo būseną (kaip ir kitos būsenos) efemeriška. Ir todėl jos žodyninis lizdas perkeltinių prasmų – frazeologiškas.

Nyką-Niliūną atsiverčiau atsitiktinai. Lyg norėjau grįžti prie *skurdo* (prieš kelis metus planavau apie *skurdą* rašyti, išplėtoti mintį apie nejaučiamą skurdą ir apie skurdą, įsitvirtinusį būsenose). Bet *stoka* ir *stokojimas* kuris laikas sukosi mintyse. Tad 1993 metų pradžios įrašuose iš karto pradėjau justį mąstymo kryptį veikiančią trūkumo, stokojimo būseną. Pradėjau jas sekti Nykos-Niliūno dienoraščiuose. Štai sausio 1 d. (naujametinė) būseną apibūdinama kaip „žodžiais nenusakomas tuštumas“. Su klaustuku dar prirašomas ilgesys, tikriausiai juntamas dažniau, susijęs ir su emigracija. Tuštumas kaip kažko nenusakomo stokojimas gali papildyti stokos būsenų perkeltinių prasmų lauką.

Antrajame įrašė *baimė kartotis* (ir rašant dienoraštį) taip pat gali būti siejama su *naujų patyrimų, minčių, būsenų* trūkumu. Todėl lektūros suminėjimas – galbūt neatsitiktinis ir „Altorių šešėly“ skaitymas sausio 6-ąją, V. Mykolaičio-Putino gimimo dieną, lyg užpildant ar papildant bendresnius prisiminimus.

Įrašė apie Konstituciją atsiranda ir tiesiogiai pasakomas *trūkumas: tas, kuris nieko neturi*, nors ir vadinamas broliu. Socialiai reikšmingas trūkumas atsiranda iš skirtumo tarp daug turinčiųjų ir nieko neturinčiųjų. Jų santykis su beveik Evangelija virstančia Konstitucija negali būti vienodas.

Tik laikinybėje ir praeinamybėje žmogus *turi* ir *neturi*, ko nors esmingai stokoja. Amžinybė yra kitas būties matmuo, efemerinė mąstomybė, iliuzinis arba poetinis konstruktas.

Praeina, sunyksta konkretybės, bet – pagal Nyką-Niliūną – nepraeina vidinė (dvasinė), atskiroji žmogaus praeitis. Ir – galbūt tai, ko žmogus ima stipriai stokoti *dabar* ir čia, jis atranda *tada* ir *tenai*.

Nykos-Niliūno kažkur suabejota prasme: ar ji yra? Bet mąstyti apie prasmę teisėta, net jei tas mąstymas yra provokuojamas neaiškaus stygiaus, jei kažkoks balsas *diktuoja*, kad gyvenimas tik nuodėmė, kad gyvendami beviltiškai susitapame...

Rinktis buvimą lyg ant kokios briaunos – E. Frommo perskyrą (turėti ar būti) kaip alternatyvą ardyti: *ar keisti taip lyg*. Jei pratęstume: *stokoti taip lyg nestokotum*; kasdienybėje, gyvenimo rutinoje gal tai ir pravartu, ir įmanoma.

Kovo 1 dienos įrašė, kur amžinai tekanti ir amžinai kita Herakleito upė keičiama *rutinos ir monotonijos* upe, tai ir vyksta, vienatvė tampa vienintele paguoda; būseną, kuri yra svarbiausias stokojimo prieglobstis, suvokiama kaip paguoda.

Būseną, kai žmogus yra sau tarsi pakankamas: bent jau *arti savęs*. Ir visa, kas yra, kas yra reflektuojama, veikia artinančiai, *grąžinančiai*.

Vasario 21 dienos dvinarė frazė: „Sninga. Kaip toli aš esu nuo savęs!“ Geidimo nuojauta: būčiau *arti savęs*, jei būčiau *ten*. Kur sniegas, žiema – *kitaip*. Vasario 24 dienos įrašas jau visas laikosi ant *stokojimo*, *trūkumo* briaunos: Baltimorės žiema tik kiek panaši į tikrą žiemą, Lietuvos žiemą. *Niekad* neateina kaip turėtų, neparodo *vilko dantų*. Tesukelia tik praeities žiemų ilgesį. Patvirtinamas sausio 1 dienos įrašas: *ilgesys greta tuštumos*.

1993-ųjų pradžia A. Nykos-Niliūno dienoraštyje (Baltimorė).

Sausio 1:

„Grįžome iš Filadelfijos. Pirmąją metų dieną mane visuomet ėda žodžiais nenusakomas tuštumas: ilgesys?“

Sausio 6:

„Obsesija virstanti baimė kartotis (net ir šiuose užrašuose). Lektūra: *Altorių šešėly*; Peter Haertling, *Holderlin*.“

Sausio 24:

„Konstitucija! Visų ir kiekviena proga liaupsinamoji ir kone Evangelija tapusi Konstitucija! Bet kas ji yra tam, kuris nieko neturi ir kurį kraštą valdantys milijonieriai savo kalbose taip mėgsta vadinti „our fortunate brother“?

Sausio 26:

„Laimėti amžinybę (kuri man absoliučiai svetima) praeinamybės (kuri yra vienintelė mano realybė) kaina – koks baisus pralaimėjimas!“

Sausio 31:

„Atgal į praeitį (bet niekas nepraicina).“

Vasario 5:

„Mąstant apie žmogaus prasmę žemėje, neiškaus profilio vidinis balsas diktuoja: „Gyvenimas – nuodėmė.“

Vasario 17:

„Būti ir turėti. Būti taip, lyg nebūtum, turėti taip, lyg neturėtum.“

Vasario 21:

„Sninga. Kaip toli aš esu nuo savęs!“

Vasario 24:

„Pagaliau, po ilgo delsimo ir svyravimų, kažkas panašu į tikrą žiemą (kurios aš taip laukiau). Bet žiema čia niekad neateina tvirtu žingsniu kaip lietuviškoji, tik pirštų galais, ir, neparodžiusi savo vilko dantų, katės pėdomis ūmai vėl išeina, gyslose maudžiantį praeities žiemų ilgesį tesukėlusi.“

Kovo 1:

„Kadaise man patiko gyventi prie Heraklito upės. Dabar aš gyvenu prie rutinos ir monotonijos upės, plūstančios nuoboduliu ir vienatve, kuri yra vienintelė mano paguoda.“

Žmonijos kelias į Golgotą

Poeto, mistiko Jurgio Baltrušaičio 150-ieji metai. Daugiau nei prieš šimtą metų parašytoje autobiografijoje (rusų kalba, į lietuvių kalbą išversta Henriko Radausko) yra ir šis sakinyš: „Aš ypač mėgdavau klajoti pagal lietuviškus kaimo kelius su pasvirusiais, nuo blogų orų pajuodusiais kryžiais, kurių daugybė versdavo mane vaizduotis seną ir skaudų žmonijos ėjimą į Golgotą...“ Būsimam poetui užteko pasvirusių, pajuodusių kryžių pagal kaimo kelius, kad jo sieloje visam laikui įsitvirtintų ir apibendrinimas: senas ir skaudus yra žmonijos ėjimas į Golgotą. Žmogus, žmonija tebėra kelyje į Golgotą.

Kristaus, nešančio kryžių, kelias yra ir pasakojimo, siužeto su pagrindiniais ir ne tokiais svarbiais veikėjais kelias. Išlieti standartiniai Kryžiaus stočių bareljefai (dar XX a. pirmaisiais dešimtmečiais) buvo daugelyje Lietuvos bažnyčių. Bet liaudies piešėjai, drožėjai sukūrė ir unikalių, meninę vertę turinčių Kryžiaus kelio įvaizdinimų, siejamų su Kalvarija. Kalvarija – pagal Jeruzalės Kalvarijos kalvos (Golotos) pavadinimą. Žemaičių Kalvarija

Lietuvoje turbūt yra unikaliausia ir Stočių, ir giedamų Kalnų vieta, lyg kokia sakralinė gyvybės versmė. *Apvaikščioti* ir *išgiedoti*. Visas keturiolika Kryžiaus kelio ir kančios stočių. Vėliau pridurta ir penkioliktoji – Prisikėlimo.

o o o

Kristaus Kryžiaus kelias, jo stotys (*stacijos*) Lietuvoje sudaro itin svarbią sakralinių vaizdinių grupę. Žemaitijoje Kryžiaus kelio siužetai neatskiriami ir nuo *Kalnų*, jau įtrauktų į nematerialaus dvasinio paveldo turinį. Kryžiaus kelio simbolika yra persmelkusi ne vieno poeto, menininko sielą, perkuriama, transformuojama. Prigludusi ir prie žmogiškųjų patirčių, kentėjimo ir vilčių. Simbolinėmis situacijomis žmogus prie Kryžiaus stočių yra tarsi priartinamas: būti ir nekaltai nuteistam, priimti likimo kryžių, parpulti po sunkia našta, sunkiame kelyje susitikti motiną, sulaukti pagalbos, užuojautos, vėl suklupti, raminti užjaučiančius ir užuojautos laukiančius, netekti jėgų ir vėl parpulti, būti apnuogintam, numirti skaudžiai ir viešai... Misterija, kuri nepertraukiamai vyksta. „Stacijos, arba Kalvarijos“ – toks senųjų giesmynų skirsnis. Ir paantraštė: „Intencija pradėdant vaiksčioti Stacijas“. Kryžiaus kelio kartojimas sustojant prie koplytelių ir giedant tai vietai skirtą giesmę. Žemaičių *Kalnai* giedami ir susėdus, nekeičiant vietos, kalbant ir poterius.

o o o

Liaudiškosios Kryžiaus kelio stotys – *išgiedamos, nupiešiamos, iškalamos, išdrožiamos*. Vienas iš unikaliausių liaudiškųjų stočių atvejis – Rimanto Idzelio (1949–2013), savamokslio drožėjo. Stotys Anykščių Šv. Mato bažnyčios šventoriuje, įkurdintos čia baigiantis praėjusio amžiaus devintajam dešimtmečiui, monsinjoro Alberto

Talačkos globa ir rūpesčiu. Lyg būtų pakartota labai sena meno kūrybos mecenatystės tradicija. Prie Rimanto Idzelio Stočių grįžau po kelių dešimtmečių. Grįžimo paskata paprasta: Pasaulio anykštėnų bendrija, remiama Anykščių menų centro, išleido kuklią, bet skoningą knygėlę-albumėlį: „Rimantas Idzelis. Stotys“ (Anykščiai, 2023, 300 egz.). Kukli paantraštė: Justo Jasėno tekstai.

o o o

Stotyse ir krikščionybės pradžia, ir tragiškoji, katarsiškoji kulminacija. Krikščionybės veiksmų ir tiesų permastymo kelias. Stiprus šių stočių įspūdis. Ir iš to, kas drožėjo-skulptoriaus sieloje yra įvykę dar prieš darbą pradedant. Savo kūrinys menininkas dalyvauja kartu su misterijoje dalyvaujančiais, su jais patirdamas tai, kuo pasidalija ir su žiūrinčiais – matančiais. Pirmoji stotis – stipri, paaukštinta Kristaus figūra ir tokios nuolankios, nulemtą likimą pasitinkančios surištos rankos. Virvę laikančio ginkluoto kareivio veidas labiau sumišęs nei dėl savo situacijos tikras, ranką su virve prispaudęs prie širdies. Svarstantis, abejojantis, į nuošalę pasitraukiantis („rankas nusiplaunantis“) Poncijus Pilotas. Kompozicijos stiprumas – viskas tarsi surišta. Rankų ir kojų akcentai. Basas Kristus. Spalvinis išraiškingumas, kontrastai ir dermės. Pilkos medžio spalvos atradimas, medžio „metalizavimas“. Detalizavimas ir apibendrinimas. Išskirčiau IX stotį – ir dėl stipraus paveiksliskumo (kompozicijos prasme), tapybiškumo (dėl Jėzaus drabužio klosčių, dėl spalvinių sąskambių). Kiekviena stotis tarsi laukia įdėmaus, dalyvaujančio žvilgsnio.

o o o

Justo Jasėno tekstai yra aprėpę visas stotis. 15-a Kryžiaus kelio temomis laisva sintaksine-intonacine ritmika parašytų eilėraščių.

Ritmika tinka palyginti laisvam kalbėjimo tonui. Būti su kryžių į Golgotą nešančiu, bet ir likti atskirai – su savo gyvenimu. Poeto (gal pirmą sykį Justą Jaseną taip laisvai vadinu), bet ir kunigo, kurio laisvė yra kita, kitokia, pasija. Atrodo, kad su stotimis ta pasija vis stiprėja. Pirmajame eilėraštyje daugiau atokumo ir atsitiktinumo. Gilėjantis susitelkimas į save, tikrinimasis – poetas neturi kito pasirinkimo: „Mokausi išsitekti savyje, nelyginti, neteisti, / leisti kitiems alsuoti“ (II stotis). Jautriausia vieta – „Viešpats Jėzus sutinka savo Motiną“, ir toks tarsi gretimai esančio žodis, bendrinantis Motinos vaizdinį:

*Gal ir aš pulsiau ant kelių, bučiuosiu rankas, paprašysiu,
pasisakysiu? Gal išdrįsiu galvą ant kelių padėti,
įsikniaubti, verkti verkti, išverkti save iki galo?*

Žmogaus viltis: „Kad būtų į ką įsitverti, atsitiesti. Kad būtų ką atsiminti“ (VI stotis). Moralinis ryžtas: „Ieškosiu vietos kur atsitiesti, atsitaisyti, darniau su savimi, / su kitais, su Kitu būti. Kitą kaip savą laikyti, branginti, pasaugoti“ (X stotis).

Ir „XV stotis“, gal ir rizikinga, bet tikra pabaiga:

*Turbūt taip, o gal ir ne.
Didis tikėjimas, ir abejonė taipogi didi. Šviesa ir tamsa
būna kartu, o tarp judviejų šešėliai vis įsimaišo.*

Teksto kelias galėtų būti ir labiau objektyvizuotas, tekstas *apie*; apie tai, ką stočių bareljefuose mato akis ir suvokia protas. Bet tekstų autorius renkasi dalyvavimą, buvimą, sakymus ir tarsi iš savęs, savimi. Šį būdą bent iš dalies – kreipiniais ir įkreipiniais – tvirtina ir senosios *stacijų* giesmės, ir žodinės *Antifonos*, Kazio Bradūno jaustos ir kaip poezijos intencijos.

Apie pavergtą protą ir „nelaisvės peizažą“

Ne, Milošo iš naujo neskaičiau. Budi manyje ta jo sąvoka-metafora. Ir ne tik mielőiška prasme – kaip sovietinės totalitarinės ideologijos gniaužtai. Ir plačiau. Galvoju, kad protas visada dalinis. Kad tik dalimi proto galimybių žmogus pasinaudoja. Dalis lieka prislopinta, užtamsinta, neišvystyta. Arba pavergtą kokios brutalios galios. Okupuota, jei kalbame apie totalitarizmus. Protas atskiras, individualus. Individo ir bendruomenės santykiai ir įtempti, ir prieštaringi. Bendruomenė yra priešinga ryškesniam individualumui, laisvesniam protui, veikia slopinančiai, niveliuojančiai. O kaimiškosios bendruomenės – ir savo konservatyvumu. Vaižganto „protai – naujienos“.

Tarp Milošo ir Marcinkevičiaus galima įžvelgti ir gana ryškių paralelių. Jie abu buvo „pavergtų proto“ teritorijose. Ir laisvėjo, vadavosi. Milošas patyrė laisvesnių bendruomenių kontekstus – Paryžių, Jurgio Giedraičio draugiją. Marcinkevičius liko sunkiausioje okupacinėje zonoje, bet maždaug nuo Čekoslovakijos įvykių (1968), o ypač po tragiškos artimiausio draugo Jono Kazlausko, keturiasdešimtmečio, mirties (1970), jis ėjo vidinio išsilaisvinimo kryptimi.

Poezijos antologijoje „Mačiau Vilnių“ (sudarytojai Mindaugas Kvietkauskas, Alvydas Šlepikas, 2023), kurioje kaip reta gerai panaudotos meninės nuotraukos (dailininkas Jokūbas Jacovskis), sutelktoje pagal Vilniaus simbolinių vietų žemėlapi, Vilniaus universiteto skirsnyje Justinas Marcinkevičius yra tarp Simono Stanevičiaus, Česlovo Milošo, Tomo Venclovos.

Bendrasis Milošo ir Marcinkevičiaus tekstų (iš „Pažinimo medžio“) dėmuo – Konstantinas Sirvydas, lietuvių pamokslininkas, žodynininkas.

Tomo Venclovos eilėraštis „Počobuto observatorija“ – pasaulio permąstymas Zodiako ženklų (arba amžinybės) akivaizdoje:

*Už langų plytėjo nelaisvės peizažas. Kiekvienas žinojo, kad jo pabaigos
Nesulauks. Vadino save įkaitais, dažnai – nesuprastais didvyriais.
Aptrupėjusio popieriaus lapuose pildė anketas, išvirstančias nesėkme
ar įskundimais. Ir tas neapykantos kamuolys gerklėje.
Visa dėsninga ir įprasta, neišvengiama tarsi metų laikai. Visi vartojo
vieną ir tą patį kasdien siaurėjantį žodyną, nes kitokio nebuvo.*

„Nelaisvės peizažo“ štrichai. Ir antitezė: „Tačiau ant pusapvalių bokštų už neeuklidinio fasado švytėjo / Zodiako ženklai“. Vertinanti ir bendrinanti reakcija: „Netikėjau, kad jie nulemia mūsų likimą, bet žinojau – žvaigždynai / vyresni už mus ir gyvuos ilgiau už vergiją“.

Ir Justino Marcinkevičiaus „nelaisvės peizažai“ kaip „pavergto proto“ teritorijos dalis.

IV. Kalba, judanti poezijos linkui

Kai nebekalbi savo kalba

Kai nebekalbi savo kalba, nebejauti ir atsakomybės už savastį ir savuosius.

Už savuosius, kurių dalis esi.

Galbūt. Galbūt ir dėl to jau nebe naujiena, kad daugėja jaunų žmonių (net moksleivių), ir tarp savęs kalbančių anglų kalba. Laisviau, laisvesni – nei giminės, nei genties, nei tautos, nei Lietuvos valstybės. Išėiti į anglų kalbą (ir dainuojant) pasąmonėje reiškia ir laisvę nuo bendrųjų prigimtos bendruomenės rūpesčių. Nuo atminties. Nuo atsakomybės. Kita kalba – kitas gyvenimas. Viskas iš pradžių. Viskas *švarioje lentoje*.

Ar tikrai? Patirtis sako ką kita. Iliuzija. Jauno ir nepatyrusio. Aikštingo ir arogantiško. Trokštančio išsiskirti. Migravusio. Galiausiai emigravusio. Net jei bešeimio. Net jei nebandančio savo vaiko išmokyti bent kelių dešimčių savosios kalbos žodžių. Nors dabar jie ir bereikšmiai, bet ateityje gali virsti inkaru.

Palyginti laisvai prieinamas tik kitos kalbos paviršius. Gilieji kalbos sluoksniai veriasi palengva, kalboje gimstant, gyvenant su kalba, kalboje, iš kalbos. Pasauline tampanti kalba įsileidžia visus norinčiuosius, bet laisvas joje tik su ja gimęs. Dauguma lieka didelės kalbos erdviame kalėjime, kurios sienų gali ir nematyti, bet jos yra.

Modernaus pasaulio ir kalėjimai modernūs. Gyventi galima. Galima gyventi. Kartais net geriau nei skurdžioje laisvėje.

P. S. Tik 2023-ųjų vasarai baigiantis perskaičiau Akvilinos Cicėnaitės romaną „Anglų kalbos žodynas“. Įdomi knyga, skaudžiai įsikabinusi į dabartį. Į gimtąjį žodyną, kaip žmogiškąją visatą, trupinamą, trupančią.

Kai „trupiname“ poetus, trupiname ir kalbos visatą.

Prasidedanti kalba

Ne sykį apie tai, kad tarmė yra pradžios kalba, lyg kokios žmonių vaikystės kalbiniai vaizdiniai. Vaikystės kalba, bet nebūtinai vaikiška. Kalba, kuriai nelemta pereiti į filosofiją, politiką, likti pažemėj, prie daiktų, kasdienybės.

Bet: atsiverčiu Jurgį Pabrėžą – žemaitiškai ir teologija, ir filosofija, ir botanika. Simonui Daukantui žemaičių kalba ir kaip istorijos kalba. Žemaičių kalba sustojo prie stiprėjančios bendrinės lietuvių kalbos, bet juk galėjo ir nesustoti, bendrindama kalbėjimo patirtis ir bendrėdama. Tai ir argumentas, kad žemaičių kalba patiems žemaičiams buvo kalba, už kurios ilgai nebuvo kitos, bendresnės, kalbos mąstymui, pasakojimui, savireprezentacijai.

Pasididžiavimas XIX a. lietuviais, kad kalbėdami savo tarmėmis aiškiai juto bendrinės lietuvių kalbos reikalą.

Gal ir dėl to karaliui Mindaugui nepasisėkė išlaikyti Lietuvos valstybės, kad lietuviai ir žemaičiai tebekalbėjo skirtingomis kalbomis. Ar ir nebe jau pratindamiesi prie svetimų.

o o o

Turiu savo atmintyje du pirminės kalbos momentus. Pirminis daug kartų su nuostaba perpasakotas mamos. Pradėjau kalbėti labai

anksti, pirmiausia „skaitydama“ laikraščiais išklijuotas „alkieriuko“ sienas, o greit ir leisdamasi į ilgus „pokalbius“. Kažką turėjusi daryti ar tiesiog ilgas „pokalbis“ dar nesuprantama mano „kalba“ nusibodęs ir pasakiusi: *neplepėk, nebeplepėk...* „Mamuliuk, aš neplepu, aš šneku...“ Nustebusi, kad ką tik burbuliavusi „savo kalba“, staiga pasakiusi aiškiai. Aiškiai ir protingai, anot jos.

Kitas atvejis, jau mano patirtas iš savo krikštasūnio, su kuriuo mažu tikrai buvome susidraugavę. Norėdavo, kad būčiau su juo, ką nors pasakočiau, žaistume. Savo mamos prašydavo surinkti telefono numerį. „Ataziuok“ – ištardavo tik vieną žodį. Bandydavau paaiškinti, kad dabar negaliu, gal vėliau. „Ataziuok“, – kartodavo. „Na, pagalvosiu“, – galiausiai ištardavau, juk taip sunku vaikui atsakyti. „Atsisėsk į troleibusą ir pagalvosi“, – girdžiu pirmą ilgą jo sakinį, prasmingą, bet kažkaip kitaip. Ir tikrai – juk galiu galvoti ir važiuodama pas savo mažą draugą. Ir taip darau. Kitus rūpesčius juk galiu atidėti.

Kalba – ji pati

Antanas Pakerys jau geras pusmetis nepasitraukia nuo kompiuterio, paskendęs metrikacijos įrašų archyvuose, suskaitmenintuose, prieinamuose. Registracijos – užsakų, tuoktuvių, gimimo, mirties. Pasitvirtina mintis, kad gimtoji kalba visada koku nors būdu yra vartojama (Jurgio Lebedžio studija „Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime“). Gimtosios Dusetų parapijos, artimiausių kaimų. Nuo XVIII a. pabaigos (ten aptiktas ir *Adam Eiven* iš jo gimtojo Eivenių kaimo) iki XIX a. pačios pabaigos, iki 1940-ųjų. Visuotinai privalomos viešosios rusų kalbos situacijoje Bažnyčios kanceliarija (gal ir dėl vyskupo Motiejaus Valančiaus poveikio) išlaikė lietuvių kalbą, bent jos intarpus – ypač *priešjungtuvinėse apklausoje*, kur

užrašomos pavardės, vardai, tėvai, užsiėmimas, socialinė padėtis, kaimų pavadinimai (Antazavė, Berniūnai, Bikūnai, Brogiškės, Eiveniai, Jasai, Kavoliai, Pažiegė, Sakališkės...). Ta pagrindinė Bažnyčios kanceliarija išlieka per visą imperinį laiką.

Neįtikėtino turtingumo kalbos kasyklos. Rusijos imperiniu laikotarpiu, *draudžiamuoju laiku*, surusintos pavardės ir vardai tarsi išnyra užrašyti ir lietuviškai. Kaip kunigui paskelbti užsakus neatpažįstamomis formomis, ypač moterų, juk reikėjo, kad žmonės būtų identifikuojami. Bandymai gelbėtis lotynų kalba, lotyniškais vardų formomis. Lyg trumpas atsigavimas po 1904-ųjų. *Spontaniškoji lituanizacija* – kaip kas išmano, kiek leido kunigų raštingumas. Pirmasis pasaulinis. Germanizmų invazija. Tada daug įrašų lotynų kalba, lotynizuoti vardai – *Josephus, Petrus...*

Lietuvos Respublikos pradžia – neįtikėtinai greitai atkuriamos tradicinės vardų ir pavardžių formos, labiausiai moterų: buvusi *Vilkas* (visa šeima pagal vyro pavardę iki pat 1917-ųjų) užsirašo *Vilkiene*. Atrodo, kad iš pačios kalbos gaivinasi jos formos, lytys. Iki 1940-ųjų vyksta sparti lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime raida, matoma ir bažnytiniuose įrašuose. Lyg spontaniškas kalbos galių suintensyvėjimas. Tarminės moterų pavardžių formos, ypač su priesaga *-iotė*: Būgiotė, Barzdžiotė, Puteikiotė... Jaudinantys lietuviški merginų parašai – dar iš XIX a. pabaigos. Kazimiero Būgos kraštas (Pažiegė), dar gimnazistas iš Bileišių kaimo užrašo dainų, jų pateikėjos – tarmiškais pavardės formomis.

„... ir jos kūrybos kalba“

Kūrybingų autorių vedama radijo laida „Pirmas sakiny“. Laidos pavadinimas (ar anonsas), kurio nebuvau girdėjusi, tik prieš

prasidedant perklausta, ar neprieštaraučiau, jei laida būtų pasukta į kūrybos kalbą, *nors ir esate literatūrologė*... Ne, neprieštaraušiu. Taip, kalba, kalba yra visraktis – mano ir man; juk nuo mažumės jaučiau, kad kalbu ir kad kalba kiti – ne tik žmonės, bet ir gyvūnai, medžiai, gėlės. Įprasta man buvo kalbinti nekalbančius – paprašyti ankstyvosios gėlės, kad palauktų, kol iš mokyklos grįšiu, tada... Tai buvo ir mano kalbinio likimo alegorija. Tie mano „pokalbiai“ buvo „slapti“, niekam negirdimi. Iš čia, iš slapto pokalbio *su kitu* skleidėsi mano intymieji patyrimai, kuriems ieškojau ir dienoraščio kalbos. Bet iš bendresnio intymumo susidariusi kalbos dominantė pasirodė per stipri. Universitetas, akademinės aplinkybės skleidė objektyvesnės kalbos perspektyvą, kalbėjimą apie kitus. Bet intymioji, į lyriką kreipusi kalba liko, ji pasirodydavo ir kalbant apie literatūrą, kas nebuvo gerai, kol galiausiai, jau baigdama akademinį darbą, leidau sau daugiau *kalbėtis* su savimi, laisvinti savyje ilgam užslopintos vidinės kalbos viešumą.

Eilėraščiai man buvo kaip atskiri kalbos suverenai. Janinos Degutytės „Šiaurės vasaros“, Justino Marcinkevičiaus „Mediniai tiltai“, Sigito Gedos „Pėdos“ man, trečiakursei, atvėrė netikėtą supratimą, kad norint kažką apie patinkančius eilėraščius pasakyti, reikia įgyti atskirą kalbą, jos mokytis, kad susikalbėtum, nes jų kalba atskira; juk niekas nekalba taip, kaip kalba eilėraštis.

Anksti suabejoju metodais, metodologijomis, juk iš tiesų visos humanistinės metodologijos išeina į ideologijas, net jei formuodamosi priešinasi bendrinančioms nuostatom.

Atskirybė, atskirumas atrodė (ir tebeatrodo) svarbiausia. Metodas (arba prieiga prie kūrinio) turi būti atskiras. Negreit suvokiau, kad ta prieiga randasi iš pokalbio, iš pokalbiškumo, kad *susikalbėjimas* yra kalbos *susiėjimas* su kalba. Ir kad metodas (net pačia bendriausia prasme) yra kalbos kelio (arba būdo) ieškojimas.

Apie ir tai

Kalbėti *apie*: apie gyvenimą, gamtą, meilę, knygą... Tiriamieji, analitiniai žanrai – jų akiratyje vienu ar kitu būdu išlieka *apie*.

Tai – kūrybos pastanga, būsenos smaigalys. *Tai* ir *yra*. Pastanga peržengti *apie*.

Prisiliesti. Paliesti. Kad *tai*, ką ir savo kalbos būseną, kalbėjimu palyti, prabiltų. Leistųsi būti palyginamas, bet palyginimas išnyktų. Virstų metafora, kurioje *tai* sušvytėtų dar neregėtomis briaunomis: *deimanto, krištolo*. Maironio: „Spindi siela diemantinė, / Spindi ašarų lašuos“ („Prieš altorių“). Vinco Mykoliaičio-Putino – palyginimas kaip metaforos galimybė: „Tas vakaras kaip krištolas, / O tolyje varpai...“ („Motinai“).

Tai kyla iš kalbos pirmapradybės ir joje išsilaiko. Gal ir paradoksalu, bet metafora, kuri atrodo nutolusi nuo pirminių kalbos reikšmių, lieka ir labiausiai pirmapradiška, tarsi atgimdyta, panardinta į giliausius būties vandenį.

„Niekados“

Edgaras Allan Poe – poetas, būtinąją baladės intonacija gal pirmas ištaręs „Nevermore“. *Niekada. Niekados*. Absoliuti ištartis. Neprasitęsianti. Nepratęsianti. Laikas nesustoja, bet eina jau kitaip, gal net atgal, jau iš „Niekados“. Iš ten, kur sustojo sielai nesuvokiamos galios sustabdytas. Eina realiai, kasdieniškai, kaip visada, ir nerealiai, kaip niekada, tarsi toldamas į begalybę, amžinybę. Į Niekados. Į *Niekadą*, iš laiko prieveiksmio persokdamas į nesuvokiamą daiktavardinę abstrakciją.

Gal tik sapne – labai retai – leista *tai* patirti: Nebūtį. Nebebūtį.

Neapeinama, neapeitina

R. M. Rilke'ė: „Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?“ – tokiu pavadinimu ir eilėraštis „Was wirst du tun, Gott...“ Žmogus yra būtinoji Dievo buvimo sąlyga. Žmogaus kalboje, vizijose ir simboliuose Dievas įsikuria saugiausiai. Antano Jasmanto (Maceinos) eilėraštis „Kaimynas“ iš rinkinio „Gruodas“ (1965), palydėtas pastabos „R. M. Rilke's motyvu“:

*Jei kartais naktį tvankią
Bus tuščia ir tylu namuos,
O Tu blaškysies troškulių sapne
Ir nieks Tau lūpų nesuvilgys
Ir nieks vandens Tau lašo nepaduos, –
Pašauk mane!*

Abipusis žmogaus ir Dievo santykis: kaimynystės, paramos. Ir R. M. Rilke'ės, ir A. Jasmanto eilėraščiuose kalbama iš žmogaus rūpesčio savo tyliuotu Kaimynu. Jurgio Baltrušaičio poetinė teologija – iš tikėjimo tikrumo ir kartu iš ontologinio rūpesčio.

Religinės temos ir problemos neišsemia meno teologijos. Būtinoji dimensija, kad tekstas ar tekstai būtų *persmelkti* ontologinio tikėjimo rūpesčio – ne tik aukštojo, bet ir kasdienio: ką Tu be manęs darysi, ar Tu mane pasišauksi, „jei nieks Tau lūpų nesuvilgys“. Tikėjimo persmelkti iš esmės yra visi didieji kūrėjai.

Tikėjimas giliausiai suvokiamas netikėjimo priešpriešoje. Tikėjimo šerdis – sielos nemirtingumas, kurio tikintysis gali tikėtis. Tikėjimo, tad ir Dievo problemos, žmogus negali išvengti. Netikėjimas tėra tik kita tikėjimo pusė. Ko negali išvengti žmogus, to negali išvengti nei literatūra. Nei mąstymas apie ją.

Lietuvių (baltų) žaizda – senojo, ikikrikščioniškojo, tikėjimo likimas, skaudus, prievartinis jo atplėšimas. Tikėjimas, kuris liko bekalbis, nei apeigos, nei išpažinimai, nei maldos nebuvo perimti kalbos tiek, kad pajėgtų išlikti. Kalbą senajam tikėjimui bandė suteikti lietuvių literatūros klasika, refleksinį turinį bent pravėrė filosofija: Vydūnas, Maccina, Girnius, Vyčinas. Juozo Girniaus „Žmogų be Dievo“ Arvydas Šliogeris yra papildęs „žmogumi be daiktų“: „Žmogus be Dievo – tai žmogus be daiktų. Pasaulis be Dievo – tai bedaiktis pasaulis.“⁹ Būti be daiktų, vadinasi, būti be vietos, be įsipareigojimų, be meilės. Ir praktinė Šliogerio maksima: „turime gyventi taip, tarsi Dievas būtų“.

Žmogus Dievo akivaizdoje. Bet ir Dievas – žmogaus.

Rūstusis Jurgio Baltrušaičio epigrafas knygoje „Lelija ir Pjautuvas“: „Christo confixus sum cruci“ (S. Paulus). „Esu nukryžiuotas su Kristum“ (Iš apaštalo Pauliaus laiško galatams“).

Vilniaus mūrai ir rūmai

Vilniaus vardo paminėjimui – 700 metų. Ne kokiuose Viduramžių analuose, ne kokio svetimojo, ne kokia sunkiai atpažįstama, o autentiška forma, savojo, lietuvio, kunigaikščio, paties apibūdinimu ir Karaliaus, miesto ir valstybės kūrėjo Gedimino. Likimo valia išliko ir ta vieta, tikrasis Gedimino bokštas, saugiai apglėbtas Valdovų rūmų; galbūt kaip tik jame Gediminas lietuvių kalba diktavo savo laišką vienuoliui, rašiusiam lotyniškai, to laiko Europos kalba.

⁹ Arvydas Šliogeris. *Post scriptum. Iš filosofinių dienoraščių*. Vilnius: Regnum, 1992, p. 33.

Vilnius – Europos miestas, viena iš Europos sostinių, turinti ke-
liagubą pradžią: iš sapno, iš medžio ir mūro, ir iš žodžio. Vienintelis
tikras Vilniaus Vardo 700 metų paminėjimas, vertas Miesto ir jo
Pradžią, Gedimino laiškų (lotynų ir lietuvių kalbomis) skaitymas
prie Gedimino mūro, po atkurtų Valdovų rūmų skliautais.

Vilniaus mūrai ir rūmai. Lyg dvi dimensijos. Mūrai iš žė-
mės, iš molio. Rūmai jau kita pakopa – bendraeuropinės plytos
civilizacijos.

XX a. antrosios pusės (po Antrojo pasaulinio karo) Vilnių už-
plūdo Lietuvos regionų lietuviai – nuo studentų iki fabriku darbi-
ninkų, tarnautojų. Kaimiečiai ir Vilniuje norėjo regėti bent sodybos
kontūrus, to, kas buvo labiau sava, įprasta. Lietuviai neturėjo gilesnės
didelio miesto patirties. „Vilniau, mano kaime...“, – ištare Marcelijus
Martinaitis. Romualdas Ozolas, bandęs suprasti Vilniaus unikalū-
mą, manė, kad jo išskirtinumas ir iš to, kad jis „pusiau miestas, pusiau
kaimas. Tik labai nedaugelis gatvių yra viduramžių Europos huma-
nistikos palikimas, o visa kita yra sodybos transplantacija į bendrą
gyvenamąją erdvę.“¹⁰ Tokiam žvilgsniui stinga Vilniaus rūmų (įskai-
tant ir gynybinius, ir sakralinius statinius) matymo. Mūrai arčiau to,
kas statoma ir sodyboje, kas mūrijama iš molio.

Poetai pirmieji pamatė, išvelgė aukštąją Vilniaus dimensiją.

Aušros Vartus (A. Mickevičius), rūmus tarp kalnų. Maironio
„Vilnius. Prieš aušrą“:

*Antai pažvelki! Tai Vilnius rūmais
Dunkso tarp kalnų plačiai!*

¹⁰ Tomas Sakalauskas. *Missa Vilnensis: susitikimai su Vilniaus kūrėjais*. Vilnius:
Baltos lankos, 2006, p. 306.

Ir Justino Marcinkevičiaus reminiscencija „Taburetėje virš galvos“ – gimnazistas, paleistas iš daboklės, keliu iš Marijampolės į Prienus, alkanas, sušalęs, naktį: „garsiai deklamuuju Maironį, jo daugiausia atmintinai moku. Jei kokios eilutės pritrūksta – nuo savęs pridedu arba šiaip numykiu. /.../:

Antai pažvelki, tai Vilnius mūrais

Dunkso tarp kalnų plačiai...

Mūrai kaimiečiui gimnazistui arčiau nei rūmai.“

Dirbtinis eilėraštis?

Dirbtinis intelektas mokantiems su juo „kalbėtis“ geras pagalbininkas, taip pat tobulas grafomanas. Tobulas bet kuriuo atveju reiškia aukščiausią laipsnį. Dirbtinio intelekto ir eilėrašties, jei jau apie eilėrašį, dirbtinis, tad ir tobulo dirbtinumo.

Roboto tekste pakanka formaliųjų eilėraščio požymių, bet nėra ir būti negali to, kas neformalizuojama, kas būseniška, intenciška, į ką nukreipiami atskirai, tik tam atvejui sutelkiami kalbos čiuptuvai. Roboto tekstas surašytas, bet ne *parašytas*.

Grafomanijai pasiekama, kas vienaip ar kitaip jau yra, yra žinoma, tad galima formalizuoti, kartoti, dauginti. Be rizikos ir be atradimų. Be lemtingų klaidų.

Dirbtinio priešprieša – natūralus, savaiminis. Dabartinio žmogaus pasaulis vis labiau dirbtinis. Ir vis tolstantis nuo to, kas padaro ma rankomis. Rankos vis mažiau pajėgia. Mano anūkė nemoka siūlo į adatą įverti, *nesučiupinėja*, – nusistebėjo kaimynė. Taip, *sučiupinėti* tai, kas smulku, reikia įgusti, *pratintis*.

Eilėraštis yra augališkas, *išaugantis*. Nes rašymas prasideda tarsi iš nieko, iš būsenos, iš nuotaikos, iš lyg ir atsitiktinio kalbinio

sąskambio. Bet virsdamas eilėraščiu rašymas tekstualizuojasi, pereina į kultūros, vadinasi, ir dirbtinių dalykų plotmę: *eilėdara* ir reiškia darymą. Eilėdara intelektualiam robotui įvaldoma, jei ir tik tvarkingais pavidalais. Dirbtinis intelektas negali perimti to, kas siejasi su *netvarkingais* individo patyrimais, išgyvenimais, kas *savaime, organiška, natūralu*.

P. S. Taip, dirbtinis, bet ne *intelektas*. Didelė klaida pavadinime. Ne tik klaidina, bet ir baugina. Sukurtas intelekto. Bet ne intelektas. Robotas.

Straipsnis, straipsnių knyga

Humanitarų vargai. Bandymai apsitverti savo mokslinius laukus ir sklypelius. Jei jau laukas, jei nors laukelis – tai jau knyga, monografija, dar ir patikslinama – *mokslinė*. Jei tik sklypelis – tai *straipsnis*, mokslinis, savaiame suprantama.

Atrodė, kad monografija solidžiau ir saugiau. Ką straipsnis? Siauras takelis. Bet kaip atsitiko, kad knygos, tos pačios monografijos vis labiau pūtėsi (dar atsirado ir *kolektyvinės monografijos*), struktūros kriko, svoris mažėjo. Gal ir dėl to kilo humanitarinių mokslinių straipsnių reikšmė. Ir formalūs reikalavimai labiau suaugo su temos formulavimu, problemos išskleidimu, su akademinio stiliaus, jei ir įgyjančio eseistinių atspalvių, reikalavimais. Aišku, knyga nepaneigiama, ypač kai rašoma ir kūrėjo biografija.

Straipsnis kaip žodis pavartotas Martyno Mažvydo: mažas skirtumas tarp *t* ir *n*; *straipstis*. Giminiška ir *pastraipa*. Ta pati pastanga apriboti savo mąstymo plotą, susitelkti lyg į kokį minties smaigalį. Ieškoti tako minčiai pereiti į mintį.

Prie straipsnio ir *straipsnių knygos* reikėtų iš naujo sugrįžti.

Suintensyvėjusios aporijos

Budi jos ir manyje, vis pasirodo: galvoju apie Donaldą Kajoką, apie jo palankumą ir to laiko poetams, tikrai talentingiems. Ir staiga dingteli: didžiausias poetų bendrumas yra jų atskirumas. Nestipri, bet priešara, tik tarp savitų poetų susidaro jungtys, bendratys, kurios yra svarbios, siejančios. Ir jungtys, kurios atskiria, veda skirtingais keliais.

Aporija – tai, kas neišsprendžiama, problema, atsirandanti dėl gilių prieštarų. Prieštaringos sąlygos, nesuderinami sprendimo būdai. Aporijos pastebėtos jau Antikos mąstytojų.

Ar nėra taip, kad istorijos tėkmėje aporijos kartais itin suintensyvėja? Dabartis turi rasti sprendimus įvykiams ir žmonių likimams, nutolusiems per didelius laiko nuotolius. Susipina vertinimai ir sprendimai. Iškyla naujų faktų. Kas buvo reikšminga vakar, šiandien atrodo nublankę.

Skaudžiausiai aporijos veikia žmonių likimus. Nuteisti, bet... Išteisinti, bet... *Bet* gali žymėti aporijos briauną. Prieini ir turi sustoti.

Kaip prie Kosto Kubilinsko. Mokytojas, poetas, partizanas. Ir žmogus, išdavęs, praliejęs kraują. Kūryba, talentas, pašaukimas aporijas sutirština ir išryškina. Kur kraujas, ten tik tylą – pačiu geriausiu atveju.

Ir kritika, ir kūrybos psichologija tas prieštaras bando aiškinti, spręsti.

Deja, jokiais būdais neįmanoma išspręsti to, kas neišsprendžiama iš esmės. Kūryba, net vertingiausia, negali panaikinti pralieto kraujo, atimtos gyvybės. Svarstymai, balansavimai įmanomi tik iki kraujo, tik iki gyvybės.

Ką daryti su poetu Kostu, su jo kūryba vaikams? Neįmanoma atsakyti. Ir neįmanoma nebandyti atsakyti.

Ne, mokyklų programose poeto Kosto Kubilinsko neturėtų būti. Nebent įžvalgūs mokytojai savo atsakomybe vyresnėse klasėse

sustabdytų moksleivių dėmesį prie dramatiškųjų aporijų. Jos amžinos, tad visada gali iškilti ir ištikti, reikia jas pažinti, būti permaščius, kad neužklyptų tam visai nepasiruošusių.

Bent šiuo laiku, kuris gal kada bus vadinamas neprognozuoto maro ir karo epocha, turime ryžtis gyventi ir neišsprendžiamų aporijų, ir netiesinės logikos akivaizdoje. Supaprastintai – tiesi linija mums leidžia tikėti, kad balta yra tik balta. Netiesinė logika ir baltame atidengia juodulius, neištrinamus, neredukuojamus. Bet ir tamsoje yra šviesos properšų.

Galbūt. Galbūt skirtinga. Vienais atvejais kūryba, kūrybingumas persmelkia asmenį, perkeičia – iki skausmingiausių sielos aktų. Iki paskutinio ir aukščiausio sielos veiksmo – atgailos. O kitais – tarsi atsiskiria. Galbūt Kostas Kubilinskas yra tos atskirties atvejis. Kūryba vaikams tarsi leido jam peržengti save, grįžti į laiką, kur ir jis pats dar vaikas, nepažeistas ir nepažeidęs.

Salomėjos Nėries likimas nuo kūrybos neatsiskiria, pereina į kūrybą ir kaip dvasinę atgailą, begalinį savo prarasto gyvenimo gailestį.

Neapeisime tų baugiųjų atvejų. Bet jie nepriklauso tik literatūrai. Tai moralės dilemos ir problemos. Gilūs moralinio pasaulėvaizdžio plyšiai, neužgyjančios žaizdos.

Moralė yra žmogaus ir žmogiškumo pamatas. Įtrūkusios, trupančios atskiros plytos palengva išjudina ir visą pamatą.

Poezijos sklypeliai

Poeziją matome išdalintą į sklypelius (laiko, erdvės, autorių, moterų, vyrų...), nuo jų pradedame ir iš jų neišsename. Bet galima ir kita kryptis, tik sunkesnė, komplikuotesnė. Poezija kaip gilioji žmogiškumo *anamnezė*; ir platoniškąja prasme, kas koku nors būdu žmonijos kelyje buvo pažinta, patirta, įjausta, išjausta, kas virto

išgyvenimais, būsenomis, ką pajėgę perimti kalba (kalbos), ritmai, intonacijos. Už begalinės poezijos įvairovės yra poezijos bendratys, poetiniai archetipai, išskylantys iš vaizduotės, moralinių konfliktų, harmoninių ir disharmoninių darinių. Tik aukščiausio rango poetai susitinka poezijos archetipuose (kaip Salomėja Nėris su Antikos Sapfo). Paprastesni (ir akivaizdesni) istoriniai, socialiniai ir kitokie bendrinimai: to paties laiko, kalbos, krypties ir t. t.

Sapnas: Mažvydas ir Mykolaitis-Putinas

Giliai turi būti įsismelkusi gimtoji literatūra, kad sapnuotum jos esamus ir nesamus siužetus.

Vytautas Landsbergis sakėsi sapnuojąs Justiną Marcinkevičių, prisipažindamas, kad gaila jo.

O aš ryškiame sapne skaitau paskaitą apie tai, kaip Vincas Mykolaitis-Putinas paminėjo Martyno Mažvydo Katekizmo 400-metį. Daug žmonių, ir vis eina. Bet niekas manęs nesiklauso. Jaučiu, kaip kimstu ir jau pati savo balso nebegirdžiu. Kažkaip baigiu, noriu išeiti, bet neberandu knygos, kurią turėjau, knyga, kuri taip ir vadinasi „Mažvydas ir Putinas“. Ir man baisiai tos knygos gaila – nebeturėsiu. Lyg ieškau, kažkur klaidžioju. Galiausiai neberandu kelio, paklystu. Baisioji, pasikartojanti mano sapnų dalis – neberasti išėjimo. Pabundu išdžiūvusią, perštinčią gerklę.

Vincas Mykolaitis-Putinas buvo lietuvių literatūros profesorius – ir Vilniaus universitete. Visa lietuvių literatūros apimtimi. Nuo Mažvydo iki Mačernio. Tą suprato būsimi žemininkai. To neužmiršo A. Nyka-Niliūnas, ilgai gyvenęs.

Dar apie *Buvėją*

Buvimas – *tik tiek*, – ko nors giliamintiškai paklaustas atsakytų Donaldas Kajokas ir gal pridurtų: *net tiek*.

Buvimas bendriau ir giliau už gyvenimą – ir tokia Donaldo Kajoko mintis šmėstelėjo jo septyniasdešimtmečio (2023, birželis) pasvarstymuose. Ir tokia minties sutelktimi apie tai, kas po mirties: „Gyvenimas baigiasi, bet buvimas tęsiasi“. Kas buvimas? Ir egzistencija, ir gyvenimas, ir vietos po saule turėjimas, ir laikymasis – išsilaikymas savo paties būdu. Filosofine prasme artimas M. Heideggeriui, plėtusiam ir komplikavusiam būties sąvoką, bandžiusiam suimti ir tai, kas už sąvokos. Menas, o labiausiai poezija, nes ji veikia universaliais kalbos būdais, vaizduote, sapnais, vizijomis išplečia žmogiškojo buvimo galimybes. Poetas yra *buvėjas*. Buvėjas, kuriam tereikia „tiesiog ramiai, su meile užrašyti“. Būti veikiamam ir nežinomų galių, bet ir veikti, jei tik „su meile užrašyti“. Būti veikiamam gali būti svarbiau nei veikti. Patirti *vibracijas*. Ne, vibracija (lotynų k. *vibratio*, *vibrato* – speciali muzikinė artikuliacija, ne tik stygos, klavišo, bet ir balso) ne visai tas pats, kas virpėjimas. Tai aukšta kūrybos būseną: *kažkas* pereina kūnu, lyg palietus stygą. Šatrijos Ragana pažinojo šią būseną, minėjo „Viktutėje“, dienoraščio įrašė: garsas, kuris pasigirsta palietus įtemptą stygą, skamba tildamas ir tarsi atsiliepdamas.

Visi poezijos manifestai, visos atsinaujinimo siekusios programos ko nors iš poetinės kūrybos reikalavo: ką turi daryti, ko nedaryti, ką vaizduoti, ką apeiti, už ką kovoti. O juk poezija nieko neprivalo, tik būti. Būti paprastai. Arba natūraliai. Pasiekusi natūralų buvimo būdą poezija taps tuo, ko iš jos reikės to laiko žmonėms. Gal tik *eilėraštuko*, kad ir „Ganytojo“ (vienukart ir mažo, ir didelio pavadinimo), iš pačių pamatų kajokiško:

*nedidelė mano tėvynė
nedidelis mano namukas
į antpirštį tilptų avytė
aš pats nedidukas*

*ganau ją, ji skabo lapus
prie stikso mirkstančio saulėj
taip gera, pasauli, kad net nesvarbus
tas tavo pasaulis*

Donaldo Kajoko poezijos programa vidinė, nukreipta ne į kokius išorinius veiksmus, o į patį kuriantįjį: kaip būti, kad būtų kūrybingas. Nustodama būti savimi, poezija negali tapti niekuo. Ir negali nustoti abejoti, o gal tai ne ji? Didžioji Donaldo Kajoko poezijos rinktinė – „Poezija, o gal tai ne ji“. Ir variantas, o gal tik šiek tiek kita *vibracija*: „Poezija, o gal tai jau ne ji“. *Jau* ne ji, kai palyti mus, kai tarsi perkeičia. Juk kad perkeistų, pati poezija turi būti perkeista, tarsi palytėta jai pačiai nežinomos galios.

Buvimas neskaidus, vientisas. Poetai vieni kitus atpažįsta, bet gal tiksliau pajunta pagal galėjimą būti *vientisoje poezijos erdvėje*. Toje, kur Salomėja Nėris yra arčiau Kristijono Donelaičio nei menkesnio talento to laiko romantikų. Ir seseriškai susisiečia su Antikos Sapfo. Taip, kaip Donaldas Kajokas vidinėmis gamtos pajautomis su Vaižgantu ar *senu kinų poetu*.

2022-ųjų vasarą „Metai“ paskelbė kelis puslapius Donaldo Kajoko dienoraščių: „Privatumo ribos“, 1986-ųjų gegužė–birželis. Privatumas be intymumo, *asmeniškas* egzistencinių ir estetinių klausimų svarstymas. Jau išleidęs du eilėraščių rinkinius, dirbantis – ar ne gimnastikos treneriu – svarsto egzistencinius klausimus – žmogaus vienišumą, vienvatę. Formuluoja pirmuosius dvasinius imperatyvus: „Nebijok vienvatės. Bet nebijok ir ją atmesti. Elkis pagal savo natūros

šauksmą, ne pagal naujas taisykles.“ *Natūros* balsas ir šauksmas – štai svarbioji poetinio kelio rodyklė. Neišklysk iš didžiojo visatos ritmo. Kelkis iš dulkių ir eik. Savo kojomis. Ir beveik aristoteliškai: „To, kas aišku, įrodinėti nereikia“. „Skvarbiausi protai visais amžiais lygūs.“ „Prieš būties mįslę žmogus visuomet vienišas ir nuogas.“ Meditacija jau kaip praktika, kuria pasiekama, jei dar ne kūrybos, tai buvimo būseną. Ir stabtelėjimas: „O ji gal ir yra pati tikroji kūryba“. Ir apie poeziją: „ji pamilsta tik tą, kuris mato ne vien poeziją, bet ir visą pasaulį, nežinomybę, savo sielą“. Ir jau beveik eilėraštiškai: „... tik tam, kuriam ji ne vienintelė, ji yra vienintelė“. Didžioji kūrybos prieštara, kuri išsprendžiama apeinant dalinį prieštarašumą.

Didžioji rinktinė „Poezija, o gal ne ji“ gal nebus esmingiau papildyta, tad lyg ir laikas klausti, ką lietuvių poezijoje perkeitė Donaldas Kajokas, ką nuo 1980-ųjų, kai išėjo mažytė, cenzūros apkapota eilėraščių knygelė „Žeme kaip viršūnėmis“. Nugramdė paviršinę eilėraščio retoriką, taip pat retorinę patriotiką, skundus, perkeitė eilėraščio ritmiką, intonacines dermes. O – ir tai gal svarbiausia – sukūrė atskirą *natūralaus poetinio buvimo erdvę*. Ir sukūrė ne vis ką pridėdamas, o atimdamas, įprasmindamas *prieštarašumą* ir *prieštara*s. Pats sudarė „Poezijos pavasario laureatų bibliotekėlės“ rinkinuką, prieštara – ir kaip poetinės gyvybės mazgą – pasirinkdamas atrankos kriterijumi. Pirmojo eilėraščio „Dabar prieš saulės tekėjimą“ pabaiga:

*ir dabar prieš saulės tekėjimą
kada sėdime ant geležinkelio
netikėt jog tai mūsų tikėjimas
jog vienintelis jis – – – – –
– – – – – mes vieninteliai.*

P. S. Apie savosios, prigimtinės, kultūros tradiciją. Ji veikia ir neveikdama, gal net labiausiai tada, kai lyg ir neveikia. Jei tėra

tik neapibūdinamas „saldus noras“. Donaldso Kajoko dienoraščio fragmentuose pastraipa apie šienavimo dalgiu (dalge) pasiilgimą. Savaitė iki Švento Jono. „... štai tokį rytmetį norėčiau paupy dalge pjauti žolę. Ir tai būtų laimė. Ir dar pagalvojau: o juk kas nors dabar Lietuvoje šienauja – ir būtent prie upės! Nors vienas žmogus, bet toks turbūt dabar yra Lietuvoje! Turėtų būti!“

Turėtų būti. Nes buvo. Liudijama tautosakos, literatūros klasikos – Žemaitės, Vinco Mykolaičio-Putino. Vaižgantas „Pragiedruliuose“ („Napalys darbus dirba“) perteikė dirbančio žmogaus džiaugsmą, dalgių muziką, pievos poeziją – iki atodūsio: „Ai, kaipgi graži Lietuvos pieva apie Šv. Joną!“

Ir Česlavo Milošo „Lanka“:

*Tai buvo paupio lanka, vešli, dar nešienauta,
Skaistčiausiąją birželio saulės dieną.
Aš jos ieškojau visą amžių, radau, atpažinau,
Ten tarpo žolės ir gėlės, kadaise pažįstamos vaikui.
Pro primerktus vokus siurbiau tą šviesumą,
Ir kvapas mane apsėmė, bet koks žinojimas liovės.
Staiga pajutau: išnykstu ir raudu iš laimės.
(Vertė T. Venclova)*

Pieva, lanka, šienapjūtės laikas, sutampantis su *solsticija*, saulės stabtelėjimu aukščiausiam taške, lietuviams buvo itin svarbus, perkeltas ir į dangaus žemėlapi: *Oriono* žvaigždynas gavo ir lietuvišką *Septynių Šienpjovių* vardą. Ir jauno Maironio nuostaba „Jaunojoje Lietuvoje“ (VII giesmė): „Grazumas dangaus! Tarp žvaigždžių įsikirtę / Septyni antai Šienpjūviai!“

Iš gamtos gyvastingojo grožio, jei jis pajuntamas, iškyla ir žinojimo riba, žinojimas atslūgsta, nuslūgsta. Donaldui Kajokui, poetui, neišsemiama tebėra gamtos estetika, gamtos poezija.

Kas Kajoko poezijoje geriausia, yra anapus realybės kontroliuojamų siužetų.

Ir atskirieji iš literatūros bendrumo

Visada pritraukia atskirieji. Atskirumas yra ir individualumas. Bet tik toks individualumas tampa svarbus, kurį palaiko literatūra – neapimama, bet juntamai pulsuojanti visuma. Individualumą palaiko ir kartu provokuoja neišsemiamos literatūros galimybės. Pagalvoju, kad ir mano knygos apie lietuvių poetus – nuo Jurgio Baltrušaičio, Vinco Mykoliaičio-Putino, Motiejaus Gustaičio, Salomėjos Nėries, Vytauto Mačernio, Janinos Degutytės, Juditos Vaičiūnaitės, Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Sigitos Gedos iki Donaldo Kajoko, Aido Marčėno, Rimvydo Stankevičiaus ir kitų gal ir yra bandymas sumegzti ryšius tarp poezijos, kaip nujaučiamos visumos, kuri niekad visai neatsiskleidžia, ir poetų siekiamo individualumo. Apie poetines atskirības rašiau ir kaip apie visumą, bendrybę, jei ir punktyrą, suvokdama, kad neįmanoma nubrėžti vientisų linijų.

Reta, kad taip

Reta, kad taip iš karto eilėraštis nušvistų. Kad gerėdamas, tvirtėdamas eitų į pabaigą ir tik paskutinėmis eilutėmis pasisakytų dėl ko esąs. Rimvydo Stankevičiaus eilėraštis „Kietaviškių Švč. Trejybės bažnyčia“ tarsi seka *trejybės* pėdsakais. *Tikėjimas, viltis ir meilė* – ištarta ir Apaštalo autoritetu, gal ir pirmieji reikšmės *sutrejinimo* pėdsakai lietuvių literatūroje, palikti Jono Biliūno „Laimės žiburyje“.

Rimvydo Stankevičiaus eilėraštis – lyg pasakojimas – iš biografinės, patirties („Viskas taip, kaip kadais palikau – / nors tiek metų čia mano nebūta“). Tas pats, taip pat, panašus ir berniukas „didoku rudu paltuku“. Ta pati ir virš altoriaus pablukusi freska – su valtimi. Bet nujaučiama, kad kažkas iškils – ne, ne taip pat. Trečiasis, paskutinis posmas:

*Virš altoriaus pablukusioj freskoj
Jėzus tęsia pamokslą iš valties,
Jau bylotą ir tądien, kai mes
prie Pirmosios Komunijosėjome...
Štai žiūriu į tuos žmones ant kranto,
į tą ranką, į dangų iškeltą –
Ir staiga ima reikšti tą patį
Ilgesys, atmintis ir tikėjimas.*

Staiga – įvykis sieloje, *perkeičiantis tikrovę*, peršviečiantis tikėjimo dogmą, iškkeliantis dar vieną patirtą trejybę ar trejetą, jei ir tai vienai akimirksniui, suteiktą ar tik sugrąžintą vaikystės bažnyčios: „Ir staiga ima reikšti tą patį „ilgesys, atmintis ir tikėjimas“. Tą *staiga* atsivėrusią, jei tik akimirksniui ir galiosiančią tiesą rimavimo pakopomis gražiai artina *oktava*, suartinanti nutolusias eilutes ir jų prasminius turinius: *ėjome – tikėjimą*.

Anapus siužeto, tad ir tikrovės

Tai bus suvokęs ir Vladas Šimkus.

Lyrikai – iš vis atsimenamo jo eilėraščio: „Pro miegą girdėjau...“: „Koksai gi siužetas? Nebuvo siužeto, / Skambėjo bidonai, du žmonių važiavo...“

Pasakojimui – iš „Novelės po žibintu“: „Ji neatėjo – moteris iš Liepų gatvės“.

Kūrybos santykiui su tikrove: „tu mano idile, / už tikrą tikresnė!“ („Bastausi po miestą“).

Iš galvojimų apie Marijaus Šidlausko knygą „Kairiarankio kentauro pėdomis“

Knygos pavadinimas iš prieš dešimtmetį parašyto straipsnio apie Sigitą Gedą ir jo kontekstus; epigrafas iš poemos „Strazdas“: „Spurda, lekia gyvybė, / Eidama spirale, / Viršum jos – begalybė, / O kentauras – šalia“. Ir viduje tas kentauras, jei jau apie Gedą. *Kentauras* – gr. *Kentauros* – Antikos demonas, tik iki pusės žmogus.

Ką turėjo galvoje Arvydas Šliogeris, kai bandydamas paaiškinti naujai formuojamos sąvokos *fotosofija* giminystę su filosofija vartojo *savotiško kentauro* sąvoką (ar metaforą). Ar norėjo tik pateisinti (ir paaiškinti) knygos apie fotosofiją (neparašytos) radimąsi – lyg būtų kalbama apie *savotišką kentaurą* ar net *apvalų kvadratą*¹¹. Pajutęs fotografijos džiaugsmą, bet neatsisakęs ir kalbos (kaip mąstymo būdo ir kaip to būdo raiškos) Šliogeris vis giliau juto ir *kentauros* slėpinį: „... mano kentauro vardas, nusidriekiantis ne tik per šios knygos, bet ir per viso mano gyvenimo teritoriją, yra: melancholijos archipelagai. Kadangi kalba melancholiška, o fotovaizdas – džiaugsmo sala“ (p. 240). Ir apie *džiaugsmo salą* galėjo kalbėti tik melancholiškai, *kentauros* budėjo prie pat jo mąstymo šaknų. *Prieštarybė*, kurios neįmanoma įveikti, *dvilypumas*, kuris ne tik papildo gyvybingumą, suteikia kitų perspektyvų, bet yra ir dramatizmo, netgi tragizmo šaltinis.

¹¹ Arvydas Šliogeris. *Lietuviškosios paraštės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 131.

Kairiarankių nėra daug, jų gimtyje gal labiau jaučiamas atskirumas, kitoniškumas, gal ir kūrybiškumas.

o o o

Galbūt kaip tik čia – tarp vertybinių vertikalių, aiškių išipareigojimų ir *kairiarankio kentauroškumo*, žaidžiančio ar net provokuojančio, slypi knygos ir apskritai Marijaus Šidlausko mąstymo apie literatūrą įtraukus gyvybingumas. *Monografinės knygos*, jei ir sudarytos, yra *monografinio* žmogaus būdo, balso, veiksmo atspindys.

o o o

Tarkime, kad vienas iš atraminių knygos tekstų yra klausimas „Kur yra lietuvių literatūra?“ Lietuvių literatūra yra ten, kur ji gali būti, kur jai ir dera būti – „yra savo vietoje“. Svarbus straipsnis „Aušrininkų generacija: archetipai ir stereotipai“ (2018). Kad ir ilgo-ka, bet svarbi citata: „Pastaruoju metu vykstanti Basanavičiaus (ir tam pačiam strateginiam užmojui priklausanči Just. Marcinkevičiaus), kaip tautos ikonos, demitologizacija yra neišvengiama ir primena archetipinę sūnų maišto prieš tėvą schemą, kurią išgrynino Sigmundas Freudas savo veikale „Totemas ir tabu“ (1912–1913), – tik lietuviškasis šio maišto ypatumas tas, kad čia už sūnų reikalą krūtine stoja ir dukros.“¹² Pirmąją sakinio dalimi kalba „priešsroviniis neskeptikas“, o pabaigoje tarsi pasigirsta ir kentauriškas klausimas: negi dukros neturi savo atskirų reikalų?

¹² Marijus Šidlauskas. *Kairiarankio kentauro pėdomis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023, p. 112.

o o o

Vertybės, vertybių hierarchija, vertikalės, – Marijaus Šidlausko tekstai atlaiko šių sąvokų sunkį, nors cituodamas Donatą Sauką („Profesorius Sauka skaito klasiką“) ir pripažįsta, kad jau lyg nusistovėjusi vertybių hierarchija gali būti sujaukta (p. 65). Ir kas tada? Lieka iš esmės saukiškas kelias: „žengti su tais, kurie mato istoriškai realiau, aštriau, intensyviau“ (p. 66). Vertybiniai principai gali likti pastovūs, kaip pastovios yra ir klasikos vertybės, bet kinta *vidinės laikysenos* (ir nuomonių) koordinatės. „Priešsrovinis neskeptikas“, atsisakantis stoti į skepticizmo ir nihilizmo profsąjungas, puikiai jaučiasi jaunosose draugijose (kad ir „Literatūros salose“), nepatogius klausimus pagauna dar prieš juos išgirdamas. Ir atlaiko pačią aukščiausią literatūros didaktikos pakopą – pamoką. Ramiai, be šauktuko ar klaustuko, konstatuoja *Maironio pamokas šiandien*, atnaujindamas ir pačiam poetui itin svarbaus teksto skaitymą.

o o o

V. Kudirkos „Tautiškos giesmės“ invokacijoje „Lietuva, tėvyne mūsų“ Marijus Šidlauskas įžvelgė ir svarbiausio krikščionybės teksto „Tėve mūsų“ atgarsį. Galima būtų galvoti ir apie seną lietuvių kalbos darinį, jungiantį mus (mane) su pagrindiniais būties branduoliais (Dievu, Tėvyne, Motina, Tėvu), prisiminti Adomą Mickevičių, pagaliau ir Onę Baliukonę, savo poezijos knygai suteikusią rizikingą pavadinimą „Tėve mūsų gyvenime“.

o o o

Marijaus Šidlausko literatūrososifijoje, net kai ji neperžengia kritikos ar eseistikos, juntamas poetinės, bendresnės prasmės – kūrybinės,

būsenos pulsas, *ataidėjimai*. Ir jie teikia mąstymui, o galiausiai ir *kentaurinės dvasios* knygai *vidinį* junglumą, vientisumą. Netgi *monografiškumą*, nes kas yra *monografija*, jei ne *vienis*, susidarantis iš *vieno asmens* (autorius) atsakomybės už tai, apie ką kalbama, kas ir kaip kalbama (rašoma). *Vienis* susiformuoja iš jutiminės mąstymo kalbos, bet ir dar iš *kažko*, kas tarsi plevena virš teksto. *Pasisakymai*, *kalbėjimai* iš esmės ta pati eseistika, tik kalbinė, kalbamoji; tik ryškiau, stipriau *įkreipianti*. Kas yra Mikalojaus Daukšos „Prakalba“, jei ne kalba (net *kreipimasis*) *raštu*, rašymo būdu – ir tai matyti iš retorinių priemonių.

o o o

Kūrybinė pasija išnyra net bendrinančiame *knygos autoriaus* fragmente viršelio atvarte: vaikščiodamas kūrinių prasmės takais seki ir savo gyvenimą, matai ir savo paliktas pėdas. Atodūsis iš Salomėjos Nėries: „Ką gi, pėdų nepalieka tik raganos, bėgamos per sniegą“. Tęsinys gal jau ir iš Sigito Gedos: „O kai susiduri su šuoliuojančiais kentaurais, medžioklio azartą nustelbia nuostaba, ir imi dairytis metaforos tinklų...“ Ir kritinio mąstymo pastangą sučiupti tą prieš akis mirgančią kūrybinę intrigą, atskleisti, paaiškinti *nustelbia nuostaba*. Medžiojantis protas pasiduoda – metafora, tik ji – galiausiai. Ir kaip tik todėl, kad *metafora galiausiai*, Marijui Šidlauskui pavyksta išvengti sienos ir aiškinantis religines, transcendentines prasmes – ir ne tik Maironio, kur jų pavidalai aiškesni, bet ir Aisčio lyrikoje; gyvenimas gali atrodyti paprastas, lyg ir be jokios transcendencijos („Paprastas gyvenimas“), su žiogeliais ir *kūkalio* (jį pakartos ir Justinas Marcinkevičius) svetimžodžiu, įaugusiu į rugių vaizdinį. Tiriančio, bet kartu ir estetinę eilėraščio tikrovę patiriančio žvilgsnis tarsi *panyra* į pačią esatį, kurioje akimirkai prasiskyrusi naktis ir iš rugių išnyrantis *kūkalis* yra ne tik estetinės, bet ir egzistencinės

patirtys, giliausia prasme – ir religinės, „surišančios su Absoliutu bei visa jo kūrinija“ (lot. *religio* – „surišu“). Tad „gilioji buvimo paslaptis prilygsta Dievo buvimo paslapčiai“, kuri skleidžiasi kaip palaimintųjų regėjimas, kaip vizija. Ir toks, vizijiškas, efemeriškas, gali būti žingsnis į metaforą – *regėjimo*.

o o o

Kultūros *daržas* yra žemės daržo *perkėlimas*. Darbas jau pakėlus akis. Ir žemės *darže* sprendžiamos estetinės ir etinės prieštarnos, kai pastebima, kad ir menkiausias augalėlis turi *kilimo į viršų* pasiją. Kad pasirėmimas kitu ir kito parėmimas būtinas, kad veikia ir žmoguje, jei ir jam nežinomais būdais.

Triūsti savam darže arba sode. Teisus bus buvęs Volteras.

Lyg ir nieko tiesiogiai, bet žemės daržas yra ir Marijaus Šidlausko patirtyje.

o o o

Nidos Gaidauskienės, Marijaus Šidlausko knygos sudarytojos, *atsiliepimas* (el. laišku) į mano straipsnį „*Kentauros*, arba Apie pasikeitusią nuomonę“ (*Šiaurės Atėnai*, 2023 II).

„Jūsų refleksijos, išsakytos Marijaus knygos recenzijoje, man labai svarbios: nebuvo lengva išgirsti Marijaus bičiulio A. Zvėrkos prisipažinimą, kad knygos pavadinimas ir jam sukėlė abejonių. Puikiai atsiminiau Jūsų pirmą reakciją. Tąsyk nukėlėm knygos „varduvių“ datą – laukdami, kokį kitą vardą ji prisišauks. Neprisišaukė – pasiūlyti pavadinimai nekilo iš tekstų korpuso / kūno. Jie atrodė kaip etiketės, kurios gali atšokti.

Skaitant Jūsų recenziją, net kūnas ėmė tirpti, tarsi vaduodamasis iš kažkokio ledinio sąstingio, nuo minties, kad plėtojate tai,

apie ką tąkart tik puse lūpų užsiminiau. Taip, Marijaus pasirinktas epigrafas prieš jo esė „Kairiarankio kentauro pėdomis“ nurodo į gyvybinės energijos apstumą, šėlsimą („spurdėjimą“), kuris dažnu atveju išsilieja į išskirtinius meno, literatūros tekstus. Taigi kentauros metafora gali byloti apie daugialypumą, kompleksiskumą, netgi įtampą, artimą platoniskajam erosui. Ir eiti to sudėtingo reiškinių pėdomis (t. y. antropomorfišką pavidalą igavusiu pėdsaku to, kas įsuka visą kosmogoniją, kas yra daugiau nei žmogiška) – tikrai sunku. Pirmiausia tuo ir vertinga Marijaus „pėdsekystė“. Kaip gražiai pasakote, „tikras prasių medžioklis“. (Apie „kairiarankiškumą“ šįkart nekalbėsiu.) /.../

Labai praturtino Šliogerio formuluotės priminimas iš jo „Lietuviškųjų paraščių“: „kentauro vardas /.../ nusidriekiantis /.../ per visą mano gyvenimo teritoriją“ ir tai pavadinama melancholijos archipelagais. Nes melancholija juk nėra gedėjimas, ko netekome, – tai begalinis kasimasis ir negalėjimas prisikasti. Archipelagas nurodo į pauzes, ilgesio properšas, kompleksinę – ir nesurenkamą – visumą. Plačiau mąstant, taip ir tos pėdos – jos išsimėčiusios po mūsų humanitarinių patirčių „salas“ – net ne „žemyną“. Todėl Marijaus tekstų rinkinį matyčiau artimą senosios prancūzų *volume*, arba lotyniško žodžio *volumen* reikšmei – tai ištisas raštų ritinys, kurį išvyniojus tik ir pasimato didžiulė „žemė“, kurioje atpažintos „pėdos“, apimtis. Šis palyginimas artimas Jūsų išryškintam „monografiškumo“ aspektui (Marijaus rūpesčių laukas, jo intencijų visuma ištis yra vientisa) /.../“

Santūra

Būsena, kurios pasigendu savyje ir kituose. Ir aukščiausiuose savo valstybės lygmenyse. Gal ten labiausiai. Galvoju, kad labiausiai ir mūsų politiniuose diskursuose trūksta santūrumo. Santūriai

kalbėti apie tai, kas vyksta mūsų ir su mumis, santūriai vertinti tai, kas atsitinka kitose valstybėse. Santūriai, apgalvotai ir pamatuo-tai įsipareigoti. Nesiekti abejotinos „lyderystės“. Kiek galint taupiau vartoti „priešo“ sąvoką. Nesantūrūs žodiniai, sąvokiniai karai yra itin pavojingi. Jais nieko negalima laimėti. Tik pakenkti sau.

Santara mūsų žodyne dažna (gal ir dėl Vilniaus klinikų), o *santūra* beveik nesutinkama. Retas ir epitetas – *santūrus*. Lyg būtume kažką praleidę savo mentalinių prasmų svarstybose. O juk esame šiauriečiai, jei ir minkštesni. Jei klimatas ir keičiasi. Santūrus mūsų kraštovaizdis, dangus. Santūrus kalbėjimas, ypač žemaičių.

Būta net žurnalo „Santūra“, 1926–1928 metais leisto studentų at-eitininkų, siekusių eiti Motiejaus Valančiaus keliu, blaivinti Lietuvą, raginusių *susitūrėti* nuo svaigalų.

Pokalbis su Valentinu Sventicku

Kaip kalbėti apie kūrinį, kad jame išliktų ir žmogus, tą kūrinį sukūręs. Galbūt aktualėjančią formulę – *atgal, prie pačių daiktų* – rei-kėtų pridurti: jei ir ne atgal, tai bent artyn prie autoriaus, tos paslap-tingos esybės (arba *nesybės*), nuo kurios juk viskas ir priklauso. Jau ir po *autoriaus mirties*, o marino juk patys įžymiausi XX amžiaus pa-baigos ir XXI amžiaus humanistikos strategai – po kokio šimtamečio ar ir dar vyresnio lyrikos teksto analizėje staiga išnyra melancholiškas poeto veidas, jo diena, virtusi vakaru, jo vakaras, įžengęs į naktį, jo būseną, perėjusi į eilėrašį kaip į žmoniškąją amžinybę.

Kalbėdamas apie Giedrę Kaukaitę, lietuviškos muzikos itin svarbų balsą, Valentinas Sventickas prisiminė ir Maironio eilėraš-tį „Užmigo žemė“, virtusį Juozo Naujalio giesme: „Apie eilėrašį „Užmigo žemė“, kurį labai vertinu, esu nemažai rašęs, bet pačiam liko įspūdis, kad kažin ko esmingo nepavyko pasakyti. O dabar jau

supratau: prieš chrestomatines nuostabias pradžios eilutes „Užmigo žemė, tik dangaus / Negęsta akys sidabrinės“ bus buvęs pirmas posmas, kurio niekada neperskaitysime, turėjo būti kunigo poeto artėjimas prie visa ką sugėrusios prasių ir garsų dermės: „Užmigo žemė...“¹³

Ižvalgus yra *kažko*, kas *turėjo būti* prieš pasigirstant stebuklingajai tarsi gilaus atodūσιο frazei: *užmigo žemė...* Bet galvoju kitaip, bendriau: tas *kažkas* visada yra buvęs, jei pirmoji frazė yra, anot Jono Aisčio, tarsi pakuždėta, duota, suteikta, atsiųsta. Gal ryškiausiai ta redukuota pradžia girdima Salomėjos Nėries poetiniuose kristaluose, švytinčiuose rinkinyje „Diemedžiu žydėsiu“: „Ir vienąkart, pavasari“, „Tu nubusi vidury nakties“..., „Manęs dar nebuvo...“ Bendriausia prasme – tas *kažkas* yra kūrybinė *būsena* (suklusimas, melancholija), nepasakomas *visko* žinojimas, pereinantį į *galią pasakyti*. Gal ir atsakyti.

Tad yra *tai*, kas yra iki teksto, už teksto ir kas įsirašo į patį tekstą. Tokiai pat amžinybei kaip ir pats tekstas, jei lemta.

Gruodis su Žinia

Lietuvių šiaudiniai sodai paimti UNESCO globon; kaip ir amžinybė, jei ir žodinė, tiems trapiems lietuvių etnoso kūriniais pažadėta. Šilta nuo to pažado. Jei ir nuo lašo į lietuvių prigimtines kultūros indą.

Myliu mūsų šiaudinius stogus. Ką noriu, tą juose ir matau. Kosmoso žemę (kaip Žemaitės), gyvo, žydinčio sodo atspindį, medinės (ir šiaudinės) architektūros pirmavaizdį, nematerialių sielos namų metaforą...

¹³ Valentinas Sventickas. *Dar gurinių*. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 34.

Turiu tą nameliuką, Meistrės Marijos „subūdavotą“, supasi ir supasi priešais mano šiaurės langą, tarp knygų, – ir nuo vėjų, ir nuo mano kvėptelėjimų, ir nuo maloningo Dvasios dvelktelėjimo.

o o o

Poezijos knyga kaip dvasios erdvė

Atsiverti. Įpusėti. Ir staiga stabteli, lyg norėtum pasiklausti – kur esi? Iš kur tie virpesiai, *kažkas*, kas atsiliepia, atskamba, palyti, sužadina – atsimeni, o gal tai tave atsimena, sugrąžina ten, kur tarsi buvai, bet ir nebuvai. Stabteli, suvoki, kad skaitai poezijos knygą, kad esi jos erdvėje. Atskiroje, bet ir bendroje – poezijos erdvėje. Atskiro ir bendro santykis, gal tai ir yra pats paprasčiausias, bet ir svarbiausias poezijos knygos principas. Kad knyga būtų priimta bendrosios poezijos erdvės, bet joje neišnyktų; kad niekas jos negožtų, bet ir ji nieko. *Atskirasis* – tas, kuris eilėraščiu kalba. Bet ir *tas*, kuris yra *kalbinamas*, tad *kalba*. Poezijoje *kiti* yra tie, kurie *kalbina*: tik kalbinamas poetas įgyja galią kalbėti. Knyga – daiktas, kūnas. Bet ir dvasia, jos *plevenimas*. Žodžiai, kas iš jų, bet ir kas už jų. Materialumo ir efemerškumo vidinė cirkuliacija. Ją ir jaučiame, jei patenkame į poezijos erdvę. Donaldas Kajokas vadina ją *vibracija*. Aidas Marčėnas knygoje „Mirkt“ tą vibraciją materializuoja klausimu, ... „kur ranka ta / kuri šitą gyvenimą siuvinėja kaip kitą“, tarsi iškylančiu iš siuvinėto kaimiško kilimėlio, kuriame „po dulkėtomis Afrikos palmėmis liūtė ir liūtas...“ Poezijos erdvė, kurioje nematoma ranka *šitą gyvenimą* siuvinėja *kaip kitą*.

Apie dialektiką – pagal Vytautą Kubilių

Įrašas Vytauto Kubiliaus dienoraštyje 1966 05 24: „Prisiminiau V. Mykolaičio-Putino vakarą. Jis skaitė eilėraščius, o jo klausėsi pablyškusiais veidais A. V. ir K. K. Bet tik jų dėka Putinas galėjo išlikti toks, koks buvo, tik jų eilėraščių dėka jis galėjo kurti. Tai sudėtinga dialektika. Kažkas turi aptarnauti režimą aktualiais kūriniais, kuriuos istorija paskui nušluoja. Bet jų priedangoje gali iškilti ir išlikti gyvi talentai.“ Kubilius prisimena kurį nors iš literatūros vakarų („Įvado žodis kūrybos vakarui“, „Žodis 70-ųjų gimimo metinių minėjime“), kur Mykolaitis-Putinas jautėsi gana laisvai, kalbėjo, skaitė eilėraščius, prisimindamas ir sunkų darbą Vilniaus universitete sakė, kad dėstytojus ir klausytojus ir tada jungė „savosios kultūros ir literatūros meilė“. Kubilius matė Antaną Venclovą ir Kostą Korsaką „pablyškusiais veidais“, likusius už to jungiančio meilės rato. Bet suprato karčią dialektiką. Režimui visada reikia priedangos, ir Korsakas su Venclova pokariu bent iš dalies tos priedangos vaidmenį atliko. Panašiai ne kartą yra kalbėjęs Algimantas Baltakis, gal ir pikčiau: vieni mėžia mėšlą, o kiti nori vaikščioti baltomis pirštinėmis. Justinas Marcinkevičius negavo Lenino premijos, vadinas, nebuvo režimui pakankamas. Visgi už jo, kaip ir Eduardo Mieželaičio nugaros, galėjo laisviau alsuoti jaunesni poetai. Sudėtinga režiminės politikos dialektika – tik pakartojau Vytautą Kubilių, gerai perpratusį tos politikos vingius: jei kokiame plenumė, suvažiavime ar susirinkime galima pacituoti temomis „tinkamus“ kūrinius, „netinkamuosius“ galima bent apeiti.

Ir dar: 1964 01 07

Lygiai prieš 60 metų tas Vytauto Kubiliaus įrašas. Gal būčiau taip ir neatkreipusi dėmesio, bet šiandien, 2024 01 07, nusigiedrijusi vasario pradžia. Kokia ji buvo tada Vilniuje; pirmakursė, laikanti pirmąją egzaminų sesiją. Ir kas vyko tada dar bendrame Kalbos, literatūros ir tautosakos institute, mininčiame Donelaičio jubiliejų. Tikriausiai mokslinė konferencija, kurioje dalyvavo ir latviai. Andris Vējans (Vējans), latvių rašytojas ir vertėjas. Dėl jo kalbėjimo, matyt, jau kokioje neviešoje užstalėje ir Kubiliaus įrašas: „Donelaičio jubiliejus! Kaip jis skamba gyvai ir nūdieniškai. Ir kaip norėtusi parašyti apie jį šių dienų dvasia ir metodika, parašyti kaip apie gyvą poetą. Atrasti filosofiją ir lyriką. Atrasti jo „Metuose“ tą lietuvišką mėslą, kuris maitino visą mūsų poeziją. A. Vējans, jau įsigėręs, šaukė „Neringoj“ – štai jūsų Donelaitis rašė tiesą, o mes ką rašome? Užteks saldžių ašarų, keliu tostą „za gor’kije sliozy žizni“! Ir vėl jis kalba apie Latviją! Poetai rašo apie kosmosą, Kubą ir Paryžių, o apie Latviją eilėraščius reikia užsakinėti. Reikia pamatyti visą pasaulį, o rašyti tik apie tą kraštą, kuriame tu gimei, kaip rašo Laksnesas. Rašyti apie upelius, kur braidei, grumstus, per kuriuos rėpliojai! A. Vējans buvo girtas ir kartu blaivus, žarstė ironiškus ir poetiškus aforizmus.“

Iš Jono Meko „Spirgų“

„Ir tylą tampa skambanti, tokia skaudulinga, taip pilna ilgesio, ir nerimo, ir skausmo – pilna praeities, pilna vaikystės, ir motinos“ („Atmintis“).

o o o

„Ir kai žiūrėjo nuo kalvos – visas kaimas buvo vienas mirgesys. Ir žmonės, ir namai, upeliai, pievos buvo vienas įkaitusios vasaros kvėpėjimas. Ir tamsiai žali javų plotai buvo kaip brandus visko vainikas. Ir tvankos net nebuvo“ („Stebuklas“).

o o o

„Mes turėjom namus, mes visi turėjom savo tėvynes ir savo darbą, ir savo švenčių dienas. Mes turėjom rudenį ir žemą, vasaras ir pavasarius. Mes gyvenom nuo neatmenamų laikų kartu su upėmis, miškais, dirvomis, su oru ir su saule. Mūsų rankomis suręstos gryčios ir įmūrytos krosnys, ir kai mes po darbo sėdėdavom aplink medinį, sunkų stalą, šimtai šeimų Pabaltijy, Balkanuos, plačiojoje Rusijoje, – mes iš sienų jausdavom savo protėvių dvasią kiekvienam daikte esant, ir išeidami palikdavom čia savąją. Čia viskas mūsų rankom apčiupinėta ir iškilota, čia niekas kitas nieko nedarė, čia nebuvo svetimos rankos“ /.../ („Dešimt skausmo grandinių“).

o o o

„Moteris buvo apsirėdžiusi visiškai juodai, labai gražiai juodai, – juodo grožis buvo kas man ypač krito į akis Aviloje, nuostabus juodų rūbų grožis“ („Pastabos iš kelionės į Avilą“).

o o o

„Ak, Dievuliau, ką gi aš žinau, apie ką dainelės kalbėjo: prasti jų žodeliai. /.../ Bet mes dainavome, ir tai buvo neapsakomai ilgesingas susidūmojimas. Mes dainavom ir mūsų akys žiūrėjo tolyn, į

žvaigždelių šviesumą, mes žiūrėjom į vakaran įsigėrusius medžius, į namus ir į vienas kito akis, ir mes nieko, nieko daugiau nenorėjom, tik dainuoti, tik dainuoti. Ir mums rodės, kad niekad gražiaus negalima dainuoti, niekad“ („Aš girdėjau dainuojant“).

Iš anglų k. vertė Dominykas Norkūnas:

... „matyt, ir eilės taps didelės, mažoms eilėms, lyrikai, subtiliam jausmui, meilės žodžiams nebeliks vietos,

Nu, žinoma, juk taip paprasčiau: importuokime poeziją, bus pigiau!“

„Taip, aš – filmininkas ir poetas. Aš – didžiulis vaizdo projektorius.“

„Globalaus kaimo ir Informacinio greitkelio laikais žmonija trokšta ko nors asmeniško /.../“

„Laikas, kai vyrauja stambios formos, efektingumas, šimtamilijoninė kino produkcija, aš trokštu kalbėti apie mažus, neregimus žmogaus dvasios judesius, tokius gležnus ir mažičius, kad jie išsisklaido, vos į juos nukrypsta galingų prožektorių šviesos.“

„Stoviu vidury Informacinio greitkelio ir juokiuosi –

Nes drugelis ant gėlės žiedo kažkur Kinijoje tik ką suplazdeno sparneliais, ir aš gerai žinau, kad dėl to plastelėjimo visa istorijos eiga esmingai pasikeis –

Tai tikroji istorija, neregimoji istorija – “

(„Kalba, tarmės ...)

Komentaras Justino Marcinkevičiaus įrašui „Dienoraštyje be datų“: „o motinos ratelis sukasi, dūzgia. /.../ mes klausomės, kaip tėvas iš lėto skaito apie Samsono gyvenimą, ir Samsonas yra kartu su mumis kambaryje /.../.

/Motina/ Ji visada dainuodavo, tyliai tyliai, pati sau, visada, kai ruošdavo pusryčius“ („Prisiminimai“, Be datos, 1946).

Jei knygą tikrai perskaitai

Taip, jei knygą perskaitai, užverti ir tuoj pat neatsiverti, tai lyg ir neperskaitai.

Tegul šį kartą knyga, kurią tuoj pat vėl atsiverčiau, sekama atsargiais pasibraukymais, bus Wernerio Herzogo „Atsiminimai“, kurių paantraštė, iškelta į *viršantraštę*, yra tokia: „Kiekvienas už save ir Dievas prieš visus“ („Jeder fuer sich und Gott gegen alle“), išleista Miunchene 2022 m., 2024 m. išleista „Odilės“. Nors ir dviejų vertėjų, bet sunkus tekstas įveiktas. Iš esmės mano kartos, 1942-ųjų gimimo, Vokietijos pokario vaikas, komplikotos biografijos, žmogus-vulkanas, neįmanomos aptarti gyvenimo ir kūrybos aistros žmogus. Epigrafas iš Gilgamešo epo: miškas, plytintis dešimt tūkstančių mylių, „kas galėtų išdrįsti į jį įžengti“. Teksto pasija tokia ir yra: *drąsa įžengti*. Buvau tos knygos pritraukta ir įtraukta – tos baugios rizikos, to azarto. Tų galių, kurių neturiu ir net nesuvokiu, kaip jos yra. Visko pradas – *stiprūs jausmai*. Laiko save bavaru – bavarai (kaip, beje, ir žemaičiai) pavardę sako pirma vardo.

Pasižymėsiu vieną kitą Herzogo mintį, kad jos su manim būtų; net jei jomis abejoju.

„Pratarmė“: „Paskutinio sakinio nebaigiau – nutrūko ten, kur buvau stabtelėjęs.“

„Vokietiją sutelkti, manau, gali tik rašytojai“ (p. 53). Kaip ir Lietuvą.

„Per du pasaulinius karus Vokietija prarado visas savo paslaptis. Norėčiau pabūti kaip bedievis tarp vienuolių vakaro pamaldose“ (p. 59).

„XIX amžiaus karta buvo stipresnė nei XX amžiaus, istoriškai geriau įsišaknijusi nei mano tėvų karta“ (p. 62).

„Senelis gebėjo, labai tai vertinu, skaityti kraštovaizdžius“ (p. 69).

Apie tėvus: „Abu tapo prisiekusiais nacionalsocialistais“ (p. 73). Ir jokio vertinimo.

Apie tėvą: „Bet jis man taip ir liko svetimas“ (p. 75). Artimas su motina.

„Nežinau, ar buvo Viustenrote bent viena naktis, kai atsigulęs miegoti tylomis nebūčiau verkęs“ (p. 80).

„Kaskart vis girdžiu gailintis tų vaikų – neverta: tai buvo tikrovės patyrimas“ (p. 89). Apie pokarį.

„O šiaip visad buvau savamokslis, bet, baigęs gimnaziją, nusprendžiau studijuoti universitete istoriją ir literatūrą. Mano studijos buvo paviršinės /.../“ (p. 104).

„Abu tėvai ateistai, tėvas gan karingas, Miunchene – tada man buvo trylika – pajutau savotišką vidinę tuštumą. Troškau kažko transcendentinio, pakylėjančio, apėmė nerimas“ (p. 105).

„Juk žinoma, kad tie berniukai – be abejo, ir mergaitės, kurie neišgyvena artumos ir meilės, patiria problemų“ (p. 103).

Apie iš Bavarijos (kaip ir Herzogas) kilusį popiežių Benediktą: „Spėju, pasitraukė suabejojęs Dievu“ (p. 107).

„Po keleto metų oficialiai pasitraukiau iš Bažnyčios bendruomenės, nors, manoma, kad Krikšto sakramento veikimas žmogaus sieloje nesunyksta“ (p. 108).

„Dievo transcendentalumo tolimų atbalsių yra visuose mano filmuose“ (p. 109).

„Kodėl daugelyje šalių, net skirtingų kultūrų, kapinės yra aptvertos? Gal tai iš tų archajinių laikų, kai siekta atitverti piktas mirusiųjų dvasias“ (p. 114).

„Per kalną velkamas garlaivis, svarbiausia „Fickaraldo“ metafora. Žinau, tai svarbi metafora, o metafora ko – negaliu pasakyti“ (p. 115).

Motina apie W. Herzogą: „Jis žino, jis mato, jis supranta, o paaiškinti negali. Ne tokia jo prigimtis. Jis viską suima savin. Paskui tai išskyla jau kitu pavidalu“ (p. 121).

„Juk Afrikai europietiška mąstysena buvo primesta“ (p. 123).

„Kino pagrindų pramokau per gerą savaitę iš 30 ar 40 puslapių Radijo, televizijos ir kino žodyno /.../. Tai tas pats, kas perprasti rašomąją mašinėlę, – juk literatūrą studijuodamas neišsimokysi poetu“ (p. 131).

„Paguodos teikia Jobo knyga ir psalmės“ (p. 184). Taip pat pasakojimas apie Kvintą Fabijų Maksimą, išgelbėjusį Romą ir Vakarus. Atsitraukdavo, delsė stoti į žūtbutinį mūšį, laukė, kol karas nenumaldomai išsivėps. Tai esąs svarbiausias herojus.

„Suvokiau: esu kitos kultūros žmogus, aborigenų mąstymo ir jų sapnų laiko sampratos neįstengsiu perprasti“ (p. 206).

„Vaikai abejingesni mirčiai ir todėl gali būti siunčiami į karą“ (p. 209).

„Pasaulis atsiveria einančiajam pėsčiomis.“ Visos žmonijos problemos sietinos su nomadinės gyvensenos sunykimu. Ėjimo sakralumo supratimas. „Mano 1974 metų žiemos žygis pėsčiomis iš Miuncheno į Paryžių pas sunkiai sergančią Lottę Eisner irgi lyg ritualas – apsaugoti sunkiai sergančią Lottę nuo mirties. Lottė nė nežinojo, kad 21 dieną ėjau pas ją sniegais“ (p. 219).

„Mano filmai – tai visuomet tarsi kelionė pėsčiomis. Tai ne vien metafora“ (p. 230).

„Tuo keliu ėjau, nes norėjau savo moters paprašyti už manęs tekėti“ (p. 238); „visada veikiau ji buvo mano gynėja nei aš jos, kaip kad būtų pritikę anų laikų vyro vaidmeniui“ (p. 239).

„Ar turėtume šalinti iš bažnyčių ir muziejų Caravaggio paveikslus, nes jis buvo žudikas?“ „Kodėl Danielius Barenboimas dirigavo Wagnerį ir netgi vežė jį į Izraelį? Neabejotinai Wagneris kaip privatus asmuo yra skunkas ir, dar blogiau, jis buvo antisemitas. Bet jis nėra atsakingas už Hitlerį ir Holokaustą“ (p. 260).

„Tiesa neprivalo sutapti su faktais“ (p. 276). „Žmogaus telefono numeris ir adresas yra teisingi. Bet kodėl jis kasnakt verkia į pagalbę? Tik poezija, tik poetų išmonė gali atverti gilesnį vaizdą, parodyti tam

tikrą tiesos pobūdį“ (p. 277). „Šiaip jos (tiesos) nėra, ir tai aš vadinu ekstatine tiesa“ (p. 280).

„Nesinaudoju išmaniuoju telefonu. Pasitikiu „Oksfordo anglų kalbos žodynu“, jis yra vienas didžiausių žmonijos kultūros pasiekimų“ (p. 322).

„Draugų turiu nedaug. Giliai širdyje manau, kad priklausau vienišių kategorijai“ (p. 325).

Kai miršta motina: „Ieškojau prieglobsčio pas savo draugą Amosą Vogelį, jis išsyk atšaukė visą savo tos dienos veiklą. Ištisą dieną sėdėjo su manimi, tylėjo kartu su manimi ir sukalbėjo keletą maldų. Tą pačią naktį išskridau atgal“ (p. 330).

„Bandau įsivaizduoti, kaip galėtų atrodyti pasaulis, kuriame tokios knygos kaip ši išnyktų; net universitetų studentai beveik nebeskaito. Kaip atrodys pasaulis be gilios vaizdinės kalbos, taigi be mano profesijos? Kaip būtų galima sukurti „bevaizdiškumą“? (p. 351).

Vertybės? Kokios?

Kai kalbame apie vertybes, turėtume ir savęs klausti – apie kokias?

Literatūra, apskritai menas savo prigimtimi įsukti į žmogaus pasirinkimų, apsisprendimų, elgesio klausimus, sudarančius *moralės* branduolį. Kodėl moralė nepraranda svarbumo, aktualumo? Kodėl žmonija nutolsta nuo moralinių sprendinių ir vėl prie jų grįžta? Ir todėl, kad nėra kito kelio. Vienas pats su savimi žmogus lengviau gali būti moralus – niekas nenori pats sau pakenkti. Bet nemoralus elgesys gali kilti ir iš nesuvokimo, kad blogis kitam, net gamtai, kenkia ir pačiam. Moralinės problemos prasideda bendrabūvio formose. Kaip gyventi su kitais, net kitaip besielgiančiais, kad ir vieni, ir kiti išliktume gyvi, galėtume vykdyti savo prigimties programas? Konkurencija neišvengiama, bet ir bendradarbiavimas būtinas. Turbūt kaip tik šių

vienas kitą neigiančių veiksmų sankirtoje ir pasirodo moralės svarba. Ir gal viena iš sunkiųjų šiuolaikybės problemų ir yra jau net atviras moralės atsisakymas politikoje. Negebėjimas parodyti pagarbos žuvusiam priešui. Apskritai didžiadvasiškumo atsisakymas. Paskutinis didžiadvasiškumo prieglobstis turėtų likti kultūroje – ir kaip siekimas peržengti politinius slenksčius.

Popiežius Pranciškus savo pasisakymais vis „nepataiko į toną“. Ir teiginiais apie derybas tarp Ukrainos ir Rusijos, sakydamas, kad žodis „derėtis“ yra drąsus, kad „derybos niekada nereiškia pasidavimo“. Vatikano spaudos tarnyba patikslino interviu situaciją: pateikdamas klausimą žurnalistas pavartojęs baltos vėliavos sąvoką. Popiežius, perėmęs klausimą, atsakymu jį aiškino, akcentavo taiką, derybas. Kaip kitaip galėtų kalbėti katalikų Popiežius? Kas kitas šią dieną dar gali formuluoti alternatyvą vis labiau bauginančiam karui? Nuoseklūs ir moralūs žingsniai. Remti Ukrainą, aukoti jai, melstis už žūstančius ir kenčiančius. Bet ir matyti išeitį, siekti taikos. Kas nenori teisinio pergalės? Kas nenori tikėti, kad „sidabrą padalins teisusis“, bet alternatyvų ir šios dienos sprendimams turi rasti.

Popiežius rizikuoja, bet be rizikos moralinių sprendimų neatsiranda.

Kad ir menkiausiai vilčiai reikia drąsos.

v. Laiko suproblemini

Lietuvių poezijos akimirkos karo metais

Dramatiško karo atkarpa tarp 1940-ųjų ir 1945-ųjų.

Tarkime, kad ta atkarpa ir pagal Jurgį Baltrušaitį, Salomėją Nėrį, Vytautą Mačernį. Poliariškai nutolusius, niekad negretintus, bet turėjusius vidinių sąlyčio taškų. Kaltės – Baltrušaitis ilgai gyveno Rusijoje, rašė rusų kalba; diplomatinuose užkulisuose buvo kaltinamas ir politinėmis nuolaidomis rusams, gal ir dar kuo; Salomėjos Nėries politiniai kaltinimai yra susipynę į neišrišamą mazgą, labiau priklausomi ne nuo realių jos biografijos faktų, o nuo vertinančiojo ideologijos, politinių pažiūrų. Baltrušaičio filosofinė kūryba saugesnė, Salomėjos Nėries lyrika sunkiau atskiriama nuo gyvenimo. Mačernį su Baltrušaičiu sietų filosofinis žvilgsnis, kad ir pačios pradžios, gal net ironija, išskylanti iš žmogiškosios egzistencijos prieštarų. Tarp Mačernio ir Salomėjos Nėries – jauno, prasidedančio ir čia pat gėstančio jausmo artimos gijos, išgyvenimo tikrumas.

Trys vietos variantai: lyg ir saugi, bet karo taip pat persmelkta Vakarų Europa – Baltrušaičio pasirinkta Prancūzija.

Salomėjai Nėriai karo aplinkybių nulemta Rusija; grįžusi nei namų, nei savųjų neberado.

Gimtoji sodyba Žemaitijoje, tėvų namai, į kuriuos iš Vilniaus sugrįžta Mačernis.

Visi grįžo prie pirminių patirčių, prie gamtinių-mentalinių klodų.

Visų trijų karo metais neabejotinai išskylantys lyrikos branduoliai: Jurgio Baltrušaičio – „Ašarų vainikas“, Salomėjos Nėries – „Prie didelio kelio“, Vytauto Mačernio – „Vizijos“.

Jurgis Baltrušaitis – priklausyti tautai per kalbą

1940-ųjų vasara, birželio 14 d. Hitleris okupuoja Paryžių. Griūva pamatinė Europos kolona. Į Lietuvą (1940 06 15) įvedama sovietų kariuomenė.

Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis, suvokęs, kas gresia Lietuvai, jau buvo pasirinkęs saugesnę Prancūziją. Fašistų tankams priartėjus prie Paryžiaus, turėjo iš jo persikelti į vietovę netoli Bordo, vėliau gyveno apleistoje, nešildomoje viloje, su visais kentė karo vargus.

Ir atkakliai rašė savo lietuviškus eilėraščius, kalba tvirtindamas savo priklausymą Lietuvai. Pirmoji „Ašarų vainiko“ dalis persmelkta ir katastrofinių nuojautų, antroje dalyje daugiau vilties, ypač „Aukuro dūmuose“, kuris 1942-ųjų vasarą buvo išsiųstas Antanui Miškininui ir 1944 m. vasarą jau galėjo būti išleistas, bet nebebuvo, likęs tik korektūrinis egzempliorius. „Aukuro dūmų“ epigrafas iš Dantės „Dieviškosios komedijos“, „Pragaro“ paskutinė eilutė: „Ir iš ten išėjome vėl pažvelgti į žvaigždes“. Dantės žodžiais išsakoma ir savajam laikui pakartojama svarbi filosofinė mintis: nėra žemėje tokio pragaro, iš kurio žmonės neišeitų „vėl pažvelgti į žvaigždes“ („a riveder le stelle“). „Aukuro dūmuose“ Baltrušaitis kalbėjo apie amžinybę, apie neslūgstančią ir nesenkančią būtį: „Neslūgsta būtis ir nesenka, / Jos amžinas sklidas pilnis“ („Būties psalmė“). Tarsi

pranašavo, bet ne patetiniais, o paprastais, liaudiškais tonais – pagal amžinai žalios eglės giesmę: „Kol eglė mįslinga / Ant žemės šlamės, / Nestigs, kaip nestinga, / Lietuviams tvermės...“ („Eglės giesmė“).

Ir antrojoje „Ašarų vainiko“ knygoje, ir „Aukuro dūmuose“ lieka „Ramunėlės“ žymė.

Šis eilėraštis (pirminis pavadinimas „Daina“) „Lietuvos aide“ išspausdintas 1928 metų pradžioje. Lietuviškosios kūrybos pradžios, iš pirminių poetinių branduolių. Tekstas tarsi gaubiamas dvasinio nušvitimo, paaiškinančio gyvenimą. Dvasinis nušvitimas, pati aukščiausia patyrimo forma, priartinama, darosi patiriama per fenomenus: ramunėlė yra konkreti, daiktiška, veikianti ir savo konkretybe, ir dvasiniais ženklais. Fenomeno esmė – *pasirodymas*, iškilimas. „Tu iš dulkių atsistoji, / Skaisčią pakeli galvelę...“ Žmogaus būties atspindžiai fenomeno būtyje: atsistojimas iš dulkių, galvelės pakėlimas, džiaugsmo pažadinimas, empatinis veikimas žmogaus labui, vienatvės praskaidrinimas. Ir viltis, kad ne vienas, ne našlaitis: „Štai pasauly aš ne vienas, / Jo bedugnėj ne našlaitis...“ Nurimsta skausmas ir ilgesys:

*Saulės taurę tu pripylei,
Ir, tamsus, žygiuoju drąsiai,
Ir širdis tik klauso tyliai,
Ką tu giedi mano dvasiai...*

Taip atsakoma į būties mįslę: pajusti fenomenaliai atsiskleidžiančius ženklus – ir žiedo pavidalo saulės taurę, atgauti drąsą gyventi, bet neprarasti ir širdies tylos, kad išgirstum, kas giedama tavo dvasiai. Ne tik tu giedi, bet ir tau giedama. „Ramunėlė“ yra preliudas, dvasios parengimas išbandymams.

Balio Sruogos nuostaba, sukelta „Ramunėlės“ (dar „Dainos“), ir ji iki šiol (po 95 metų) stebina, kad tai buvo įmanoma. Kad eilėraščio

mįslė gali būti įminti. Ir kad tuo įminimu galima bandyti atskleisti ir kitą poetinę prigimtį – šiuo atveju Vaižganto. Straipsnį „Vaižganto kelias – poeto“ (1929) Sruoga pradeda nuo „Ramunėlės“ posmų ir jų išplėstos interpretacijos: „Šiais reljefiškais posmais mūsų stebuklingasis Baltrušaitis sukaupia mūsų naujosios literatūros kelią, sučiuopia ir jos šviesaus darbininko Vaižganto kūrybos esmę. Mūsų literatūros pagrindinė premisa buvo ir yra gimtoji žemė arba, kaip pats Baltrušaitis formuluoja, *motina žemė, kryžiais nustatyta. /.../ Baltoji ramunėlė, ant dulkėto kelio išdygusi, liūdno rudens rugienos, neaprėpiamais plotais nusitiesusios palei platųjį vieškelį, nykios lygumos.*“ Sruoga apsaiko Lietuvos peizažą, bendrina: „visa Lietuvos gamta, tasai jos landšaftas, pilnas slėpiningo liūdėjimo ir žodžiais neapsakomo pasiilgimo, vaizdžiai pasako, kokia nuotaika, kokio tempo dvasios procesais gali gyventi šios žemės sūnūs, kokio tono dainas gali dainuoti šios žemės dainiai“! Be abejo, ir Sruoga kalba savo laiko tonu, tonas čia ir yra svarbiausias, tiesiogiai susijęs su nuostaba, patirta iš Jurgio Baltrušaičio eilėraščio. Iš eilėraščio, kuriuo ir pats Baltrušaitis susikūrė sau naujos savo kelio atkarpos dvasinę atramą: *ties tau ir yra būties, kiek tavo dvasia geba patirti iš tau atsiveriančių būties fenomenų.* Iš šio branduolio poezija gali skleistis, šakotis, kelti ir skleisti idėjas, prisiimti įsipareigojimus, mokyti, auklėti, stiprinti. Galiausiai – *išverti.*

„Baladės“, kuria užbaigiami „Aukuro dūmai“, pabaiga:

*Tik tam, kas nekniumba, kai bėdos jį smaugia,
Kas laimina lygiai ir kvietį, ir raugę,
Ir lūkesių dovį, ir sapno apgaulę.
Jo išnaktų skalos sužimba kaip saulė,
Ir kanklės jam močios lopšinę užgieda,
Ir veizdi jis būtį, kaip amžiną žiedą...*

Jurgis Baltrušaitis mirė 1944 metų sausio 3 dieną, eidamas septyniasdešimt pirmuosius metus. Sausio 5 d., besibaigiančio karo bomboms krentant, palaidotas *Montrouge* kapinėse.

Ir dar apie Jurgį Baltrušaitį

Baltrušaitį bandoma ir kontrovertizuoti – labiau kaip diplomata. Publikacija lyg kokia „prisilaptinta“, žurnalistė pateikia ją pagal istoriko paskaitą, bet paskaitininko pavardė nenurodoma. Baltrušaitis, teigiama, iškeltas sovietmečiu, iki tol beveik nežinotas, negirdėtas. Bet juk ne taip. Sovietmečiu Baltrušaičiu domėjosi tik nepatikimieji: diplomatas Juozas Urbšys, ranka nusirašinėjęs Baltrušaičio eilėraščius, kultūros disidentas Juozas Tumelis, parengęs eilėraščių rusų kalba rinktinę, Linas Broga, į nuošalę pasitraukęs poetas, vertėjas, literatūros istorikas Leonas Gudaitis, sistemai neįtikęs Vytautas Kubilius. Diplomatinis Baltrušaičio darbas Rusijoje nėra išsamiau tyrinėtas, o diplomato veikla gal niekada ir nebūna visiškai išviešinta. Daugiausia (ir patikimiausiai) šioje srityje padaryta profesoriaus Broniaus Vaškelio, buvusio Vytauto Didžiojo universiteto rektoriaus, įžymaus humanitaro, subrendusio Amerikos universitetų kultūroje.

Be abejo, ir Baltrušaičio diplomatinėje veikloje buvo prieštaringų dalykų. Archyvuose liko ir skundų, ir siūlymų jį atleisti. Kartu buvo galvota, kad diplomatinę tarnybą Baltrušaitis galėtų tęsti ir Didžiojoje Britanijoje, vadinasi, įtarimų neturėta. Ne kartą ir pats norėjo atsistatydinti. Priimtinas istoriko Česlovo Laurinavičiaus požiūris ir tai, kad savo straipsnio „Jurgis Baltrušaitis – vilties diplomatas“ pavadinimą yra pakreipęs ir kita puse – esanti prielaida toje frazėje įžvelgti ir ironiją. Iš tiesų, kokia galėjo būti viltis, kad Lietuvos

ir Rusijos santykiai būtų galėję tapti lygiaverčiais. Bendradarbiavimo strategija Baltrušaičiui greičiausiai rūpėjusi tik filosofškai. Be abejo, Baltrušaičiui diplomatus stigo diplomatinės praktikos, gal ir ne itin stengėsi jos įgyti, juk liko poetas, filosofas, meno žmogus. Bet komentuodamas Rusiją vis ištinkančius „sunkumus“, Baltrušaitis yra įžvalgiai reziūmavęs: „Tai ne resursų, o doktrinos sunkumai“. Aukšto mentalinio lygio asmuo, autoritetas Maskvos diplomatiniam korpusui. Beprasmiška kalbėti apie „perteklinį“ Baltrušaičio vertinimą dabartyje. Niekas negali būti įvertintas kito sąskaita. Jei taip dėl kurių nors pašalinių motyvų ir atsitinka (kaip ir nuvertinant), tai tik trumpam. Baltrušaičio likimo svertas yra jo kūryba. Diplomatinė tarnyba jam buvo tik prisiimta pareiga, ne jo giliosios prigimties dalykas, ir tai jis pats juto ir suprato. Tik problema, kad imant abejoti asmenybe, jos vidiniu integralumu, sujuda ir kūrybos pamatai.

Vytautas Mačernis – iš Vinco Mykolaičio-Putino *gabių vyrų*

1940-ųjų rudenį kartu su Kauno universiteto humanitarais Vytautas Mačernis persikėlė į Vilnių, į Vilniaus universitetą. Universiteto archyvas išsaugojo jo dokumentų nuorašus, prašymus, pažymas. Galutinai pasirinko filosofiją kaip svarbiausią studijų šaką. Susitiko su studijų draugais, iš kurių formavosi ir žemininkų branduolys.

Patyrė didelę meilę ir jos neišsipildymo gėlą.

Išėjo į didesnę, profesionaliau kūrybą vertinančią viešumą. Domėjosi mistiko Oskaro Milašiaus kūryba.

1943 metų pavasarį, okupacinei vokiečių valdžiai uždarius universitetą, grįžo į Šarnelę. Karo metai perėjo visu aštrumu, gimtoji sodyba, prosenių namai neužstojo nuo baimės būti išvežtam į

priverstinius darbus Vokietijoje, matė, jautė ir žydų tragediją, žmones kausčiusį netikrumą dėl rytdienos.

Nuo atsitiktinės patrankos sviedinio skeveldros žuvo 1944 metų spalio 7 dieną Žemaičių Kalvarijoje, karo sumaištyje ir apšaudymų pavojuose palaidotas gimtinės kalnelyje.

Gyveno tik dvidešimt trejus metus.

o o o

Baigiantis 1941 metams, gruodžio 5 d. profesorius V. Mykolaitis-Putinas įrašė „Dienoraštyje“¹⁴: „Literatūrinės kūrybos seminare pasirodo gabių vyrų. Išskiria Mamertą Indriliūną, Vytautą Mačernį. Apie Vytautą Mačernį: „Paskaitė jis savo „vizijų“ kelis fragmentus – ir aš stačiai nustebau stipria lyrine nuotaika, vaizdų šviežumu bei sugestyvumu ir net savotišku to kūrinėlio originalumu, nepaisant tradicinės simbolikos ir stiliaus. Iš to vyruko gali išaugti stambus poetas.“ *Stačiai nustebau*, – nuostaba yra aukščiausia dvasinės patirties pakopa. Kazio Bradūno liudijimas iš literatūrinės popietės Vilniuje dalyvaujant ir Vincui Mykolaičiui-Putinui: jis pakilęs iš pirmosios eilės, nelauktai ir patetiškai ištarsęs: „Va, tai tikra poezija ir tikras poetas!“ („Vytautas Mačernis Vilniuje“).

„Vizijos“ išskirtos ir Mačernio draugų.

o o o

Ir pats Vytautas galvojo, kad „Vizijose“ apčiuopęs savo kelią. „Vizijos“ parašytos 1939–1942 m., galutinai (bent tam laikui) perrašytos likus geram pusmečiui ligi mirties. „Vizijomis“ Mačernis pasiekė katastrofinio laiko klaiką („Kai išbundu vidunakty klaikiam ir ima

¹⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas. *Dienoraštis, 1938–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022.

širdį plakti, / O smilkiniais tiksent kančia...“ – „Pirmoji“) ir bandė rasti atsvarą gimtinei ir jos patirties vaizdiniuose. *Klaikus vidunaktis* ir *saulėtas vidudienis* matomas gimtame šiaurės kelyje. Tikinimas: „Žinau, kad žemėje yra vieni namai...“ („Antroji“). Sukūrė *sodybos*, giliųjų lietuviškųjų atitikimų centrą. „Vizijų“ *sodybiškumas* – cikliška išplėtotas poetinis vaizdinys, kuriame suldyti svarbieji žemdirbių tradicinės pasaulėvokos taškai: namai, buvimas viduje, žiūrėjimas pro langą, sodas, medžiai, kelias, laukas, kalnas, vandenys. Išėjimas ir sugrįžimas. Kalbos ir patirties patikimos sankabos. Namų misterijos vaizdinys – ant realybės ir nerealybės ribos:

*Pro langą matės šešeliuotos plačios lygumos
Ir ant sumigusių kalvų rugiai išplaukę.
Ir išėjau pro sodą į laukus. Kur baltas kelias tolumon
Tartum svajonė pakerėta traukė.
(„Septintoji“)*

Sodybos, namų, tautosakinio *balto kelio* ramybė. Bet neatšaukiamai budi nuojauta, išreikšta 1943-ųjų eilėraščiuose: „pati būtis beprasme“, „visi tikėjimai – fantazijos žaislai“. Ir apibendrinantis ketureilis:

*Ar liūdnesnio kas būti galėtų
Už likimą žmogaus šioj nakty?
Jo gimimas toks ilgas ir lėtas.
O mirtis – nelaukta ir staigi.*

o o o

Prieškario ir karo metais lietuvių poetinėj jausenų paaštrėjo namų, savosios žemės ir pasaulio santykis. Salomėjos Nėries ontologinis

klausimas, pasigirdęs iš pasaulio, iš Paryžiaus, – jau prieš pat skaudžiasias kryžkeles: „O kodėl tu, žmogau, amžinas keleivi, / Šioj dižiulėj žemėj vietos nerandi?“ („Amžinas keleivi“, 1937). Pasigirdęs laiku, kai tie, kurie buvo gimę jos kūrybos pradžios metais, jau kalbėjo apie naujas poezijos programas. Dar gimnazistas Henrikas Nagys savąjį poezijos supratimą tikrino pagal Salomėjos Nėries lyriką, o kaip poetas sparčiai nuo jos tolo. Vytauto Mačernio sonetas „Praeinančiam pasaulyje praeisiu...“, parašytas keli mėnesiai iki mirties, yra artimas Salomėjos Nėries eilėraščiui „Nebark manęs!“ Skirtingos pradžios, pirmieji posmai, kur ryškiau girdimi atskiri balsai, o toliau – artėjimas į tą patį amžinybės kelią skiriantis moteriško ir vyriško kalbėjimo paradigmoms: *viešnios* ir *svečio*:

Salomėja Nėris:

*Aš atėjau pašokti džiaugsmo šokio
Ir padainuoti vasaros dainos, –
Sukurt ugnelę, – saulei nusijuokti, –
Tegu ilgai ilgai ji jum liepsnos.*

*Kaip šypsanti viešnia išeisiu, kaip šokėja –
Per vystančius laukus – žiogelio lydima.
Aš nieko neėmiau – už viską sumokėjau
Širdies krauju – nemirštama daina.*

Vytautas Mačernis:

*Praeinančiam pasaulyje praeisiu,
Kasdien suduždamas, bet išdidus:
Mylėdamas skurdžiosios žemės vaisių
Ir moteris. Ir saulę, ir sapnus.*

*Kaip svečias, pakviestas į šventę šviesią,
Aš paragausiu, vynas ar svaigus,
Aš tik gėlių spalvom pasigėrėsiu,
Savin giliai įkvėpsiu jų kvapus;*

*Ir mylimos nerūpestingą veidą
Lengvai palietęs pirštais virpančiais,
Triukšmingai muzikai aplinkui aidint*

*Ir atsisveikinęs mostu tik su svečiais,
Palikęs žiburius toliau jų šventei degti,
Išeisiu vienišas į amžinąją naktį.*

Tekstus jungia ir įvaizdžiai, ir intonacija, bet lemia ne tai. Lemia *absoliutaus išėjimo* ontologija, aukštas būties tragikos etosas, susidarantis žmogaus mirtingumo ir amžinybės trokštančio kūrybingumo sankirtose. Pastebimas ir abiejų tekstų artimumas giliajai V. Mykolaičio-Putino atsisveikinimo tonacijai – nuo „Užgeso žiburiai“ iki „Benamio dainų“.

o o o

Vincas Mykolaitis-Putinas yra savaip susijęs su visais trimis paminėtais poetais. Nuo 1911 m., kai Jurgis Baltrušaitis atpažįstamas kaip svarbus, išmokstamas poetas, iki įrašo rinktinėje „Keliai ir kryžkeliai“: „Jurgiui Baltrušaičiui, kurio gilios refleksijos ir išminties posmai lydi mane jau daugel metų žemės keliais ir kryžkeliais klaidžiojanti“ (Kaunas, 1937 01 11).

Salomėjos Nėries pirmosios knygos palydėtos Mykolaičio-Putino recenzijų. Apie „Anksti rytą“ (1927) pasakyta, kad „pirmuoju savo rinkiniu nei kovos šūkių, nei kovai progos nedavė: ideologinis

ir forminis jos poezijos elementas yra ramus ir taikus“, geresniuose eilėraščiuose – „lengvėjančios ir raminančios išsidainavusios širdies kadencijos“, kad poezijos-dainos forma rutuliojasi kitaip nei refleksinės minties lyrikoje, kurios pavyzdžiu laikomas Jurgis Baltrušaitis. Ramus ir taikus tonas, raminančios širdies kadencijos, pagaliau ir Salomėjos Nėries prigimtis dramatiškai kirtosi su sąlygomis ir aplinkybėmis, padiktuotomis katastrofinio laiko.

Studento Vytauto Mačernio talentas išvelgtas tarsi dvigubu žvilgsniu – poeto ir profesoriaus, įgudusio vertinti.

Salomėja Nėris: pakartojimai ir papildymai „Kelionė“ ir kelionė

1940 metų pačioje pradžioje poetė parašė eilėraštį „Kelionė“, sausio 4 d. perdavė jį Sofijai Čiurlionienei. Mįslingas eilėraštis, kupinas pro teksto audinį prasišviečiančio *kito kalbėjimo*, kalbėjimo ir apie save, pranešimų apie metafizinę būsimybę: „Aš palikau namus prie kelio – / Negrįšiu niekad atgalios...“

Paskutiniai posmai:

*Nuo kojų apavas nudrisko,
Drabužiai krinta nuo pečių –
Kam rūbas, apavas – kam viskas,
Kad saulės spinduliais šviečiu?*

*Ateina pasitikti saulė
Manęs su ištiestu glėbiu –
O menkas, purvinas pasauli,
Kai nuo čionai tave stebiu.*

Lyg atsakymas į aistringąją jaunystės eilutę eilėraštyje „Gyvenimo giesmė“: „Aš myliu tave, gaivalingas pasauli!“ Atsiskyrimas – išėjimas į *kitą kelionę* ir į kitą jos tikslą. Pereiti varganybę, apsinuoginimą, apavo, drabužių netekimą. Pereiti pažeminimą. Ir patirti, kad įvyksta stebuklingas, nors dar su klaustuku, persikeitimas: „Kad saulės spinduliais šviečiu“. Ir pajusti atsiveriantį saulės glėbį. Ne pačiai bėgti į saulę („Per lūžtantį ledą“), o pajusti ateinančią pasitikti saulę: „nuo čionai“ – metafizinio, *kito*, nežemiško aukščio žyminys.

Poema „Eglė žalčių karalienė“ – dramatiškas savumo, savųjų namų tekstas, parašytas laisva lietuvių kalba. Priartėjimas prie lietuvių kalbos absoliuto, pasiekto Donelaičio, Baranausko, Žemaitės.

Jaunučio Henriko Nagio konkursinis rašinys „Salomėjos Nėries lyrika“, Pranutės Aukštikalnytės eiliuotas sveikinimas, gavus Valstybinę premiją, – poetinės tradicijos perėmimo ženklai. Tie jauni žmonės dar žinojo, ko mes nebežinome.

o o o

Birželio 17 d. Justas Paleckis sudarė Liaudies vyriausybę.

Liepos 16 d. per Kostą Korsaką Salomėja gavo „užsakymą“ (jo slaptieji „argumentai“ liko nežinomi) parašyti sveikinimą Stalinui. Parašė „Poemą apie Staliną“. Nemokėjo rašyti mechanškai. Rašė talentingai.

Liepos 23 d. Liaudies seimo posėdyje išrinkta į delegaciją važiuoti į Maskvą: 20 asmenų, iš literatų, be Salomėjos, J. Paleckis, A. Venclova, L. Gira, P. Cvirka...

Salomėja – eilinė, be kokių „paaukštinimų“.

1941-ųjų birželį, prasidėjus karui, Salomėja traukėsi į Rusiją – sunki ir baigi kelionė.

Su mažu sūneliu, su „Kelione“, palikta patikimose Sofijos Čiurlionienės rankose, su „Egle žalčių karaliene“. Dėl sūnaus

negalėjo pasitraukti iš gyvenimo, ko pasąmone troško. Galbūt ir jautė, kad yra saugoma, kad turi kažką dar atlikti: „Aš lūpas pajutau prie kaktos – / Lyg amžinybės diademą“. Paskutinės eilėraščio „Viltis“ (iš Čiurlionio paveikslo), parašyto 1942-ųjų pavasarį, eilutės.

Nesuvokiama, kodėl į šią baugią kelionę pasiėmė kūdikį.

Išsekinęs dvigubas gyvenimas, dvigubi ir eilėraščiai. Bet „Kelionės“ kodas budi. Budi „Eglės žalčių karalienės“ laisva melodinė lietuvių kalbos amžinybė: „Man prie šono linguos / Čia sūnai milžinai – / Priešais jūra banguos / Amžinai, amžinai –“.

Ir todėl galėjo parašyti „Prie didelio kelio“ (Maskva–Penza–Ufa, 1941–1944), perrašyti mašinėle, surišti žaliu šilku, parvežti į Lietuvą trapiam ir amžinam gyvenimui.

Išleisti tik 1994 metais.

Testamentiniai.

Atsiliepiantys į ankstesnius, susisiejęntys, susikalbantys, naujai atsiveriantys aukštomis egzistencinio skausmo gaidomis.

Į vieną stipriausių šaukinių: „Tu nubusi vidury nakties, – / Tai gimtoji žemė tave šauks“ („Tu nubusi“) tarsi atsiliepia 1941-ųjų rudens eilėraščio „Tėvynei“ pasija: „Nepardaviau tavęs aš niekad, / Neišdaviau, mieloji!“ Lyg ir niekas iš aukšto rango poetų nėra taip kreipęsis į Tėvynę – *mieloji*. Eilėraščiai gina vieni kitus. Ir ši gynyba, liudijanti gilų poetės kūrybos vientisumą, sustiprina poetės likimo šviesiąją pusę.

Grįžo į Lietuvą 1944 metų rudenį.

Sunki liga ir mirtis 1945 07 07.

Ėjo keturiasdešimt pirmuosius metus.

o o o

Tikrai turėjo *tą sąsiuvinį*, kurio ieškome, bet nerandame. Jei ir nerasime, turime pasikliauti paskutiniais eilėraščiais ir keliais

neviešais sakiniais iš *viešų* laiškų: „/.../ Aš taip persiėmiau paliktąją Lietuvą, artimiausiais žmonėmis, kad vos apsigyniau haliucinacijų, pačių tamsiausių... Hamleto psichologiją supratau /.../“ (Juozui Banaičiui, Penza, 1941, lapkričio 24); „/.../ O buvo man valanda, gal kritiškiausia mano gyvenime (žiema), kad aš galvojau, kam parašyti tą vienintelį laišką, ir parašiau Jums. Gera, kad liko neišsiųstas“ (Justui Paleckiui, Ufa, 1942, gegužės 20). Tremtinė, nei šiltų drabužių, nei avalynės, nei sau, nei vaikui, nuolat sergančiam. Normuota duona. Kur tas *vienintelis laiškas*? Kieno rankose? O gal iš to *vienintelio laiško* vienas paskutiniųjų įrašų dienoraštyje (1945 II 15): „Teisingumo deive, – užrištom akim, kreipiuosi šiandien į tave, padėk man! Vedžiok mano ranką, kad mano rašomos eilutės būtų tiesios ir neiškryptų iš vidurio linijos.“ Tai malda, išpažinties ir teisingumo. Priešais Teisingumo deivę, užrištom akim... Tolesnis tekstas („Visa tai, ką prisimenu...“) – lyg prijungtas, kito tono. Bet ir *pranešančio tai, kas slapta, apie ką negalima viešai prasitarti*, – jau paskutinių dienų atskiroji frazė iš bloknoto: „Sužeisto žvėries riksmas – mano aimana dėl savo tautos“ (1945, balandis–birželis).

Ši frazė ir yra Salomėjos Nėries, *sužeistos vilkės*, testamentas.

Būtinybė – profesionaliai ištirti Salomėjos Nėries archyvą, bent tiek, kiek jo yra.

Rengti mokslinį Raštų leidimą – su plačiais, išsamiais komentarais.

Laimingas poetinis vardas, pažeistas likimas

Paprastas argumentas: Lietuvoje labai daug Salomėjos Nėries gatvių ir kitokių objektų. Ir dėlto, kad gražus tas vardas, poetiškas, lengvai ištariamas, tarsi pačių lietuvių kalbos garsų suformuotas, lyg kokį tarpelį apimant tarp moters poetės, savos upės, gal ir alyvų, to nepaprasto gajumo krūmo: jau seniai nei namų, nei žmonių, nei

takų, o iš kažkur atžėlė, pakilo, sužydo: *manęs dar nebuvo, manęs nebebus jau...*

Salomėjinė lyrika; kaip Sapfo strofa, bet ne tik, – plačiau, apimliau.

Intymiųjų moters patirčių ir jų įkalbinimų skalė, nuo lengvo intonacinio vibravimo („Anksti rytą“) iki rūstaus liepinio: „Sudeginkit mane kaip raganą!“ Ir iki ekstatikos: „Panorėk! – aš nueisiu į dangų! / Ar nužengsiu juodan pragaran!“ („Valkata“). Tik poetams priklauso gilioji žmogaus tiesa; „ją vadinu ekstatine“, – sako įžymusis režisierius, giliausių ir prieštaringiausių kūrybinių būsenų (ir ne tik) režisierius Werneris Herzogas. Ekstatinė tiesa – sielos ir kūno patirčių meninis išlydis.

Kita prigimtis: nuojautų, į kitą tikrovę perkeliančios vaizduotės; atvejais, kai žmogus atveriamas pats sau – iki svaiginančios aukštumos ir bauginančios pragarmės.

Gili gamtinė pasaulėjauta: jautimai ir percepcijos. Žmogus gamtiškas, gamta žmogiška.

Tik Salomėja Nėris lyrinės percepcijos būdu perėmė senlietuvių žemėjautą („Žemė – motina, žemė gera...“), kreipinius į žemę ir kaip egzistencinės, ir religinės maldos būdą („Žeme iškankintoji...“, „Žeme mano, sunkiai miegančioji...“). Poetinė elipsė, tik savajam aiški: „Prie tavęs, šaltoji, prisiglausiu: / Artimesnio už tave juk nieko nebturiu“. Ir tobuloji prigimto religinio jausmo, skirto atsisveikinimui, sublimacija atskirtojoje „Kaip tave mylėtau“ pabaigoje: „Žeme Žemynėlė, / Juodoji močiute, / Kodėl tu prislėgei / Mylimą širdelę?“

Moteriškojo egzistencinio atvirumo poezija. Pažeidžiamumo, kylančio ir iš dramatiško atvirumo. Silpnumo – iš pažeidžiamumo. Tragizmo – iš atskirtumo ir iš kaltės jautimo. Kūrybinės atgailos – kaip paskutinio kelio, į kurį tik įsukta. Laiko eiti, juolab grįžti, nebebuvo.

Pilnavidurės lietuvių kalbos, ypač balsyno, žiedo analogija – alyvos, narcizo, aguonos, astros, anemonos. *Salomėjinė lyrika*,

ypač nurimusioji, meditacinė, yra *puri*. Į ją galima panirti ir *veidu*. Žemaičių *purinė* aguona, alyva. Žemaičiai – Salomėjos giminė iš motinos pusės. Tad ir kilmės šaknis, jei ir gili, tolima; neabejotina, kad Žemaičio pavardė Suvalkijoje pravardinė, *kito*, *kitokio*, *kitaip* šnekančio.

Lyrika – perėjimų, jungčių – nuo promočių dainų per XX a. pirmosios pusės poetinį moderną iki egzistencinių dialogų su lemtimi paskutiniuosiuose eilėraščiuose.

Salomėjos lyrika – neapeinama, neištumiami, tad ir būtinybės principo.

Žydėjimo, žiedo gyvybės.

Alyvų – gamtinės amžinybės formos, persmelkiančios savo žmogiškąja akivaizdybe:

Manęs dar nebuvo, –

Alyvos žydėjo –

Manęs nebebus jau, –

Jos vėlei žydės. –

Ritmas kūniškai natūralus, nebūtina ir rimuoti, kai strofos struktūra – ritminė, o žodžiai tik iš *būti* ir *žydėti* šaknų *aš* žemėje. Griežimas viena styga.

Ketureilis, ta „poezijos tvirtovė“, anot Sigito Gedos, ir jo *takumas*, perėjimas į verlibrą ir grįžimas į silabotoniką. Gramatikos intensyvumas, skyrybos, ypač brūkšnio, semantizavimas. Ir skyrybos ženklais (taško ir brūkšnio sujungimu) siekti to, kas ir anapus laiko – uždaryti ir atverti, nebebūti ir būti.

Kūrybos suteiktos galios, buvimas dvasinių pagavų viršūnėse suteikė iliuzijų, kad tos galios saugos ją ir politinėse kolizijose, kad leis *pasakyti tai ir taip*, kaip tik ji ir gali, kad ir patys grubiausi politiniai faktai ims veikti meno tiesos principu. Bet taip nebūna. Politinė prievarta,

pasitelkusi išradingiausius sovietinės manipuliacijos būdus, įveikė poetę. Ir mirtis neišvadavo iš politikos pinklių, nebuvo iš jų išlaisvinta, neatsirado nei poetės likimo dramą adekvačiai suvokusių ir atskleidusių literatūros tyrėjų, nei režisierių, nei kūrėjų. Ir tai yra ženklas, kad susitinkame su ypatingu likimu, skaidriu ir paniekintu, giliu ir nepasiekiamu.

P. S. Kai 1994-aisiais (po penkiasdešimties metų) išėjo Salomėjos Nėries lyrikos knyga „Prie didelio kelio“, jos sutikime dalyvavo Laimonas Noreika ir Rūta Staliliūnaitė.

Laimonas skaitė jaudindamasis, broliškai gindamas, tarsi tiesdamas ranką.

Rūta – *ekstatiškai*, kaip savo pačios likimą.

Kaip ir Werneris Herzogas, Rūta Staliliūnaitė jautė ekstatinės tiesos alsavimą.

Niekinamas asmens orumas žeidžia ir kūrybą

Niekinant kūrėjo asmenį, nyksta ir jo kūryba.

Išvada, nuo kurios ilgai gyniausi ir gindama Salomėją Nėrį.

2024-ųjų vasaris, kovas – Vilniaus savivaldybę pasiekė Salomėjos Nėries gimnazijos Vilniuje sprendimas (nebūtinai laisvas apsisprendimas) atsisakyti poetės vardo. Tinkamo vardo siūlymai – nuo Šv. Kotrynos iki Medijų. Mano kolaboracinis įsikišimas – gal Vandą Daugirdaitę-Sruogienę? Vardo keitimas nėra lengvas – nei žmogui, nei kokiam objektui. Išskyla ir moralinių, ir teisinių problemų. Reikia ekspertizių, nors pasitenkinama ir „ekspertizėmis“; Salomėjai Nėriai jos (ir praėjus beveik aštuoniasdešimt metų nuo mirties) vis dar „išduodamos“, – ne, šiai teisiamajai senatis negalioja.

Galbūt iš tiesų šioje unikalioje situacijoje esama ir teisinio aspekto: kiek metų po mirties žmogus dar gali būti teisiamas? Kiek

gali būti žeminamas asmens orumas? Ir ar tikrai, norint atsisakyti Salomėjos Nėries vardo (tai savivaldos, bendruomenių laisva valia, pasirinkimas, apsisprendimas), būtina ją tamsinti, niekinti, kaltinti, versti piktavale nusikaltėle. Ko nors atsisakyti, kaip ir ką nors laisvai pasirinkti, juk galima ir paprasčiau.

Literatūros tyrėjai, Salomėjos Nėries biografai visgi šio to yra pasiekę, lyg ir įtikinę, kad Salomėjos Nėries lyrika yra viena iš lietuvių poezijos viršūnių, kad ji yra lietuvių kalbos virtuozė, absoliučios kalbos klausos, tad svarbi ir lietuvių kalbos autoritetui. Net griežčiausi „ekspertai“ suteikia malonę – galite jos kūrybą „vartoti“, jei ir saikingai, net mokykloje galima, „leidžiama“.

O kaip su paniekinta poetės asmenybe, su asmens orumu? Argi nepastebime, kaip pažeistas orumas ima naikinti ir kūrybą, skatina (o kartais ir verčia) nuo jos nusigręžti. Kam mums ta nusikaltėlė? Ir politinės klaidos (o jų yra ne tik Salomėjos Nėries biografijoje) virsta moralinėmis, persmelkia jautraus žmogaus sąmonę ir savimonę, virsta kalte ir atgaila. Šitiems sudėtingiems jausmams ir išgyvenimams išreikšti ir duota kūryba. Paskutiniais savo gyvenimo metais, tarsi perėjęsi per nuskaidrinančią kančią, ir fizinę, ir dvasinę, Salomėja Nėris pasiekė laisvę, paskutinį kartą ji *pasirinko*. Laisvai (ir būtinybės valia) pasirinko kūrybą kaip *atgailą*. Paliko savo *paskutinio sąsiuvinio* mįslę, ir jau keli jauni pėdsekiai (studentai ir doktorantai) bandė eiti *to sąsiuvinio* pėdomis. Paslaptis, mįslė įtraukia. Kaltės išpažinimas, atgailos galimybė ir skaitantįjį sustiprina, parengia patirčiai, kuri gali kiekvieną ištikti ir būti sunki. Ir tokia yra kūrybos prasmė.

Ne, nepadalinsime, neišdalinsime nė vieno tikro menininko, kūrėjo.

Sugebame matyti pasaulį ne tik savo akimis, – gal tai labiausiai išskiria mus kaip žmones.

Ir gal iš šito gebėjimo turėtų kilti mūsų sprendimų apie kitus moralumas ir atsakomybė.

Ar talentui leidžiama daugiau?

Ar talentu galima pateisinti klaidas?

Tiesos ir teisybės požiūriu į žmones žvelgtina vienodai, visi esame atsakingi. Prisimintina ir išmintis, kad iš to, kam daugiau duota, daugiau ir pareikalaujama. Bet visais atžvilgiais būtina laikytis teisinių normų. Ir klausti, kas visgi sudaro nusikaltimą, už kurį baudžiama ir po mirties, ir praėjus daug laiko. Politiniai, moraliniai nusikaltimai yra sudėtingesni, sunkiau įvertinami nei teisiniai. Menininkai dažniau prasižengia – ir dėl to, kad jų patiriamos būsenos yra sudėtingesnės, gilesnės, prieštaringesnės, rizikingesnės.

Salomėja Bačinskaitė-Bučienė nieko konkrečiai neišdavė, niekam konkrečiai nepakenkė. Tik prievarta ir nežinomais būdais „paskatinta“ dalyvavo okupacinės valdžios „akcijose“. Ar kas beužsimena, kad kartu ir su kitais žymiais to laiko Lietuvos žmonėmis, iš kurių biografijų tie faktai „iškrito“. Ir arčiau Salomėjos buvo stiprių vyrų, politikos vykdytojų, o praslinko, praėjo. Bent jau leidžiama jiems likti mirusiųjų ramybėje. Gali būti, kad „rūstybė“ ir dėl to, kad Salomėja moteris. Ir kad labai talentinga.

Rašydama prosovietinius tekstus Salomėja Nėris nusikalto prieš save, nusikalto savo talentui, šviesiausiai, brangiausiai savasties daliai. Stebuklas, kad po „Poemos apie Staliną“ ji galėjo grįžti į giliąją savo lyrikos vagą, patirti atgailą ir kaip sielos raudą („Paslėpta rauda – klaidi, baisi...“ – „Ko vidurnakčiais tyliai kukčioji?“). Ir kaip paskutinę gynybą, iš esmės tiesiogiai kreipdamasi į tėvynę: „Nepardaviau tavęs aš niekad, / Nepardaviau mieloji!“ („Tėvynei“). Krikščioniškoji poetinė atgaila *klūpom, keliais*: „Aš keliais į tave pareisiu“.

Tik iš didžiausios ontologinės gilumos, kurią pasiekti retas tepajėgiame, galime galvoti, kad nusikalsdamas savo talentui, kūrėjas nusikalsta ir savo tautai.

Pasiekę šią bauginančią gilumą, galime ištarti: tragiška Salomėjos Nėries kaltė.

Trumpas laiškelis

„Bernardinų“ žurnalistei, prašiusiai telefonu pasikalbėti apie Salomėją, dėl jos vardo mokyklos, atsakiau raštu (2023 07 19–20).

Miela Kolege,

turbūt suprantate, kad aš jaučiuosi tą, ką galėjau, sugebėjau, apie Salomėją Nėrį pasakiusi. Man sunku kartoti, skaudina ir tai, kad tie, kurie apie Salomėją Nėrį yra kalbėję ar bando kalbėti, kalba vėjams. Dabar situacija tokia, kad pasakyti dar lyg ir yra ką, bet nebėra kam išgirsti. Eteris, portalai, laikraščiai tik iš reikalo pildo savo tuštumas, reaguoja į „aktualijas“.

Bet gerbiu Jūsų darbą, tikiu, kad problemą pasirinkote laisvai, savo nuožiūra. Tad atsakysiu į Jūsų klausimus težiškai. Nesutikčiau, kad kas būtų pakeista ar laisvai perpasakota.

Salomėją Nėrį pirmiausia turime vertinti kaip didelio lyrinio talento kūrėją, įžymiausią lietuvių tautos ir lietuvių kalbos poetę. Vadinamoji „tarybinė“ jos kūryba tesudaro mažesnę dalį. Kai iš žmogaus atimama jo stiprioji dalis, jo giliosios kalbos galimybės, jis lieka silpnas, nepatrauklus, pažeidžiamas. Taip elgiamės ir su Salomėja Nėrimi.

Poetė suvokė savo talentą, kaip suvokė ir tai, kad kūryba yra ir rizika. O kur rizika, ten ir paklydimų ar klaidų galimybė. Rizikavo jau su „Trečio fronto“ akcija, kai buvo „medžiojama“, kaip jai paaiškino jos įžvalgi bičiulė H. Vilčinskaitė. „Medžiojama“ ir 1940 metais, jau „sumedžiota“, kai rašė „Poemą apie Staliną“, kai sutiko dalyvauti į Maskvą vykstančioje „delegacijoje“, politinėje butaforijoje, farse. Juk

Lietuvos likimas jau buvo nulemtas. „Farso stilistiką“ esame perėmę, kai „kovojamė“ su poete kaip sovietine „tvirtovė“, vis dar neįveikiama. Nežinoma, kas slėpėjo visuose „parengiamuosiuose“ darbuose, kokia prievarta, kokie grasinimai, koks šantažas. Klausimas, į kurį nebebus atsakyta, kodėl išbėgo su ligotu kūdikiu ant rankų? Kaip vyras, kūdikio tėvas, galėjo tokią riziką leisti? Juk tebebuvo ir Salomėjos motina, rūpestingoji sesuo Ona, kuri tikrai būtų vaiku pasirūpinusi. Koks „raštas“ turėjo išsipildyti, koks regėjimas dar iš 1937-ųjų: „Visur aš ją matau / su kūdikiu ant rankos, / Apstulbusiom akim / ir padri-kais plaukais“ („Visur aš ją matau“). Rašė prosovietinius tekstus, bet ir juose prasiverždavo gilusis sielvarto balsas. Ir skausmo skundas; jau ir pačioje „Poemos apie Staliną“ pradžioje: „O Lietuva! Kieksyk parduota / Ir išmainyta tu buvai!“

Paradoksalu, jog mes, kaltintojai ir teisėjai, žinome, kad Salomėja Nėris parašė „Poemą apie Staliną“, bet rinkinio „Prie didelio kelio“, slapto mašinraščiu pragulėjusio iki 1994-ųjų, daugelis nesame net girdėję. Jei ne Lietuvos nepriklausomybės aušra, šis rinkinys nebūtų buvęs išleistas. Laikytina ši knyga ne tik aukščiau-sio laipsnio lyrika, bet ir Atgailos knyga. Vienintelė tokia, unikali, brangi. Poetė kalbėjo Lietuvos, jos didžiųjų autoritetų – Maironio ir Čiurlionio – pajaustoje artybėje. Ir – kas sovietiniu laiku reiškė aukščiausią ontologinę riziką – Jo akivaizdoje: „Tolimą sapną“, parašytą Maskvoje 1943 metų pačioje pradžioje, ne sykį persispausdino Lietuvos partizanų spauda. kažkas daugiau buvo tame eilėraštyje, kažkas bendriau, giliau, skaudžiau, kas leido poetei ištarti:

*Sakykloj kalba – keista! –
Jisai – iš Galilėjos:
– Tebūna jai atleista,
Nes daug jinai mylėjo!*

Yra atvejų, kai nuorašuose paskutinė eilutė pakeista: „Nes daug jinai kentėjo!“

Salomėja Nėris nebuvo politikė, nebuvo ir politinė veikėja. Tik garsi poetė, kurios vardu pasinaudoti buvo itin naudinga, tad „medžiojo“ ją gerai sovietų „mokyklų“ išmankštinti sielų „medžiotojai – specialistai“. Neišsilaikė, neatsilaikė, tikriausiai ir nesusigaudė, *kur link* eina. Labiausiai Salomėja Nėris nusikalto sau, savo talentui. Kaip išskirtinio talento poetė buvo okupuota Lietuvos priešų. Ir tebėra – jau mūsų valia. Sutinkame, kad didžioji mūsų poetė ne mūsų. Kad vargas mums su ja – jau tiek metų teisiųjų suole, nei galutinai nuteista, nei išteisinta. Tiesa, buvo siūlymų poetę po mirties nors simboliškai pakarti, bet lyg ir nepasiryžta...

Politinė laikysena paskutiniaisiais gyvenimo metais Salomėjai neberūpėjo. Mirtinai sergantiems tai apskritai per menkas rūpestis. O atgaila rūpėjo. Žinojo paliekanti „Prie didelio kelio“, nors ir nežinojo jo likimo. Gali būti, kad to rinkinio ir jai pačiai atrodė per maža. Taip, iki paskutiniųjų dienų Kauno ligoninėje turėjo sąsiuvinį, paliudyta, kad atidavė jį į patikimas kunigo, kuriam atliko paskutinę išpažintį, rankas. To liudijimo suvokiantiems Salomėjos Nėries tragedijos mastą turėtų užtekti. Jei nebūtų galvojusi, kad pasakė tai, ką norėjo, turėjo pasakyti, dėl to sąsiuvinio nebūtų rūpinusis. Ir mums taip nerūpėtų. Galvoju, kad turėčiau surašyti tuos jaunos žmones, studentus, doktorantus, daugiausia studijuojančius ar dirbančius Britanijoje, netgi Oksforde, kurie bandė *tą sąsiuvinį* rasti. Vis ir manęs ko pasiklausdami. Gal jau ir paskutinis (bent šiuo laiku) – Džiugas Baltrūnas, studijuojantis Norvegijoje. Nueitas tas kelias. Tik laimingas atsitiktinumas begali *tą sąsiuvinį* iškelti į dienos šviesą. Bet juk vis atsiranda ir labai senų dokumentų. Ir iš pačios Lietuvos Respublikos pradžios.

Už prarastą gyvenimą, už atgailą (žinomą ir nežinomą) buvo atlyginta sūnaus Sauliaus ir jo šeimos, apsigyvenusių tėviškėje, artumu.

Dėl mokyklos vardo. Manau, kad žiauriu pokariu tai buvo tinkamas sprendimas, jei ir buvo keliami tik politiniai argumentai. Geriau nei kokio sovietinio generolo ar „pogrindininko“. Prieškarinė poetės lyrika, pagal kurią disertaciją pokariu parašė Donatas Sauka, ir mokyklai, jauniems žmonėms galėjo atverti poetinės kūrybos grožį. Su Vilniumi ryšį turi visi, kurie turi ryšį su Lietuva. Svarbu vardas tiems, kas su ta senamiesčio mokykla susiję.

Nei Irena Veisaitė, nei Vanda Zaborskaitė, mokinė ir mokytoja, Salomėjos nebeužstos, jos vardo nebegins. Kad Vanda Zaborskaitė bent turėjo įtakos poetės vardo parinkimui mokyklai, esu girdėjusi. Laikau galimu dalyku, juk Vanda Zaborskaitė turėjo tobulą literatūrinę klausą. Bet to negaliu paliudyti. Vardas atvėrė galimybę su moksleiviais kalbėti ir apie „buržuazinę“ (ikikarinę) poetės kūrybą. „Tarybinė“ ir „buržuazinė“ šiandien yra suartėjusios sąvokos: kalbame ne apie poeziją, o suvedinėjame politines ir ideologines sąskaitas.

Gali būti, kad ir su savimi.

o o o

Gal ir tiesa, kad tautos su sunkiaisiais savo patirties momentais turėtų atsisveikinti ir padedamos juoko, ironijos, šypsenos. Nesileisti, kad liktume to, kas mums piktos jėgos primesta, įkalinti. Kad grįžtume prie to paties ir grįžtume. Kaip šunys prie savo grandinių. Ar nėra taip, kad „Salomejka“, linksmi ištariama moksleivių, buvusių ir esamų, mus ir veda ta kryptimi? „Salomejka“ tiesiog kasdieniam „nešiojimui“. Jei mūsų rūstybės veidus kiek praskaidrintų šypsenos, kad ir su ironijos atšvaitu, vardas galėtų ir likti.

Žmogaus pasaulis nėra sterilus. Žinome tai, patiriame. Dabarties nei stengiamės, nei įstengiame iššvarinti. Kiek politinės demagogijos, net nusikaltimų, kiek moralinių šiukšlių. Kiek vadinamojo

„sovietizmo“, ir tokio, kurio anoje epochoje gyvenę ir nepatyrę, nes tai jau transformacijos. Iš kur iliuzija, kad praeitį išvalysime, bent jau nuo Salomėjos Nėries? Negi todėl, kad kova su mirusiaisiais lengvesnė? Bet juk ir pavojingesnė, tik to nesuvokiame.

Tradicija: kas ir kaip *pernešama*

Nuo pokario iki maždaug 1974-ųjų lietuvių poeziją labiausiai veikė Salomėja Nėris. Klystame, kai tradicija laikome pakartojimus, perrašymus. Ypač netalentingus. Kūrybiškiausiai Salomėjos Nėries veikiamos buvo Janina Degutytė, Judita Vaičiūnaitė. Ekstatinėmis būsenomis atsiliepė Onė Baliukonė. Išėivijoje ir Liūnė Sutema, ir Julija Švabaitė jautė Salomėjos *esimą*, kaip lyrinės kūrybos galimybę. Ramutė Skučaitė tremties buvo atribota, santykis labiau iš tolo. Bet ne tik moterų kūryboje yra Salomėjos Nėries pėdsakas.

Trisdešimtųjų kartos – broliško solidarumo, talento jautimo. Vytauto Kubiliaus monografijos „Salomėjos Nėries lyrika“ du leidimai, antrasis jau atgimimo laiku – 1989-aisiais, bandant perskaityti ir įvertinti jos lyriką besikeičiančiame kontekste.

Įdomiausias Marcelijaus Martinaičio atvejis. Kad ir kalbėjimas iš amžinybės: „Vakar ir visados / virš žydinčios gluosnio lazdos...“ Tai juk iš Salomėjos „Lauk manęs“ tas amžinybės balsas. Paskutiniai posmai – Salomėjos Nėries:

Akmenys paplentėm kauks.

Sužaliuos lazda.

Lauk manęs, kai nebelauks

Niekas niekada...

Marcelijaus Martinaičio:

*Virš visko, kas buvo ir bus,
kas žemėj supūdo lapus –
vakar ir visados
virš žydinčios gluosnio lazdos...*

Dvasios, sielos atgimstanti gyvybė, neįveikiamybė. Tautosakiniai gluosnio, jo tarsi kokio atgimimo lazdos vaizdiniai. Ne tik gluosnio lazda, bet ir tvora sužaliuoja. Šio mitinio gyvybingumo vaizdinio įvedimas. Salomėjos Nėries laiko kaip žmogaus linijos nutrūkimas – *niekas niekada*. Marcelijaus Martinaičio: laiko rato sutvirtinimas – *vakar ir visados*.

Svarbiausia poetui – jausti, kad poezija *yra*, tad galima.

Martinaitis vertino Paulių Širvį, gal ir tą *laiškinę* poezijos dalį apie meilę, kurią išrašė laiškais ir juose paliko. Ataidėjo tik „Atmintyse“. O Širvy išlaikė Salomėjos Nėries pasaką, jos balsą; „Buvo pasaka! / Buvo ir baigės. / Nešė, nunešė pūgos / Baltai...“ („Baltoji pasaka“).

Siūlymas ir „kolaboruojant“

Liudvikos Lisenkaitės atsiminimų knygoje „Žmonės iš manojo laiko“ (2004) yra svarbus skyrius „Mokytoja Vanda Daugirdaitė-Sruogienė“. Jis užbaigiamas taip: „Apie tai, kad Sruogienė su dukra išvyko iš Lietuvos ir prasilenkė su Sruoga, sužinojau tik po metų, kai palikusi N. Daugėlišio valsčiaus Taujėnų pradžios mokyklos vedėjos ir vienintelės mokytojos „postus“, sugrįžau į Vilnių baigti gimnazijos. Tos pačios, kurioje prasidėjo mano gimnazistiški metai, bet kuri jau buvo nebe ta: neradau nei savo geradėjos Direktorės,

nei daugelio kitų mokytojų. Netrukus gimnazijai buvo suteiktas Salomėjos Nėries vardas“ (p. 28).

Geradėja Direktorė, globojusi skurdžią Vilnijos krašto našlaitę. Ne tik ją. Daugeliui moksleivių vienu ar kitu būdu padėjusi. Žymi Lietuvos istorikė. Šviesių žemaičių bajorų ainė. Balio Sruogos, profesoriaus, rašytojo, fašistų lagerio kalinio, „Dievų miško“ autoriaus, žmona. Iškentusi daug moralinių kančių, bet ir nelengvame egzodo gyvenime išlaikiusi dvasios tvirtumą, darbštumą, kūrybingumą. Mokytoja iš pašaukimo.

Jei vardo keitimas taps neišvengiamas, tėra vienintelė garbinga išeitis – suteikti gimnazijai Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vardą. Žymios istorikės, humanistės ir mokytojos vardą. Jos žingsniai dar aidėjo Vilniuje, jos balsą dar girdėjo buvusios gimnazistės. Pirmiausia tai buvo Vilniaus kunigaikštienės Birutės lietuvių mergaičių gimnazija. Jos patalpos keitėsi, bet vardas išliko iki kol Vilnius buvo užimtas sovietinės armijos.

Salomėja Nėris, jei būtų galėjusi, tokiam Vilniaus gimnazijos vardo parinkimui būtų iš širdies pritarusi. Susitiko su Vanda Daugirdaite dar 1926 metais menininkų susirinkime pas V. Mykolaitį -Putiną. Vėliau susitikinėdavo pas Sofiją Čiurlionienę jos kalbos šeštadieniuose. Kartu dirbo Kauno III gimnazijoje. 1937 metais Vanda Sruogienė, kaip inspektorė, Salomėją Nėrį „įvesdino“ į klasę. „Štai jūsų klasė“, – ištarusi ir linktelėjusi galvą išėjo. 1939 metų vasarą Salomėja dalyvavo Vandos Daugirdaitės-Sruogienės vadovaujamoje ekskursijoje po Vilnių ir Vilniją. Išliko graži jūdvių nuotrauka Vilniuje, daryta Balio Sruogos. Vanda Sruogienė rašė, kad Vilniuje Salomėja buvusi „kaip transe“. Viskas jai buvę įdomu, susikaupusi, tyli. Tų pačių metų rudenį poetė parašė Sruogienei laišką-paskyrimą „Brangiajai Vandutei“, kurį galima perskaityti ir kaip *perspėjimą*. Baigiasi ramūs laikai. Gęsta „židinio šviesi ugnelė“. Asmens, į kurį kreipiamasi, išdidinimas perkeltinėmis prasmėmis: „O dykumų smėlynai nevaisingi, / Kur Tavo nueita – pradės

žaliuoti...“ Po dviejų mėnesių (1940, sausio 4) pranašingą eilėraščių-laišką „Kelionė“ (bet labiau apie save) parašo ir Sofijai Čiurlionienei: „Aš palikau namus prie kelio – / Negrįšiu niekad atgalios“.

Salomėja Nėris tarsi įsiterpė tarp itin jos gerbtų moterų, lyg vyresniųjų savo sielos seserų: Vandos ir Sofijos. Ir viena, ir kita, gilios, savitos humanistės, suprato ją.

o o o

Bet juk „kolaboruoju“, atlieku panašų veiksmą kaip ir „anais laikais“, jei negaliu apginti to, ko norėčiau (šiuo atveju Salomėjos Nėries vardo, kaip jaugusio, įsigyvento), ieškau įmanomesnio varianto, kad bent ne šv. Kotryna, ne Medijos, ne Mekas (būtų įžeistas, ne, jam nereikia „papildinių“) ... Esu jei ir žemiausioje kaltinamojo kolaboravimo pakopoje – taikymosi prie galios svertais veikiančių, bandau savo siūlymu „įtikti“.

o o o

Ir dar – labiau ironiškai nei liūdnei: gal ir būčiau parašiusi apie Salomėjos Nėries poetiką studiją, pradėtą metafora „Pinasi ramunės baltus vainikus“, jei ne jutimas, kad poetė yra nuolatinėje grėsmėje, kad ji gali būti prilyginta kuriai nors gelžbetoninei pokario skulptūrai... Būseną – dar priešini, „kovoji“, bet ir jauti, kad iš „kovų“ nedaug prasmės, laikas tas šiukšles nuplaus pirmiausia. Bet išjudinama pasitikėjimo poezija, ramaus kalbėjimo apie ją galimybė. Daug politinio triukšmo. Neapsimesi, kad jo negirdi. O reaguodama tolsi nuo kalbinių stebuklo, vis iš naujo įvykstančio: „Pinasi ramunės baltus vainikus“. Tas pats ir su tariama nuolaida – turėkit poetę, net mokykloje galima. Poezija negali būti iš nuolaidų. Nors ir iš žmogaus silpnumo gali rasti stiprių eilėraščių. Bet prie nuolaidų nuolat reikia grįžti. Galiausiai su

nuolaidos jausmu žvelgti ir į poetės kūrybą. Ypač mokykloje. O reikia, kad poeziją lydėtų ramus tikrumas – kalbame apie lyrikę, lygiavertę Europos didžiosioms, pradedant Antikos Sapfo; nieko nežinome apie jos „klaidas“, tik, kad poetė. Žmogaus keliai yra klaidūs. Pasirinkimai sunkūs ir ne visada laisvi. Bet giliausi kūriniai rašomi tik iš laisvos sielos, jei ir kenčiančios, liūdinčios, prislėgtos. Salomėjos Nėries rinkinys „Prie didelio kelio“ yra parašytas išsilaisvinusios sielos, šiais eilėraščiais galima pasitikėti. Ir pačiais paskutiniais. Lygiai kaip ankstesniais rinkiniais ar atskirai neišleista knyga „Laukinės obelys“.

Užsiciklinome. Norint pajudėti iš vietos, reikėtų atkurti Salomėjos Nėries asmeninę hierarchiją: didžiausia lietuvių tautos lyrikė, lietuvių kalbos giliųjų poetinių galimybių reprezentantė. Gera gimtosios kalbos mokytoja gimnazijose. Donatas Sauka, parašęs pirmąją disertaciją apie Salomėjos Nėries lyriką, gilinęsis į jos kūrybos tautosakiškumą (archetipiškumą), reziumavo: po Salomėjos Nėries ir pati daina tapo gražesnė; taip, talentingai palytėtas archetipas atsinaujina. Ir tik žvelgiant iš kūrybos aukštumos kalbėtina apie jos likimo vingius, politines pinkles, įsisąmoninant, kad į šunkelius nukrypo ne savo iniciatyva, o vienaip ar kitaip į juos įsukta. Kad politiškai deklaratyviu dalyvavimu okupacinių struktūrų veikloje ir dalyvavimą atspindinčiais tektais (ypač poema apie Staliną) konkrečiai niekam nepakenkė, nieko nepražudė, liko dekoratyvia figūra, kuria pasinaudojo tamsios politinės jėgos. Ne herojė, tad ir jos atminimo ženklų neturi būti daug, nei didelių, nei ryškių. Bet poetiškų. Paskutiniaisiais eilėraščiais ir išlikusiais įrašais (tikėtina, kad nesunaikintais) suvokė nusikaltusi sau pačiai, savo asmenybės, savo talento integralumui. Lietuvių kultūrai liko tik dalis Salomėjos Nėries, dalis to, kas galėjo išsiskleisti iš poetės, gyvenusios tik dalį ir savo gyvenimo.

Poetų galia ir svarba – jų universalioji kalba. Ir Salomėja Nėris visas žmogiškąsias kolizijas (kaltės ir atgailos, išėjimo ir grįžimo,

meilės ir išdavystės, tėvynės ir svetimybės) pajėgė grąžinti į *archetipines situacijas* ir išreikšti universalia kalba.

Poetės vertinimo išeitis – atnaujintas kūrybos vertinimas, atvirumas jos likimui, patirtų situacijų *universalizavimas*.

Savo menkais veiksmais ir veiksmeliais, pritaikytais ir prisitai-kančiais, trukdome istorijai atlikti savo darbą, verčiame ją ilgiau už-trukti vargstant su vis atsirandančiais praeities „švarintojais“. O juk istorija atliks, kas jai ir privalu, – atskirs pelus nuo grūdų.

Fragmentai Justinui Marcinkevičiui

ROMUALDO GRANAUSKO PAREIŠKIMAS IR

VYTAUTO KUBILIAUS LIUDIJIMAS

1991 metų liepos pabaigoje (26 ar 29 dieną) Romualdas Granauskas su būdingu jam impulsyvumu parašė tokį pareiškimą: „Šiuo metu visos tautos akivaizdoje vyksta politinė ir moralinė mano didžiai gerbiamo rašytojo, poeto ir Sąjūdžio pradininko Justino Marcinkevičiaus medžioklė. Jis yra LR rašytojų sąjungos, kuri iki šiol nė pirštu nesudaužė jį apginti, narys. Protesto vardu nuo šiandien ir visiems laikams atsisakau LR Rašytojų sąjungos narystės. Bilieto numeris 83.“

Parašas: Romualdas Granauskas

Į Rašytojų sąjungą Granauskas grįžo, bet reakcijos pėdsakas liko. Tikrai – pasitikėjo Justinu Marcinkevičiumi, laikė jį Lietuvai svarbiu asmeniu, dar ir toli iki Atgimimo. Iš Vytauto Kubiliaus „Dienoraščių“ (1980 02 23): „/.../ Susitikau Granauską. Įdomi asmenybė.“ Toliau kelios persakytos Granausko mintys, o viena ir tiesiogiai perteikta: „Bet neturim rašytojo, kuris veiktų mus savo gyvenimo būdu. Toks buvo Mykolaitis. Justinas irgi žino, kur eina. O mes tik rašom. Mes neturim krypties.“

Granauskas nesimėtė įvertinimais. Justiną išskyrė – paminėjo kaip žinantį, ko siekia, kur eina. Ir pačiu savo gyvenimu žino. Ir Vytautui Kubiliui tai pasirodė svarbu, įrašytina į dienoraštį.

Ko reikėjo tada – dar 1980-aisiais: kad rašytojas veiktų žmones ne tik kūryba, bet ir savo gyvenimu, kad žinotų, *kur eina*. Jei ir su abejonėmis, bet tiesos linkui. Tautos savasties, jos išlaisvinimo linkui.

Yra žinančių, – tvirtino Justinas Marcinkevičius. Kai nežino žmogus, žino *kelias*, *žino upę*. Gamta, Lietuvos kraštovaizdis. Lemtingasis poeto sąmonėje budėjęs *socio-*; dėmuo, be kurio nei kalbos, nei šeimos, nei genties, nei tautos, nei valstybės. Jungtis tarp žmogaus ir gamtos yra ir svarbiojo kelio jungtis.

Pagarba Mikalojui Daukšai

Vieno didžiųjų Justino Marcinkevičiaus autoritetų – Mikalojaus Daukšos „Prakalba“, užverianti XVI amžių, persmelkta poetinio patoso. Daukša bylojo lyg jausdamas stipraus tautinio poeto balso trūkumą ir bandydamas atsistoti į tokio poeto vietą, kalbėti iš jo pozicijų – apie tėvų žemę, papročius, prigimtą kalbą.

Daukša iš tiesų prabilo ir kaip poetas – tik neįstengė dar to padaryti lietuvių kalba. Kūrybišku „Postilės“ vertimu ir Didžiojoje Lietuvoje rengė tam kelią. Daukšos poetinę pasiją juto ir Vincas Mykolaitis-Putinas. Savo viešos kalbos Maironio šimtmečiui (1962) pradžioje, ištaręs, kad Maironis jo kartai kažkas daugiau negu poetas, jis perėjo prie Mikalojaus Daukšos poetinio patoso: „Ne savo raštų gausumu, ne tematikos svarumu, ne poetiniu artizmu, o savo lietuviško žodžio galia ir poveikiu mūsų sąmonei, – žodžio, padėjusio mums rasti save, apsispręsti ir visą amžių pasilikti su savo kraštu, su savo tauta.“ Gal ir Justinas Marcinkevičius bus jautęs Mikalojų

Daukšą – poetą, jam svarbiausios pasijos reiškėją. Ir todėl tokia gili Justino Marcinkevičiaus pagarba Daukšai.

Tradicija: miško ir lietuvių ryšys

Pamatinė tradicija, persmelkusi lietuvių kūrybą – per medžio skulptūrą, per liaudies dainas ir pasakas, per Daukantą, Baranauską, Maironį, Čiurlionį. Amžina Maironio formulė „Lietuvis ir giria“ („Tu girele, tu žalioji!“) dar iš pirmojo „Pavasario balsų“ leidimo. Parašytas prieš 130 metų šis eilėraštis tebekelia ir mūsų jubiliejinės Dainų šventės skliautą. Kad Giria žaliuotų.

Artimas šiam geidimui ir okupuoto Lietuvos laiko, iš 1958-ųjų, Justino Marcinkevičiaus egzistencinis klausimas:

*Ar žmonės žino, kad miškai –
Tai mūsų žemės gyvos mintys,
Kad jiems išnykus visiškai,
Žmogus ir žemė ims kankintis?*

Peržengęs laiką – jau daugiau nei per šešis dešimtmečius – šis poezijos posmas pasiekė dabartį: žmogų ir žemę vis labiau kankina sunkios karų ir marų negandos, susijusios ir su miškų nykimu, brutaliu naikinimu. Mūsų didžiųjų miškų, girių ir mūsų mažųjų, jaukiųjų miškelių, iš kurių prasideda ir susiformuoja pirminis žmogaus ir miško ryšys, vienas giliausių ir subtiliausių mūsų nematerialaus paveldo pavidalų, prasingomis ir brangintinomis kultūrininkų pastangomis įgijęs kad ir trapią dvasinę apsaugą. Miškas kužda mums apie mumyse išlikusias *bendros buvimo kalbos* nuojautas. Bendra gyvojo pasaulio kalba yra ir ekologijos pamatas.

Atsidėti juodai dienai

Būtinybės poetams, net ir ne pasaulinio masto, jau reikia atverti archyvus. Kaupti palikimą, atsiminimus, liudijimus. Oriai vertinti. Tyrinėti. Leisti knygas. Ir rinktines, kad knygų rinkoje jų vis būtų, – laikas iš tikro poeto, kuriam *duota*, vis kažką atima, bet ir prideda, pakeičia akcentus. Žiūrėk, ir kažkas kita išryškėja, išskyla, pasirodo. Kaip Janinos Degutytės eilėraštyje „Klevų viršūnėse rudens naktis sustojo...“, parašytame 1961-aisiais. Kokia patriotiška daina („Rudens naktis sustojo“) kino filme „Laisvės kaina. Savanoriai“, ir tik klevai pakeisti pušimis... Kaip netikėtai iš archyvo vėl grįžta Jurgio Baltrušaičio „Ašarų vainikas“, kaip gerai skamba aštriojo Balio Sruogos apibūdinimas: „Vilties mūza ir paguodos“. Klasika atskamba ir iš archyvų. Kaip atgimimo metais atskambėjo Maironis, taip ir per patriotines manifestacijas vis prireikia Justino Marcinkevičiaus.

Reikia ir iš poezijos turėti ką atsidėti juodai dienai. Ji gali ateiti.

Poezijos archyvų durys atviros – net modernizacijai, kaip kada yra pastebėjęs Vytautas Kavolis.

Netikėta atogrąža

Yra ir tokių Justino Marcinkevičiaus tekstų, kurie, kol ne laikas, tarsi nematomi ir negirdimi. Bet gali ir naujai suskambėti, netgi sukelti nuostabą – iš ko ir kaip, kodėl. Kodėl „Eilėraščiai apie Ukrainą“? Savo eilėraščių ciklo apie Ukrainą, parašyto 1954 m. ir įdėto į pirmąją knygą, Justinas Marcinkevičius, rodos, niekur neperspausdino – nei rinktinėse, nei Raštuose. Gal ir vengė nebegyvo, sušabloninto „tautų draugystės“ motyvo. Paviršinių turistinių vaizdinių. O branduolys liko gyvas – empatija kitiems, bet ir istoriškai artimiems. Prasiveria, kai gali, kai reikia.

Kai rašė savo ciklą (greičiausiai po lankymosi Kijeve), po Antrojo pasaulinio karo tebuvo praėję tik dešimt metų. Ukraina labai apiplėšta, suvarginta. Apie priešą poetas kalba apibendrinčiai – priešas šaliai visada tas, kuris niokoja jos žemę, žudo jos žmones. Priešai gali keistis, bet priešas visada priešas. Tada aktualūs eilėraščiai vėliau pasitraukė į archyvą.

O tęsiantis baugiam Rusijos karui Ukrainoje, beveik prieš septyniasdešimt metų parašyti Justino Marcinkevičiaus eilėraščiai lyg vėl atgavo savo balsą. Nebūtinai pilnakrauję estetinę vertę, o tiesiog *balsą*, broliško santykio gyvybę: yra tauta prie Dniepro, ukrainiečiai, ir lietuviai jų buvimą jaučia. Ir pagal gilų artimumo kodą, liudijamą ir 1954 m. Justino Marcinkevičiaus parašytų eilėraščių.

Reikėtų kitos kalbos

Mums, laisvos valstybės piliečiams, šiandien reikėtų kitos, mūsų laisvą buvimą pagrindžiančios, kalbos. *Kitos muzikos*, kaip pasakytų Giedrius Kuprevičius. Kito mąstymo akiračio, kuris nebegrąžintų prie to, kas buvo, o kreiptų žvilgsnį į ateitį. Mūsų vizijos, kad ir Lietuva iki 2030-ųjų, yra sukurta geros vaizduotės, bet be tvirto idėjų pamato. Taip, Europa, mūsų *gimtoji Europa* (ir pagal Česlovą Milošą), bet pirmiausia – ir konkrečiausiai – *mūsų Lietuva*. Mūsų kalba. Gamta. Kultūra. Mūsų vaikai, jų likimai. Mūsų piliečių dvasia, ryžtas, ištvermė, pasitikėjimas. Bijome nacionalizmo, bet be jo, oraus ir santūraus, tautai svarbios ir patikimos ideologijos negali būti. Justinas Marcinkevičius savo kūryba – ir labiausiai trilogija, kaip sąmoningai sutelktu kūrybiniu veiksmu – itin sunkiu Lietuvai laiku veikė ir kaip tautinės ideologijos kūrėjas. Klystame manydami, kad tautinės idėjos sovietinių „manifestų“ buvo palaikomos. Ne, tiko ne stiprios formos, o tik liaudžiai, ne tautai, priskirtinos „formelės“.

Kodėl taip lengvai esame įsiūbuojami? Kodėl tiek apkalbų, insinuacijų (ir dėl Marcinkevičiaus aukštų „postų“, „turtų“, „honorarų“)? Ar kad taip ir liksime prasčiokai, kuriems labiausiai rūpi kito pinigėnis, ar kad mūsų kultūros laivas per menkas, tik valtelė. O gal tiesiog toks yra *posttiesos* laiko mentalinis lygis. Tiesa nebėra svarbi, jos tiesiog nebėra. Jau seniai G. Orwello ištarta, kad pasaulyje nyksta objektyvios tiesos samprata, kad istorija virsta melu. Bent jau „nuomonių“ sąvartynais. Bet ir šioje negailestingai apnuogintoje situacijoje nuomonė nelygi nuomonei. Dar yra žmonių, bandančių sėti tiesos grūdus. Netikėtai svarus Oskaro Koršunovo, režisieriaus, sugrąžinusio prie „Katedros“, balsas. Paradoksalus diskusijų ir „diskusijų“ dėl Justino Marcinkevičiaus paminklo poveikis – padaugėjo šį poetą ir atmintinai deklamuojančių, ir jo knygą atsiverčiančių, ir į biblioteką užsukančių, ir į biografiją pasižiūrinčių. Juk yra ir faktų. Ne tik „nuomonės“.

Kūrybingo, kuriančio asmens likimas visada sudėtingas. Vidinei ir išorinei jo programai priklauso ir rizikos, tad neišvengiamai ir klaidos. Kad sovietiniu laiku kūrėjams reikėjo daugiau ar mažiau taikytis prie reikalavimų, jau ramiau suvokiame. Bet svarbiausia ne tai, kad prisitaikė, o kiek kūrėjas peržengė prisitaikymo rėmus, kiek išsprūdavo iš sistemos kontrolės, kiek, atiduodamas duoklę ciesoriui, neužmiršo ir Dievo. Justinas Marcinkevičius išsiveržė iš totalios kontrolės, pasakė ir tai, kas buvo draudžiama, bet būtina Lietuvai – kaip tyro oro gurkšnis. Nors tik gurkšnis. Piktdžiugiškai tebecituojame „kaltinimus Bažnyčiai“, poeto atsisakytus. Nesigiliname į jo santykį su tikėjimu, sudėtingą, daugiaplanį. Manychiau, kad jo sieloje liko prigimtinis motinos, norėjusios sūnų matyti kaip kunigą, tikėjimas.

Paaugliška Justino našlaitystė komplikavo gyvenimą ir tikėjimą.

Sunkaus viešojo kelio ėjikas

Okupuotos žemės ir erdvės, nelaisvo laiko, įkalinto *viešojo kelio* ėjikas: privalėjęs ir *nusilenkti*, ir *apsilenkti*, ir *prisitaikyti*, kai reikėjo apeiti pavojingas duobes. Pasiryžęs būti viešumoje, kiek pajėgė, matomas, girdimas, kalbantis žmonėms. Galbūt nujautęs, kad bus ir niekinamas, ir moraliai teisiamas. Tad galvojęs ir apie vienintelę žmogui liekančią galimybę, kai labai sunku, – kelią *i save*, pradėtą jau anksčiau, išaiškėjusį fragmentų poemoje „Carmina minora“ (2000). Norint įveikti ir viešai kalbantį, reikia atskirti jį nuo jo paties kalbos, nuo kūrybos. Tai, deja, ir vyksta. Valentino Sventicko nenuryjamas gurinys: „Daug kartų žurnalistai kalbino apie Justiną Marcinkevičių. Jo kūryba retam klausinėtojiui berūpi. Vis kamantinėja apie vertinimo peripetijas, supolitintus aspektus.“ Kodėl? Justinas Marcinkevičius yra tapęs prieštaravimų kamuoliu. Priežastis – mumyse, mūsų visuomenėje. Visuomenę skaldantys procesai istorijoje pasikartoja. Ir Maironio vertinimuose jie atsiliepė; apie tai yra kalbėjęs ir Vincas Mykolaitis-Putinas. Lietuvos sociumas nebėra tas pats ir toks pat, koks jis buvo Atgimimo, Sąjūdžio metais. Daug socialinių sluoksnių, įvairiopos nelygybės, daug ideologijų ir partijų, vadinasi, ir *dalinių* Lietuvos vizijų. Nebegalime tikėtis ir bendrinančio požiūrio į poeziją, poetus. Bet nežinome ateities – *juodai dienai* atidedama maisto ne tik kūnui, bet ir dvasiai.

Pagaliau, jei žvelgsime bendrinančiu žvilgsniu, gal ir taip, gal tik taikios ir taikinančios prigimties asmuo ir poetas, koks ir buvo Justinas Marcinkevičius, gali tapti tokiu stipriu „prieštaravimo ženklų“. Diferenciacijai reikia prieštarų. Kuo tonas agresyvesnis, tuo labiau nuo Justino Marcinkevičiaus tolstame. Bet ir susipriešinimai liudija poeto gyvybingumą, skaudų įsikirtimą į šį laiką. Šios situacijos nepakeis diskusijos, ją reikia išverti. Juk mažai bekalbame apie kūrybą, gali būti, kad apskritai apie šią didžiąją žmogaus dvasios paslaptį ir nebekalbėsime. Gyvename nuogų ideologijų laikais.

Ideologinei nuomonės štampuotei tereikia pajusti galią ir laiku jos pusėn atsistoti, juk *posttiesa* dažnai stipresnė už tiesą. Bet žmonėms, bent jų daliai, vis dar reikia *to kažko*, ką tepasiekia eilėraštis, daina, teatras, kas prieinama tik menui. Šiandien reikia ir naujos meno kalbos, ypač kalbos meno ir jo suvokimo. Ji galėtų rasti sekant įtakingo XX a. filosofo raginimu ne tik eiti į priekį, bet ir grįžti: grįžti *atgal, prie pačių daiktų, prie pradžių*. Justinas Marcinkevičius yra apveltas „kamantinėjimų“, neatsakingų vertinimų ir kaltinimų, *užtamsintas*. Reikia grįžti prie jo tekstų, taip pat pirminių, prie rankraščių, užrašų, pastabų *pačiam sau*. Prie situacijų, kai Justinas Marcinkevičius stovėjo priešais žmones, kalbėjo jiems ir į juos. Ir ne vieną kartą buvo tas, kuris tik ir galėjo kalbėti ir būti išgirstas. Galėjo nulemti ar bent paveikti žmonių pasirinkimus, kai tai buvo svarbu, kai klausinėjome vieni kitų: *kur einame* ir *kur nueisime*. Dar galime paliudyti Justino Marcinkevičiaus kalbą „Amžinam gyvenimui“ iš Katedros išlydint Sausio 13-osios žuvusiųuosius. Atsiminti jos poveikį. Ašaras ir tikėjimą, kad tikrai – išlydime *amžinam gyvenimui*.

Išdalinta, neišvengiamai

Biblinė ištartis iš evangelijos pagal Matą („Atiduokite, kas ciesoriaus ciesoriui, o kas Dievo – Dievui“) budi ir Jurgio Baltrušaičio daugiau nei prieš penkiasdešimt metų perskaitytame dar jauno poeto atsakyme į klausimą „Revoliucija ir literatūra“ (1906): „Revoliucija – žmogiškas reikalas. Kūryba – dieviškas. Taigi: kas ciesoriaus – ciesoriui, kas Dievo – Dievui.“ Kūryboje turi likti dalis, nepavaldi ciesoriui, nesvarbu kurio laiko, kurios santvarkos. Kad Dievas gali būti suprantamas skirtingai, nieko naujo, ypač šiandien. Justino Marcinkevičiaus dalis ciesoriui palyginti nedidelė. Niekam neatsistojo skersai kelio. Neužgožė jauno, nepastūmė silpnėsio.

Didžioji dvasinė aukštuma jam pirmiausia buvo neatskiriama nuo Lietuvos, nuo jos likimo. Lietuva buvo šio poeto pasija, ne tik tema. Ne tik kartoti *Lietuvėle, Lietuvėle*, ką jau buvo išbandę „Aušros“ romantikai, pašiepti Jono Mačio-Kėkšto, bet ir žvalgyti istoriją, sostą, karalystę, plūstančią krauju, lietuviško žodžio kelią į raštą, knygą, Katedros statymą, galimybę ir vienam asmeniui veikti kaip sukilimui („Daukantas“). Jei šiandien Lietuvai nebėra svarbus lietuviškumas, tai jos pačios, ne poeto, problema. Lygiai kaip ir nebe Maironio, dar sykį pasitraukiančio į archyvą. Ir Maironį, ir Marcinkevičių galiausiai suformavo jų būtinumas tautai, kad ir skirtingu laiku būtų išsakyta, kas ji yra, kas jai svarbu, kur eina, ko tikisi. Tauta, kai jai to reikėjo, kūrėsi savo poetus – tai ir apie Marcinkevičių tiesiai yra ištaręs Marcelijus Martinaitis. Marcinkevičius buvo stiprinamas savumo atpažinimu, palaikymu, noru išgirsti, suprasti. Dainavimu, giedojimu. Kartojimu. Lietuvos vardo skandavimu didžiuosiuose Atgimimo mitinguose. Tokiais atvejais poetai remiasi žmonių psichologiniu. Įgyja galių, kurių anksčiau savyje neįsijuto.

Justino Marcinkevičiaus archetipai

Savo lyrika Justinas Marcinkevičius iš tiesų buvo *rūpintojėliškas* ir *artojėliškas* (žemdirbiško pasaulėvaizdžio archetipai). Bet tai tik viena archetipo pusė. Iš bendrinamų žmogiškų patirčių ir istorijos liudijimų jis lydė ir aukštuosius, sakytumė, *katedriškus*, savo tautos būties momentus bei egzistencijos universalijas. Kita archetipinė lietuviškos savasties pusė – Vytis, valstybė, gintis, sauga. Į šią erdvę, nors ir lemtingai vėluodama, įėjo ir lietuvių kalba, kultūra, kūryba. Justinas Marcinkevičius jautė abi lietuviškos savasties archetipo puses, išreiškė jas lyriniais eilėraščiais ir dramine trilogija. (Priminsiu: Rašytojų sąjungos sutelkta komisija poeto paminklui Vilniaus

centre „Trilogiją“ atrinko pagal aukštąsias lietuvių tautos egzistencines universalijas – valstybę, sostinę, kalbą, kultūrą, tikėdamasi dar tobulinamo meninio paminklo įprasminimo.) Tik šios aukštos idėjos (karalystės, valstybės, sąmoningumo kalbai, Katedrai), reikštos poeto, galėjo atitikti Vilniaus 700 metų sukaktį, artėti prie Gedimino laiškų dvasios. Laikas vis labiau aktualina antrąją mūsų tautinės savasties pusę – Vyti. Archetipai skirtingai veikia pagal laiką, aplinkybių, situacijų turinius. Bet gali būti ir taip, kad egzistencinės universalijos dabarčiai labiau versis ir iš *mažųjų poemų*. Justinas Marcinkevičius yra sukūręs atskirą *poemiškumo* variantą.

I save

Yra tas žmogaus kelias – į save. Lyg ir visą žmogui skirtą laiką, bet labiausiai sutelktas į paskutinį etapą. Kelias, kuris prasideda nuo gilios tradicijos pokalbių su savimi (*sololoquia*), nuo to, kas skirta tik sau pačiam (*ad se ipsum*). Janina Degutytė, paklausta, ar jos poetiniame kelyje buvo jai pačiai pastebimų lūžių, man atsakė taip: „Lūžių lyg ir nebuvo. Buvo lėtasėjimas į save, į tai, kas man svarbiausia“; manė, kad ligi savo dugno priėjusi rinkinyje „Tarp saulės ir netekties“, kad save pasakiusi, išsikiusi („Atsakymai“, 1998, p. 33–34).

Kelią į *save* yra nuėjęs ir Justinas Marcinkevičius. Labiausiai – paskutinę savo kelio, pasiekusio didelį viešumą, atkarpą, jau kaip tylią ir skaudžiai trūkinėjančią kelionę į save. Fragmentų poemoje „Carmina minora“ (2000) sukurta *atskiroji poetika*, kuriai reikėjo ir *rašysenos*, kaip rašančiojo būsenos dalyvavimo. Vaikščiojantis ir kaip *rašantis*, įsirašantis, persirašantis. Rudenį, žiemą, pavasarį. Metų laikų poema – tik didelė šukė: be vasaros, be donelaitiškų *vasaros darbų*. Laiko ratas pradeda suktis nuo rudens, nuo *pasivaikščiojimo rudeni*:

*užtrenčiau
už nugaros mišką
išėjau į lauką
vėjas*

*gūisiais
lyg norėtų
išplėsti iš manęs
mano paslaptį
kaip lapo ji vėjau
kaip lapo*

Kas sakoma nesakymo (arba pasitraukimo iš viešo sakymo) būdu? Išėjimas – toks, koks išreiškiamas ir frazeologizmu *užtrenkti duris*, frazeologinė situacija pakeliama iki išplėstos metaforos: „užtrenčiau už nugaros mišką“. Laukas atviras, vėjas, nuo kurio niekas nebeužstoja. Grėsmė vidinei esaičiai arba paslapčiai. Ir tyli nuolaida, pokalbio su vėju mezgimas – kaip lapo ta paslaptis, kaip lapo; atogrąža į paliktą mišką, į medžius. Gamta, – sakome. Taip, gamta, kas už ją daugiau. *Pasivaikščiojimai* kaip gęstantys įsižiūrėjimai į gamtos veidrodžius. Įsiklausymai – lyg kartu girdėtum ir save. Ir būtum pats sau paaiškintas, gal net paguostas. Iš *pavasario* – be donelaitiškų *linksmybių* – minoriškai, bet su būtinųjų veiksmų reikšme:

*skardžio nuošliauža
atidengė apnuogino
kreivą išsiraičiusią šaknį
kur buvo tavo
principingumas klausiu
aš laikiau medį atsakė*

Panašios politizuoto likimo duobės

Justinui Marcinkevičiui, kadaise ištarusiam apie Salomėją Nėrį, kad ji yra mūsų *džiaugsmo ir skausmo sesuo*, matyt, lemtos panašios politizuoto likimo duobės. Viena jų – dėl planuoto (numatant ir mecenavimą) paminklo, kartu sutvarkant ir skverelį prie Lietuvos rašytojų sąjungos. Kodėl „Trilogija“? Bet kodėl ir ne, priduriant ir epilogą, – „Daukantą“. Maniau (ir tebemanau), kad šio dramatinio epo idėjos (valstybės, asmens, kalbos, Katedros) svarbios Lietuvai, kad jomis lietuvių kultūra yra reagavusi ir į Vilnių, tvirtinusi savo amžinosios sostinės lietuviškumą. Ženklo vizualumas paminklo projekte gal ir nebuvo toks gilus, kokio norėtume, bet *sostas* turi šaknis ir lietuvių kalboje, sodybos, tad ir vietos, sėsłumo reikšme, susijęs ir su *sostine*, tarsi į ją įsiliejęs. Ne tiek poeto asmens, nors kartu ir jo, o svarbių idėjų ženklėjimas.

Ar reikia paminklo nepaminkliškam poetui?

Nepaminkliškas, nesirūpinęs reprezentacija. Paklaustas būtų sakęs – geriau Daukšai, Donelaičiui ar Daukantui. O gal Knygai?

Nebūtų lengva atsakyti, kodėl reikėtų paminklo Justinui. Kaip ir atvirkščiai – kodėl nereikėtų pagarbos ir atminimo ženklo poetui (dar ir Vilniaus garbės piliečiui), įsirašiusiam į lietuvių kultūros, kalbos, *atgimimo* istoriją, lemiamu momentu ištarusiam „Taip“ vos pradedančiai formuotis Lietuvos išsilaisvinimo iniciatyvai, savo autoritetu ją sutvirtinusi.

Bet paminklas, jei ir ženklas, aišku, tėra pretekstas. Priežastys gal ir pačiame paviršiuje. Tebekovojame su savo praeities šmėklomis. Kovojame ir primestą kovą. Gal ir patys su savimi. Ne tik prisitaikėme, bet ir prisitaikome, jei ir be grasinimų, brutali prievartos, – prie

teisinės valstybės normų pažeidimų, prie socialinės nelygybės, prie labai daug uždirbančių, jei ir ne iš darbo, prie gyvenančių ir žemiau skurdo ribos, prie neteisybių, kurios vis ištinka, prie aplinkybių, kurios nuo mūsų nepriklauso. Prie jutimo, kad lietuvių kalba traukiasi. Net prie klimato kaitos. Sovietinės okupacijos laikais gyvenę žmonės neturėjo alternatyvų, privalėjo bent susitaikyti, jei norėjo gyventi, dirbti, juo labiau kurti viešumai. Tai jau esame supratę. Bet dar nesuvokėme, kad kažkas verčia mus vis atryti (atrajoti) ir vis iš naujo gromuliuoti tai, kas mums buvo primesta sovietų okupacijos. Kur laisvos tautos ėjo tiesiai, okupuotiems žmonėms, pirmiausia kūrėjams (ypač pokariu, kai brendo ir vadinamoji Marcinkevičiaus karta), reikėjo lenktis, prisidengti galvą, akis. Bet darė, ką pajėgė, nepaliko savo tautos akluose patamsiuose. Kas mums bendriausia prasme svarbu iš Salomėjos Nėries ar Justino Marcinkevičiaus: kad mūsų yra tai, kas ir šių poetų sukurta, sukurta iš lietuvių kalbos. Didžiųjų poetų reikalas, kad kalba sugertų visa, ką tauta vienu ar kitu laiku patiria, – ir klaidas, pralaimėjimus.

Ar yra kokia išėitis?

Kas atsitiko ir kodėl? Kodėl tiek beprasmo triukšmo? Ir pasiryžę tylėti galiausiai prabyla. Juk ir tai, kad dabar būtų gerai patylėti, reikia pasakyti.

Kur atramos taškai, kur mūsų paramščiai? Mes juk nebekalbame apie kūrybą, jos meninę vertę. Sunyko ir mūsų rūpestingai puoselėtos metodologijos, liko tik ideologijos. Gyvename nuogų ideologijų laikais. Metodologijos sunkmečiais ir buvo kuriamos kaip užstojančios nuo ideologijų, pridengiančios. Jos turėjo saugoti trapią meno autonomiją. Kėlė meno kritikų galias. Norint kalbėti apie meną, reikėjo bent elementariai mokėti estetinę kalbą. Tokių pastangų vis mažiau...

Kur išeitis? Ieškoti ir ieškant kurti naują meno, o ypač kalbos meno, suvokimo kalbą. Ji gali rasti ir grįžtant, sekant huserlišku keliu: „Zu den Sachen selbst“. Grįžti prie pačių daiktų. Literatūros atveju – prie literatūros, prie teksto. Eiti paties teksto brėžiamu keliu, pasiremti ir metodo nuoroda, jei tik ji natūraliai pasirodo iš teksto. Edmundas Husserlis siejamas su fenomenologija, bet fenomenologija gali būti ne tik griežtas metodas, bet ir bendresnė estetinė pasaulėvoka, kurios centre yra *pats daiktas* (mums rūpimu atveju – *pats tekstas*). Aišku, tekstas nėra kokia tvirtovė, kaip žinia, jis lengvai *dekonstruojamas*. Galbūt.

Galbūt ir bent tolygesnį santykį su Justinu Marcinkevičiumi galėtų atkurti *santūrumas*, žinojimas, kad meno byloje, jei jau jos užsimezga, nėra vienos tiesos. Kad ir moraliniai, ir politiniai, ir meno autoritetai yra pasirenkami. Kad svarbiau (ir kasdienybėje, ir literatūros kritikoje) yra *ginti*, o ne pulti, kad tą sako ir mūsų herbinis *Vytis*, ir jo kaip simbolio nutolusi pusė – *Rūpintojėlis*, rūpesčio būtimi saugotojas. Apie Justiną Marcinkevičių sakyčiau, kad jo mentalinės prigimties branduolys yra *rūpintojėliškas* (ir kad jis yra išvaikščiojęs tą lygų ir šviesų kelią, vis dar švytintį Vinco Mykoliaičio-Putino „Rūpintojėlyje“). Bet priespaudos ir nelaisvės metais pajutęs Vyties alsavimą į veidą – *ginties* būtinybę: gintis Lietuvos istorija, kalba, kultūra, karūna, Katedra. *Kiek pajėgė, kiek galėjo*, – kaip pats ne kartą yra bent tyliai prasitaręs. Suaugęs su laiku, kurio niekas dar nėra pasirinkęs.

Perteklius ir trūkumas

Klausausi Jolantos Kryževičienės turiningos kultūros laidos ir girdžiu jos pokalbininkę sakant, kad Marcelijaus Martinaičio pirmajame rinkinyje prisitaikymo yra tiek, kiek būtina, o Justino Marcinkevičiaus „Pušyje, kuri juokiasi“ prisitaikymas esąs *perteklinis*.

Ir kultūros lauke įsigali tas keistas darinys iš *pertekliaus*, reiškiančio materialų perviršį, kad kažko yra daugiau, nei turėtų būti, pavyzdžiui, pinigų kasoje. Pertekliaus antonimas – *trūkumas*. Jei pripažįstame prisitaikymo perteklių, tai gal galime kalbėti ir apie jo trūkumą. Visi prie ko nors prisitaikome, kad ir prie savo negalių. Ir ne tik kūno. Kai trūksta prisitaikymo, juk irgi nieko gero.

Ar yra ir ideologinio prisitaikymo *saikas* – tiek, kiek reikia? Bet kas jį nustatė, nustato ir kaip? Gali būti, kad kiek padauginame, keldami Justino Marcinkevičiaus pozityviąją reikšmę sovietmečiu: pozityvo ryškinimas būdingas ir mūsų tautosakai – kai jau graži, tai graži, kai bjaurus, tai neapsakomai. Žmogaus vidinė dialektika (taip, bet ir kitaip) neturėtų būti užmirštama. Ar mūsų kritiškai, jei tik ir dabar, praeities kultūros vertintojai jaučia *saiką*, kalbėdami kad ir apie Justiną Marcinkevičių kaip apie kolaborantą, ar jų poetą nuvertinantis *kritiškumas* nėra *perteklinis*, jų pačių sąvoka pasiremiant?

Ar galime paneigti Justino Marcinkevičiaus mintį, ištartą „Dienoraščio be datų“ pradžioje: „Visi mes apsirengę laiko drabužiais“. Ir, beje, pripažintą Vytauto Kubiliaus (dienoraštyje, 1964, vasaris): „Ir ko su mumis neišdarinėjo epocha“.

Be paminklų poetams saugiau

O paminklas? Poetams be paminklų šiandien gal saugiau. Ko nėra, to ir nenugriausi.

Bet nėra Lietuvoje vietos, kur negalėtų būti kokio ženklo, susijusio su Justinu Marcinkevičiumi. Ir Varniuose (jei ir Daukantui, juk tiktų jam žodžiai, kad pats vienas esąs sukilimas...), ir Širvintose, ir kitur, jei tik rastųsi gera, palanki žmonių valia. Druskininkuose itin, mylėjo šį miestą poetas, ir Trilogijos pradžia („Mindaugas“) čia parašyta. Tik kaip išsaugoti lygį, kaip neprisistatyti „balvonų“. Vilnius

yra Vilnius ir dėl didesnio reiklumo sau pačiam. Ženklas turi būti vertas to, ką ženklina.

Būtinybe veikusiam poetui paminklas ir būtinas, ir nebūtinas.

Virš didelių likimų budi kažkas daugiau nei tai, ką mes pajėgiame suprasti.

Liudvikas Jakimavičius, *sietynietis*, apie Justiną Marcinkevičių

Prie Justino Marcinkevičiaus mįslės priartėjo Liudvikas Jakimavičius, *sietynietis*, iš kartos, siekusios griežtai pervertinti „tarybinius rašytojus“ ir literatūrą, kurios mokėsi mokykloje, kurią studijavo universitete. Justinas Marcinkevičius ir kaip jų taikinio vieta – po Salomėjos Nėries, Vinco Mykoliaičio-Putino. „Sietynas“ buvo Tomo Venclovos, Sigitos Gedos pusėje – kitaip ir negalėjo būti. Bet Liudvikui, ne tik visuomenės kritikui, bet ir geram poetui, buvo įgimtas teisybės, tad kartu ir poezijos jausmas, jam rūpėjo ne tik mąstyti, bet ir permąstyti. Mirus Justinui Marcinkevičiui, Liudvikas LRT radijo „Mažonoje studijoje“ skaitė tekstą „Justino Marcinkevičiaus teritorija“, išspausdintą Dariaus Kuolio sudarytoje esė rinktinėje „Kohleto vėjas“¹⁵. Gali būti, kad pavadinimas susijęs su vienu poeto eilėraščiu iš „Carmina minora“. Pacituosiu:

*gerbiu tavo lizdo
teritoriją, paukšti
čiulbėk jei per arti
prieisiu
aš irgi taip darau bet
niekas nekreipia dėmesio*

¹⁵ Liudvikas Jakimavičius. *Kohleto vėjas*. Vilnius: Odilė, 2023.

Prisiminė su Justinu kalbėjęsis, kalbinęs filmavimui. Ilgoka ištrauka: „Tiesą sakant, nieko ko nors naujo, netikėto, negirdėto Justinas per gerą filmavimo valandą tuomet nepasakė, ko galėjai tikėtis, pavyzdžiui, iš Sigito Gedos ar Tomo Venclovos, kuriuos irgi teko filmuoti. Kalbėjo apie poeto atsakomybę Lietuvos žmonėms, tradicijai, kalbai, istorijai, kultūrai, gamtai, skaudėjimą, jautrumą ir pareigą puoselėti tai, kas ir yra tautos buveinė. Sakytum jis buvojo toje pačioje nepajudinamoje Mikalojaus Daukšos testamentinėje Lietuvai paradigmoje, apibrėžtoje daugiau nei prieš 400 metų postilės „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“, kurioje kaip niekad anksčiau tiksliai suformuluotas tautos išlikimo predikatas: „Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Sunaikink ją – sunaikinsi santaiką, vienybę ir gerovę.“

Lyg ir tas pats, ką prieš 400 metus lietuviams (o platesne prasme – Lietuvai) sakė Mikalojus Daukša: sunyks kalba, sunyks valstybė, santaika, vienybė, gerovė. Bet iš kur Liudviko Jakimavičiaus kalbėjimo svarba: savo kartos, „Sietino“ suaktyvinto jos lituanistinio branduolio vardu jis sakė, kad Justinas Marcinkevičius tvirtino tai, kas nors ir ne lietuvių kalba buvo įsakmiai teigta Mikalojaus Daukšos: sunyks lietuvių kalba, sunyksime ir mes. Kad argumentavo šią negailestingą tiesą ir aukščiausiu lygmeniu – valstybe, jos būtinumu. Nelaisvam ir sunkiam laikui ir pats Justinas Marcinkevičius stengėsi priminti Lietuvos valstybę, jos pradžią, istoriją, Karalystę ir karalių, lietuvių kalbos ir kultūros kelią. Priminti, iki teatro viešumos, iki tylių patriotinių manifestacijų iškelti tai, kas jau kelta. Pasitikėkime tuo, ką laikas per kelis šimtmečius patvirtino: kalba, valstybė, santaika, vienybė, gerovė. Žingsnis prie knygų

lentynos – ką Justinas kalba apie dabartį ir save dabartyje: „Atsistoju savo kambarį prieš knygų lentyną ir žiūriu į knygų nugarėles. Gėda, bet neprisimenu, kada paskutinį sykį buvau paėmęs į rankas Justino poezijos kokį nors rinkinį. Išsitraukiu pirmąjį pasitaikiusį „Carmina minora“ – miniatiūrų poema. /.../ Ant knygos nugarėlės paties poeto parašyta: „Apie kiekvieną mūsų galima pasakyti: jis yra ten, kur ėjo“. Gal net neperžengęs slenksčio ėjo. Šiandien šie du sakiniai suskamba kaip niekad aktualiai, nes, poetui išėjus, visi patys sau stengiamės atsakyti, kartais superliatyvais ir metaforomis, kas mums buvo Justinas Marcinkevičius, kur ir kaip jis ėjo?“ Liudvikas Jakimavičius pateikė savo atsakymą, kuriuo turėtume patikėti, nes jis atitinka ir daugelio mūsų mąstymo liniją, net jei ir negalime tiksliai to pasakyti. Įsidėmėkime – Liudvikas Jakimavičius yra perspėjęs: lyg ir žinome, bet kai reikia „tokiais pat paprastais žodžiais“ pasakyti, kodėl poetas buvo (tad iš esmės ir lieka) mums svarbus, „labai nelengva atrasti žodžius“. Atidžiai sekime Liudviko mintį, bandymą įspėti šio poeto fenomenalią buvimo paslaptį. Prieiga – iš asmens, iš asmenybės tipo: „Regis, buvo be galo paprastas žmogus, kalbantis visiems suprantama jautria, protinga žemdirbio kalba, tautos mylimas, laukiamas ir klausomas, bet kai reikia tokiais pat paprastais žodžiais nusakyti fenomenalią jo buvimo paslaptį, labai nelengva atrasti žodžius. Pirma mintis, kuri man ateina į galvą, kad Justinas Marcinkevičius ir savo poezija, ir „ėjimu“ pataikė į labai gilų tautinės sąmonės archetipą. Liaudies mene tas archetipas turi labai seną materialią ir apčiuopiamą raišką. Tai Rūpintojėlis, ant vienos rankos parimęs kelių sankryžoje demiurgas, su ašara aky išgyvenantis ir kenčiantis ne vien savo, bet visų kančią. Be moderniems kūrėjams būdingo egocentrizmo, nekonfliktiškas, kartais net nuobodokai tradiciškas, sentimentalus, atviras, suimantis į save kito nerimą, skausmą, ir kaip talentingas kūrėjas lydantis iš tos substancijos tautos egzistencijos universalijas.“

Pasakyta: „Justinas Marcinkevičius ir savo poezija, ir „ėjimu“ pataikė „į labai gilų tautinės sąmonės archetipą“. Kas archetipas – simbolis, gilusis tautinės savasties branduolys, niekad visai nepaaiškinamas. Jo simbolinė ir kartu materiali, apčiuopiama išraiška – Rūpintojėlis; taip atrodė ir Julijonui Lindei-Dobilui, ir Vincui Mykolaičiui-Putinui. Bet tai tik viena archetipo pusė. Kita – Vytis, valstybė, gintis, sauga, į kurią įeina ir kalba, kultūra, kūryba. Justinas Marcinkevičius jautė abi lietuviškos savasties archetipo puses.

Ir Liudviko Jakimavičiaus apibendrinimas: „Justinas Marcinkevičius turi labai aiškią savo kūrybos teritoriją, lygiai kaip savas turi Sigitas Geda, Vytautas Bložė, Tomas Venclova, Marcelijus Martinaitis ar Henrikas Čigriejus. Justino poezijos laukas gal labiau rubežiuojasi su Maironio, Jono Aisčio, Bernardo Brazdžionio, na, ir artimiausių draugų – Alfonso Maldonio ir Algimanto Baltakio poetiniais diskursais.“

Apibendrinimas, kuriuo galima pasitikėti. Svarbiausia tame apibendrinime mintis, iškelta ir į straipsnio pavadinimą: „Justino Marcinkevičiaus teritorija“. Taip, yra ta teritorija, ir Justinas Marcinkevičius yra šios poetinės teritorijos suverenas.

„Dvidešimtas pavasaris“ ir jo kontekstas

Ne, neatsitiktinis šis Justino Marcinkevičiaus kūrinys, rašytas 1955–1956 metais. Statytas ant pamatų. Ant savo tautos ir bendrai žmonių patirties, žinojimo, kad jaunas žmogus turi rinktis, rasti, kas jam priimtina, tinkama. Apibendrintai – tai reiškia rasti savo *kelią, būdą*. Kelias yra vienas iš esminių žmonijos simbolių. Kelio ieškojimo. Klaidžiojimo. Radimo. Jei žmogaus evoliucijoje vienas svarbiųjų įvykių yra atsistojimas ant kojų, tai panašaus svarbumo yra ir *takas, kelias*. Ėjimas keliu, kelio patirtis neaprepiama, visuminė. Iš

kelio prasmų bendrinimo formuojasi perkeltinės reikšmės, frazeologizmai. Lietuviškoji *kelio* frazeologija plati, išsišakojusi. Pats vienas žmogus ne visada kelią randa: jį kartais reikia „ant kelio atvest“ – *pa-mokyti gyventi*. Blogas pavyzdys ar bloga valia gali „iš kelio vesti“ ar „atsistoti skersai kelio“ – trukdyti teisingai eiti.

Poemos „Epilogas“ – „Dainos apie kelią“ su prologu – tautosakinė mįslė: „Kad atsikeltų –/ Dangų paremtų. / Kad prakalbėtų – / Daug pasakytų“. Bet *nepasakys*. Nebus leista.

Klasikinė Europos literatūra, susijusi su *Bildungsroman* tradicijomis, su jaunų herojų ugdymu, auklėjimu. Bent jau iš universiteto užsienio literatūros programų Justinui Marcinkevičiui ši tradicija buvo žinoma. Užuomina į Goethe'ės „Faustą“ – „Auerbacho rūsys“, paminimi Faustas ir Mefistas. Visais laikais žmogaus keliai buvo painūs.

Dešimt metų po Antrojo pasaulinio karo. Lietuva okupuota. Blėstančios partizaninio karo žarijos. Komunistinių idėjų skleidimas ir prievartinis įgyvendinimas. Kolektyvizacija, naikinanti tradicinės agrarinės kultūros pamatus. Bet dar yra žmonių, atsimenančių savo valstybę, poeziją. Ir su jais susitinka studentai, vakarykščiai kaimo vaikai, kuriems kelias į mokslą ir iš tiesų tapo lengvesnis.

„Dvidešimtas pavasaris“ gali būti laikomas ir eiliuotu romanu – biografiniu pasakojimu, jei ir neištisiniu, o apimančiu tik jaunystės laiką, jo išbandymus. Justinas Marcinkevičius – lengvo ir natūralaus eiliavimo poetas, geresnis eiliuotojas nei pasakotojas. Dar tik dvidešimt penkerių, dar pats brendimo kelyje. Stipriai traukiamas noro *eiti*. Eiti į literatūrą, į tokią, kokia ji yra. Nelaukti. Nesidairyti. Galvojant apie šio poeto kelią, atrodo, kad ne sykį jo lyg paskubėta – ir su pirmąja knyga, ir su *kelio romanu*.

Tiesa, *autorefleksijos* išplečia svarstymų lauką, kiek saugo nuo greitų politinių „sprendimų“: „O herojai sunkiai gema. / Dar sunkiau juos į poemą / Ar apysaką įspraust, / Dar ne kartą teks nuraust / Už pasirinktą herojų...“ Tikėtina, kad jautė netikrumą dėl „pasirinkto

herojaus“. Tikrai – atėjo laikas, kai turėjo teisintis, teko „nuraust“. Jautė ir pats, kad pasirinko netikrą pabaigą: nėra griežtos ontologinės padalos tarp *kelio* ir *šunkelio*. Tarp *mūsų* ir *anų*. Tą perskyrą pagrindžia tik *klasių kovos* ideologija.

Artimu laiku (1950) parašyta egzistencialisto Martino Heideggerio, bendradarbiavusio su nacistais ir tuo pokariu kaltinto, studija „Holzwege“; klystkelių, šunkelių, nuošalių kelių prasmė. Dar toli laikas, kai Justinas Marcinkevičius – pirma per Sartre'ą – prieis ir iki kitų egzistencijos filosofų, suvokusių ir *holzwege* prasmę. Bet *abejojantis herojus* liko svarbus.

Lietuviškoje tradicijoje galima matyti pačių bendriausių „Dvidešimto pavasario“ sąsają ir su Maironio „Jaunąja Lietuva“, ir su Vinco Mykoliaičio-Putino „Altorių šešėly“, su abejojančiais ir kelio ieškančiais herojais.

Ir neįveikiama perskyra tarp tų kūrinių: „Dvidešimto pavasario“ turinys paremtas svetima, okupacine ideologija, su kuria reikia sutaisyti pagrindinį herojų – Simą Kairį, apie save ištariantį: „Aš galiu tik abejoti / Visa kuo...“ Neabejojantys „ugdytojai“ (Diržys) nėra tikri mokytojai, tik vykdytojai, jų „tiesos“ ne pačių atrastos, o tik prisiimtose arba prisitaikytose. Dvilypumo konstanta – ir vienas kitam simpatiją jaučiančių studentų pokalbyje prie Gedimino pilies: Irena: „Viskas žuvo. / Viskas dingo. / Uždrausta nūnai, deja, / Net kalbėti apie ją...“; Simas: „Gerą valandą mąstai, / Kas tau galima, kas leista, / Kaip marksizmas moko“... Ant gerų pamatų (jauno žmogaus savęs, savo kelio ieškojimas, abejonės) statomo namo sienos ima griūti dėl nesutaikomų ideologijų. Marksizmo reikalavimas: rasti „teisingą“ kelią. Jau susipažinęs su „marksistine-leninine literatūros samprata“, kuri po kelių metų, ardant universiteto Lietuvių literatūros katedrą, bus išdėstyta universiteto „partinio biuro išplėstiniam posėdyje“, įvykusiame 1959 metų vasario 11 dieną. Sukviesta daug žmonių iš Mokslų akademijos, Rašytojų sąjungos, iš partinių

organų, Lietuvių literatūros katedros dėstytojai, literatūros kritikos būrelio nariai, studentai.

„Posėdyje buvo svarstytas klausimas apie rimtas klaidas, paruošiant Universiteto jaunųjų literatų kūrybos almanachą. Tačiau posėdis neapsiribojo vien tik jaunųjų kūrybos rinkinio analize, o, aiškinantis almanacho klaidų priežastis, jame buvo plačiai paliesti ir Lietuvių literatūros katedros mokomojo bei auklėjamojo darbo klausimai. Buvo atskleista, kad dabartinio almanacho parengimo trūkumai yra ne atsitiktinis reiškinys, o žymia dalimi jau anksčiau partinės organizacijos iškeltų kai kurių Lietuvių literatūros katedros dėstytojų ideologinių klaidų tąsa: ilgą laiką kai kurių katedros darbuotojų ugdytos ir apveltėtos pažiūros į literatūrą sistemos išdava.“

Kritikuota Meilė Lukšienė, Irena Kostkevičiūtė, Vanda Zaborskaitė, Aurelija Rabačiauskaitė: „Atsisakymas vertinti literatūros reiškinius klasiniu požiūriu išryškėjo dar LKP X suvažiavime kritikuotoje katedros nario M. Lukšienės knygoje apie Jono [Biliūno] kūrybą. Knygoje rašytojo kūrybiniai pasiekimai ir indėlis į lietuvių kritinio realizmo vystymąsi tam tikru atžvilgiu suvedami į psichologinę personažų analizę, o socialinių gyvenimo reiškinių tyrinėjimas ir jų pagrindu sukurti proletarinės tematikos apsakymai tuo būdu sumenkinami, paliekami antrame plane. Nuslydimai nuo klasinio požiūrio atsispindi I. Kostkevičiūtės darbe apie kritinį realizmą, kur bandoma charakterizuoti V. Kudirkos pažiūros ir visuomeninė veikla kaip ištisai demokratinė, nutylimas ir užtrinamas jo veiklos bei publicistikos buržuazinis liberalinis pobūdis. Šitokio vertinimo tiek I. Kostkevičiūtė, tiek kai kurie kiti literatūros dėstytojai laikėsi ir svarstant V. Kudirkos palikimo problemą įvairiuose pasitarimuose. O dėstytoja A. Rabačiauskaitė, atplėsdama nuo konkrečių buržuazinės Lietuvos tikrovės sąlygų Balio Sruogos kūrybą, per diskusijas dėl lietuvių literatūros programos mėgino ginčyti bet kurias dekadentizmo apraiškas šio rašytojo kūryboje. Ji kėlė teiginį,

kad tokiems žymiams rašytojams, kaip Sruoga, apskritai, nedera socialinis klasinis jų vertinimo mastas.

LKP X suvažiavimas pažymėjo ir dėst. V. Zaborskaitės klaidas, pasireiškusias Vaižganto politinės veiklos supažanginimu 1905 m. revoliucijos metu, jos įvadiniam straipsnyje, išspausdintame rašytojo kūrybos dvitomyje. Tačiau V. Zaborskaitė ir toliau atkakliai laikosi savo pažiūrų Vaižganto kūrybos atžvilgiu, visokeriopai akcentuodama jo kūrybos ištisai liaudišką pobūdį, atsisakydama jo kūrinuose įžvelgti rašytojo buržuazinės ideologijos apraiškas bei ribotumus. /.../

Nenuostabu, kad, laikydamiesi tokių koncepcijų savo mokslinėje veikloje, katedros dėstytojai jas perteikia studentams mokymo procese per paskaitas bei seminarus.“ Ryškinamas kaltinimas, kad Lietuvių literatūros katedros kai kurie nariai abejingi tarybinei literatūrai ir tarybiniam literatūriniam gyvenimui. Tai esančios „stambios ideologinės klaidos“, už jas atsakomybė tenkanti ir prorektoriumi mokymo reikalams E. Meškauskui, ir J. Palioniui, tuometiniam fakulteto dekanui. Ir t. t. Visos paminėtos dėstytojos iš universiteto buvo priverstos išeiti. Tai ir Justino Marcinkevičiaus dėstytojos, kurioms, ypač Meilei Lukšienei, visą gyvenimą jautėsi dėkingas („Mano profesorė“). Baigė universitetą 1954-aisiais, ideologų viršūnėse jau bręstant nepasitikėjimu universitetu, jo rektoriumi Juozu Bulavu.

Universitetą ir „Dvidešimtame pavasaryje“ rinkosi kaip svarbiausią veiksmo vietą. Tebematė save Filologijos kieme:

*Auditorijos nurimo.
Gelstantis berželis rymo
Filologijos kieme.
Ar atsimeni mane,
Tylų, drovų, šviesiaplaukį?
Tu, matyt, manęs nelaukei.
Išėjau ir užmiršai.*

*Čia atsimeni? – viešai
Aš skaičiau sonetų eilę
Apie beržą, apie meilę,
Kad nueina ji velniop
Tartum lapai rudeniop.
Apie rudenį vėlyvą,
Vėjo lankstomą alyvą
Aš tada eiles skaičiau.
/.../*

Natūralaus brendimo kelio galimybė. Tik ji neįmanoma. Apribotas, apkarpytas kelias – kiek „marksizmo leista“. Rašyti nors tiek, kiek įmanoma, palaikyti literatūros gyvybę, bet apriboti savąją, – galbūt tai ir yra pavojingiausia jaunam žmogui. Savo poemoje Justinas Marcinkevičius ir polemizavo, ir gynė *vidurio kelią*, pats bandė juo eiti. Griežčiau apsisprendė, mažiau taikėsi tik po savo draugo baltisto Jono Kazlausko tragiškos žūties. Pajuto, kad yra dalykų, su kuriais negali taikytis. Ir jau ėjo keliu į Sąjūdį, į Atgimimą.

Griūvančio teksto *ramstymo*, *tvirtinimo* pastangos – nuolat grįžtama prie prigimtinės lietuviškos medžiagos (kaimo gryčia, šeima, išvažiavimas į miestą), prie tautosakos, prie poezijos klasikos. Tuo laiku tekstą skaitantiems tai buvo svarbu – veiksmingas galėjo būti kiekvienas *priminimas*.

Modernizavimo bandymai – „Interliudija“ su „žemelės motinos“ motyvu. Ir su ryškiu, išsiskiriančiu pušies vaizdiniu:

*Vienų viena vidur laukų
Sena pušis giliai dūmojo.*

Po jos žaliuoju vainiku almanacho parengimo trūkumai yra neatsitiktinis reiškiny, ir daug anksčiau Kairys atsikvėpė, sustojo.

*O kaip išdygo medis šis,
O kaip, o kaip jis vienas augo
Ant lauko plynojo, be draugo?
O ir atsakė jam pušis:*

*„Paliovė vėjai pūst piktai,
Nuščiuvo viesulai didžiausi,
Nes visą laiką aš tvirtai
Prie žemės motinos glaudžiausi.*

*Viena be žemės aš menka,
Mane bet kas nulaužt galėtų...”
Paglostė virpančia ranka
Kairys jos liemenį gruoblėtą.
Ir nesulaikoma rauda
Išsiveržė iš jo krūtinės.
Juk būna valandų, kada
Išsenka jėgos paskutinės.*

*Visom šakom, visais spygliais
Pušis jį guodė ir ramino,
„Prie žemės glauskis! Ji atleis...”
/.../*

Amerikoje jau išleista antologija „Žemė“. Žuvęs tuo metu Lietuvoje tik jo bičiuliams iš rankraščių težinomas Vytautas Mačernis. Bet *žemininkų*, svarbiausios lietuvių poetinės programos daigeliai gyvi ir šioje praeityje nykstančioje poetinėje programoje.

Žemės, priglaudžiančios ir atleidžiančios.

Pušies – ir švento, ir besijuokiančio medžio – atgarsiai.

P. S. „Kolaborantas“?

Po trečiojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo, Lietuvą prijungus prie Rusijos imperijos, Vilniaus universitetas buvo pavadintas Imperatoriškuoju, o caras Aleksandras I tapo Vilniaus universiteto globėju.

Martynas Počobutas, įžymusis astronomas, Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius (1780–1799), 1803 metais parašė ir viešai perskaitė „Giesmę /.../ visos Rusijos imperatoriui ir monarchui Aleksandru Pirmajam“.

Išreiškė pripažinimą, aukštažodį valdovo pašlovinimą.
Pradžia:

*Skiriu paminklą Tau, didis Rusijos
Valdove, naujo šimtmečio pažiba.
Ir Panerių kalvų aukščiausias
Keteras jis aukštumu pralenkia.*

*Jisai – poeto išmonės kūrinys –
Ne rankų darbas. Šitokius paminklus
Ir Sarbievijus, lietuvių
Žemės Orfėjas, kadaise kūrė.*

Kulminacija:

*Suderint moki Cezario valdžią su
Geram piliečiui tinkančiu kuklumu;
Tu imperatoriaus karūną
Sieji su pareigomis piliečio.*

Paraginimas: „...tačiau pritarkit / Įsakams savo puikaus valdovo!“ (vertė Rita Katinaitė).

Koks moralas? Nėra moralo. Tik nutolusios istorijos štrichai, šiandien labiau paryškėję. Tik praplėstas kontekstas, suvokiant nūdieną, jos teisiuosius ir kaltuosius.

VI. Patirties mąstymas

Nuo Friedricho Wilhelmo Josepho Schellingo prie Vinco Mykolaičio-Putino ir atgal

Transcendentalinis, arba transcendentinis. Anksti pradėjau vartoti šias filosofines sąvokas, jų neskirdama, nors susitikdavau su jomis ir skirtingų reikšmių kontekstuose. Pirmiausia – Jurgio Baltrušaičio ir jo laikų rusų religinės filosofijos, ypač Vladimiro Solovjovo, tyrinėto ir lietuvių autorių (S. Šalkauskio, V. Mykolaičio-Putino, A. Šliogerio...). Ir, aišku, – simbolizmo estetikoje, siekiančioje atsakyti į klausimą, kas įvyksta, kai žodis ima reikšti ne tik tai, kas daugiau ar mažiau įprasta, o ir kažką kita. Ir kaip randasi kalba, kuria bandoma pasakyti apie tai, ko realiai nėra arba tarsi nėra, nes nėra nieko daiktiško, kas tą nesamybę atitiktų. Kaip galimas, sakykime, toks Stasio Šalkauskio daktaro disertacijos pavadinimas: „Pasaulio siela Solovjovo filosofijoje“. Daktaro disertacija juk siekiama mokslinio laipsnio, patvirtinančio mokslinę kompetenciją. Disertacijai reikia mokslinės kalbos. Bet humanistikoje visad kažkas lieka už tos ribos, kurią jau yra pasiekęs mokslas. Ir *pasaulio siela* mąstymą pirmiausia pasiekia kaip metafora. Kokiu būdu tai, kas šia metafora sakoma, kas egzistuoja tik kalbos pavidalu, gali įsiterpti į tikrovę?

V. Mykolaičio-Putino daktaro disertacijos tema – jau iš mokslinio lauko: „Vladimiro Solovjovo estetika“, sutelkta į grožio

problemiką, koncentruojantis į grožį kaip „įkūnytą idėją“, artėjant prie jutiminių išgyvenimų, fenomenologinių patirties suvokinių.

Kaip įvyksta *peržengimai*, ypatingi sąmonės įvykiai, kai tikro-vėje (arba tame, kas laikoma esančiu, egzistuojančiu) sąmonė tarsi susitinka su savimi. Susitinka ir suklūsta, lyg būtų save pačią ar kurį savo buvimo būdą atspėjusi. Ir to įvykio nebeužmiršta, grįžta ir grįžta, tarsi sukiojasi aplink, kartu plėtodama ir kalbos lauką, lyg laukdama – kažkas dar turėtų pasirodyti, paaiškėti ir leisti išstariamas, pasakomas ar bent persakomas.

Grįžtu iš Schellingo prie transcendentalijų (ar transcendentų), prie Alfonso Tekoriaus gerai išverstos „Rinktinės“, kurią sudaro „Gamtos filosofijos sistemos metmenų įvadas“, „Transcendentalinio idealizmo sistema“ ir „Mano filosofijos sistemos išdėstymas“. „Rinktinė“ rūpestingai parengta Antano Rybelio, parašiusio ir profesionalų įvadą, nors ir spausdinamą pabaigoje. Schellingo akcentas – „mano“ palengvina natūralų kalbėjimą savo vardu.

Domėjausi Schellingu nuo to laiko, kai pradėjau mąstyti apie Baltrušaitį, Gustaitį, Mykolaitį-Putiną, apie simbolizmą, idealizmą, romantizmą. Bet taip ir likau stovėti prieš pritraukiančią, bet neperžengiamą *gamtos filosofijos* sieną. Prieš neatsakomą klausimą, kaip tai, kas realu realiausia (matoma, girdima, lytima ir lyti), gali virsti (tapti) filosofija, abstrakcija, kalbine efemerija, galiausiai – poezija, iškėlusia formulę – *a realibus ad realiora* (nuo realaus prie realiausio). Formulė, įtvirtinta rusų poeto ir simbolizmo teoretiko Viačeslavo Ivanovo (įžvalgiai rašiusio ir apie J. Baltrušaitį, ir apie M. K. Čiurlionį), bet maksimos šaknys, be abejonės, gilesnės, dar iš lotyniškosios civilizacijos. Šią mintį ne kartą citavo ir Mykolaitis-Putinas; jautė ją glūdint ir savo dvasios patirtyse, akimirkomis, kai tai, kas tarsi neutraliai *yra*, suaktyvėja, virsta neapibrėžiamu intensyvumu, o nesamybė, jei ir *tarsi*, pasirodo ir kaip aukščiausia esamybė arba realybė.

Situacija, kuri gali būti vaisinga mąstymui, minties plėtotei – *suklusti prie suklusio*. Gali būti, kad Mykolaitis-Putinas tokio vidinio suklusimo situaciją yra išgyvenęs ne sykį. Kaip ir iš patirties atpažįstamą refleksijos kelią *nuo realaus iki realiausio*. Ir savo atmintyje tarsi atsikąsęs tokios būsenos šaknis, kai sukluso ne prie abstrakčios problemos, o stovėdamas priešais suklususį tėvą, priešais artimą *veidą*, padėjusį suprasti, kad jis tiesiogiai patiria lyg kokią atsivėrusią paslaptį, kuriai nereikia paaiškinimo. Sąmonė veikia pačia savimi, iš savęs pačios, nereikalaujancios paaiškinimo. Tai žinomas, ne sykį cituotas epizodas iš Mykolaičio-Putino „Atsiminimų“, rašytų 1962-aisiais, jau senatvėje. Tėvas jį, dar berniuką, bet jau lankantį mokyklą, pasiima į naktigonę. Dabar, negrįžtamai nutolus ir laikui, ir nelengvam veiksmui (per naktį nemiegoti, saugoti – ir nuo vilkų – arklius, kad pasiganytų, pailsėtų po sunkios darbų dienos), sakytume, kad tai grynai poetinė situacija – ilgiausių vasaros naktų laiku būti tarp medžių, po atviru dangum, šviesios nakties tamsoje, lyg kokios paslapties viduje. Bet tūkstančiai į naktigones jojo, o kiek tą atsiveriančią paslaptį pajuto, paliudijo senose naktigonės dainose ar ryškesnėje refleksijoje. Mykolaičio-Putino naktigonės patirties refleksija – išskirtinė, daugiabriaunė, vis kitaip sušvytinti. „Susikūrėme laužą. Nieko daugiau neatsimenu, tik tą laužą, tamsoje nusikorusias, liepsnų nušviestas eglių šakas ir paslaptinę, truputį šiurpią nakties tylą. Ir štai stovi į kamieną atsirėmęs tėvas. Tas paveikslas visam gyvenimui įstrigo į mano sąmonę. Stovi tėvas ir žiūri į liepsną. Tačiau jis ne liepsną stebi, o skendėja kažkokioje vidinėje jo dvasioje išnirusioje vizijoje. Jo veido išraiška rodo, kad jis visai atitrūkęs nuo savo vargingos, skurdžios buities, nuo savo kasdienių darbų rūpesčių, o savo pagilėjusiu jausmu siekiasi su kažkokia jam nesuvokiama, bet jaudinančia, prasmingesne realybe. Kas žino, ar ne tėvo tos nakties, to momento išgyvenimas apvaisino ir mano paties sielą, emocijas, vaizduotę ir ar ne jis kaip tolimas aidas atsiliepė manajame realybės suvokime, kai po 20 metų sakiau: „tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.“

Kai *tai* patyrė, būsimasis „Tarp dviejų aušrų“ (1927) autorius buvo 12 ar 13 metų. Imlus jautrios prigimties laikas, jau ne vaikas, bet dar ir ne jaunuolis. Tėvui įprasta situacija, berniukui gal ir pirma, jo sąmonė sujaudinta to, kas nekasdieniška, – ir laužas, ir įstabi nakties tylą. *Paveikslas*, įstrigęs į sąmonę, atsimenamas dviem tos pačios reikšmės sakiniais: paprastu, informuojančiu („Ir štai stovi į kamieną atsirėmęs tėvas“) ir stipresniu, labiau kondensuotu ir intonaciškai nukreipiančiu į žiūrėjimą („Stovi tėvas ir žiūri į liepsną“). *Dvigubas sąmonės judesys*: tėvas žiūri į liepsną, o sūnus į jį, tarsi per jį *mato* ir *jaučia*. Mato laužą, liepsną nušviestas eglių šakas, *jaučia* paslaptinę ir net šurpią nakties tylą. Mato realybę, bet ir tarsi *perkeistą, peršviestą*. Mato tėvą, žiūrintį į liepsną, bet ir matantį kažką kitą, ką jau lyg (ar tarsi) nujaučia dvylikos ar trylikos metų berniukas. Ir ką *jau* įžvelgia tėvo *veide*, atspindinčiame lyg kokį pagilėjusį jausmą, kuriuo jis siekiasi su sūnui dar nepasiekiamą (nesuvokiama), bet jau veikiančia, jaudinančia, tad ir prasmingesne realybe. Laikas, per kurį *tai* vyksta, yra lyg *stovintis, nejudantis*, bet iš vidaus judrus, intensyvus, *perkeičiantis*.

Tėvas, jo veidas, naktyje apšviestas laužo, yra lyg sūnaus patirties laidininkas, tarpininkas tarp laužo, keičiančio realybės formas, ir kažko *kito, kitos realybės*, kuri kiekvienam gali atsiverti kitaip. Ir tik senatvėje, po daug metų (skaičių inversija: 1926 ir 1962; keli ryškūs „Tarp dviejų aušrų“ eilėraščiai buvo parašyti 1926-aisiais) sąmonė užbaigia savo darbą – bent suartinančiu klausimu: *kas žino, ar ne tas momentas, patirtas berniuko, jau žengiančio į kitą savo gyvenimo tarpsnį, lyg aidas atsiliepė tame poetiniame realybės suvokime, iš kurio iškilo pasaulio „tarp dviejų aušrų“ vizija, pradėjusi ryškėti pačiame kūrybinio kelio pradžioje, nuo 1911-ųjų*.

Vėl atsiverskime Schellingą: filosofija tai, kas realu, stengiasi sugrąžinti į tai, kas idealu, „o iš to atsiranda tai, kas vadinama

transcendentaline filosofija“¹⁶. Ir toks filosofijos genezės atvėrimas – priešingos ar kitos krypties realijų virtimas idealijomis. Idealumas kyla iš realumo ir turi būti aiškinamas juo remiantis. Todėl transcendentalinė filosofija realumą laiko priklausomu nuo idealumo, o gamtos filosofijos kryptis kita – idealumą aiškinti remiantis realumu. Abi kryptys sudaro vienovę, abi yra vienodai galimos ir vienodai būtinos.

Gamtos filosofijos probleminė ašis yra bandymas atsekti, kaip gamta juda sąmonės linkui, kaip sąmonė susiformuoja iš nesąmonių formų. Ir tai yra kelias nuo realių formų idealijų linkui. Tik žmoguje dvasinis pradas pasiekia savivokos pakopą. Aukščiausio lygio transcendentalinis abstrahavimas reiškiasi kaip teorinis mąstymas. „Antroji gamta“ (pagal Schellingą) – žmogiškos, visuomeninės, valstybinės raidos ir jų formos. Gamtos saviraidos (per priešybių vienybę) aukščiausias taškas – meno kūryba. Ir pasaulis šiuo požiūriu yra kūrinys.

Transcendentalinė filosofija – priešinga kryptis: realumas grįžta į idealumą. Neatskiriama: iš to, kas yra (ar tik gali būti laikoma) realiu, t. y. kaip nors palytimu, išsivysto sąmonė (savimonė). Studijoje „Idealizmas ir romantizmas“ (1927; vienalaikė su rinkiniu „Tarp dviejų aušrų“) Mykolaitis-Putinas pastebės, kad Schellingas savo gamtos filosofijoje nutrina ribas tarp pasaulio ir Dvasios – dievybės. Bet neištrina to, ką vėlesni filosofai idealistai, tarp jų ir Mykolaičiui-Putinui svarbus Solovjovas, sublimuoja ir į tokias metaforas kaip *pasaulio siela*.

Transcendentaliniu būdu mąstant, idealybė verčiama realybe, net paties aukščiausio lygio. Vėlesniu periodu Schellingas įžengia į tapatybės kelią, mąsto realumo ir idealumo dvejybę, siekiančią

¹⁶ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling. *Rinktinė*: Gamtos filosofijos sistemos menų įvadas. Vilnius: Margi raštai, 2023, p. 7.

vienybės. Bendriausia prasme – tai idealizmas, idealistinė filosofija, kylanti iš idėjos. Iš pačių pradmenų mąstydamą apie Schellingą, vieną man įdomiausių klasikos filosofų, sakyčiau, kad jo pirminė idėja (galbūt dar labai jauna) yra kilusi iš klausimo – kaip pasaulyje, matomame, girdimame, palytimame, pilname daiktų, pavidalų ir formų, galėjo (ar gali) rasti siela, sąmonė, jokio atskiuro organo neturintys jutimai (grožio, meilės, tikėjimo, įprastas ribas peržengiančių būsenų). Kaip galima kūryba, menas, kaip galimas to, kas idealu, neapčiuopiama, grįžimas į tai, kas realu, apimta (ar įimta) formos ar net daiktiška. Ir bandant rasti atsakymą kuriama iš pradžių tarsi dvidalė (gamtos ir transcendentalinė), o vėliau tapatybės filosofija. Ir pats filosofinis kelias yra tarsi dvilytis. Neišvengiamai ir poetinis, vaizdinis, metaforinis, laisvinantis ir taip turtinantis kalbą. Priartėja kūryba, ir Schellingas į ją kaip į būtinybę ar neišvengiamybę įžengia. Rašo beletrizuotą filosofinį dialogą („Klara, arba Apie gamtos ryšį su dvasios pasauliu“), galiausiai ir romaną, pasirašytą slapyvardžiu. Dvasinės tapatybės problema, ne mažiau sudėtinga negu filosofijos.

Vinco Mykolaičio-Putino ankstyvieji poezijos rinkiniai, taip pat „Tarp dviejų aušrų“ išleisti atskiruoju Putino vardu.

Po ilgo laiko – „Meistras ir Margarita“

Jau po to, kai atidžiai peržiūrėjau Giedrės Žičkytės filmą „Meistras ir Tatjana“ apie fotomenininką Vitą Luckų ir jo žmoną Tatjaną, atnaujinusį meilės ir kūrybos fatalinio ryšio temą ir kaip simbolinę metaforą.

Michailo Bulgakovo, gimusio Kijeve, gydytojo ir rašytojo, romanas „Meistras ir Margarita“, rašytas gerą dešimtmetį, nuo 1929-ųjų iki ankstyvos autoriaus mirties 1940-aisiais, negalėjo tiesiogiai įsiterpti

į sovietinės literatūros tikrovę. Romane sukurtas groteskinis, satyrinis jos modelis. Dabarties akimis žvelgiant – baugus; pasaulis, kuriame žmogui, o juo labiau menininkui, gyventi neįmanoma. Bet ir tokia lyg nebežmogiška tikrovė turi būti kalbos išreikšta. Tai ir padaryta Michailo Bulgakovo. Ir padaryta genialiai. Tokios stilistinės polifonijos niekam daugiau nėra pavykę sutelkti. Groteskas, dargi su „juodosios magijos“ elementais, sukurtas Bulgakovo, žmogui nepalikty jokios vilties, jokios prošvaistės. Vadinasi, toks pasaulis turėtų artėti į pabaigą, turėtų būti ištiktas apokalipsės. Bet rašytojas kuria ir savo antrininką – Meistrą, rašantį *kitą romaną*, romaną apie Poncijų Pilotą, plėtojantį – ir su didžia meistryste – motyvą, kuriam Biblijoje teskirta nedaug vietos. Poncijui Pilotui, Romos prokuratoriui, Ješua tėra tik areštantas, tvarkos ardytojas, bet netikėtai jis geba įtraukti į sunkiuosius klausimus, tarp jų ir tiesos bei valdžios. Ješua tvirtina, kad kiekviena valdžia yra prievarta žmonėms ir kad ateis laikas, kai jokios valdžios nebus, ateis tiesos karalystė. Poncijus Pilotas patvirtina Ješua mirties bausmę, nors dar tikisi, kad kažkas pasikeis. Nepasikeičia.

Stilistinė, bet ir ontologinė įtampa – tarp skubrios, kaleidoskopiškai mirgančios groteskinės bei satyrizuotos vaizduosenos ir lėto, detalizuoto, ritmiškai įtaigaus Poncijaus Piloto sakinio dalių. Literatūra, neprievartaujama išskrikusios, bet nežmonišką politinę jėgą turinčios valstybės. Nesuderinamos programos. Absoliuti politinė jėga jaučia mirtiną pavojų, kylantį iš laisvos kūrybos, nutolintos per amžius, bet kalbančios apie dabartį, apie laikinos valdžios ir utopinės tiesos karalystės sandūrą. Laikyti menininkus, juolab kūrybos meistrus, psichiatrinėse ligoninėse, netgi prabangiose, slopinti medikamentais, lėtai žudyti. Dvasiškai palaužtas Meistras sudegina savo romano rankraštį. Ištikimoji Margarita nepajėgia romano išgelbėti. Tik sutikusi bendrauti su „juodosios magijos specialistu“ Vollandu, atlikusi karalienės Margo vaidmenį jo „baliuje“, Margarita gali jo

paprašyti pagalbos – grąžinti Meistrą, jau sunkų ligonį, ir padėti grįžti į būstą pusrūsyje, jau užimtą savanaudžio palaižūno, po „kritikos“ Meistrą dar ir apskundusio nelegalios literatūros laikymu.

„Kas jūs toks?“, – klausia Meistro Volandas. „Aš dabar niekas“, – atsako Meistras. „Aš iš nevilties namų. Aš – psichinis ligonis.“ Volandas norėtų žinoti, kodėl Margarita vadina jį Meistru. Tai esanti tik jos silpnybė, ji pernelyg geros nuomonės apie jo romaną apie Poncijų Pilotą. Negalįs jo parodyti, sudeginęs krosnyje. Ir tada Volandas ištaria garsiąją frazę: „Rankraščiai nedega“. Maginėmis galiomis rankraštis sugrąžinamas. Bet Meistrui viskas atrodo jau per vėlu.

Antroji garsi Bulgakovo frazė – iš to meto Rusijos politinės tikrovės: „Nėra dokumento, nėra ir žmogaus“. „Manęs kaip tik ir nėra, aš neturiu dokumento“, – pakartoja ir Meistras. Jis nebeturįs nei svajonių, nei įkvėpimo, be Margaritos niekas jo nebedomina: „mane sulaužė, man nyku, aš noriu į pusrūsį“. Nekenčias to savo romano. „O kas rašys?“, – dar paklausia Volandas. Ir apibendrina: žmogus, sukūręs Poncijaus Piloto istoriją, išeina į pusrūsį (rusų kalbos „podval“ daugiaprasmis), sėdės prie lempos, gyvens elgetiškai.

Bet juk romano apie Poncijų Pilotą sudegintu laikytas rankraštis sugrąžintas. Volandas veikia ne tik kaip paslaptingos magijos, bet ir kaip istorinės tiesos (nors tik iliuzinės) įgaliotinis: negali be pėdsako išnykti tai, kas yra žmogiškai svarbu; tuo laiku, kai romanas parašytas, tai buvo itin reikšminga. „Romanas jums dar atneš siurprizų“, – sako Volandas. Bet Meistras galvoja tik apie sunkius, liūdnius siurprizus, nors Volandas ir ramina, kad nieko tokio baisaus jau nebūsią.

Bet juk bus. Dar tik 1940-ieji.

„Meistras ir Margarita“ – faustiškas kūrinys, persmelktas Goethe's. Giliausiais taškais Bulgakovo kūrinys ir europietiškas – ne tik dėl sąsajų su Vakarų klasika, bet ir dėl priešinimosi smurtui, prievartai, kūrybos laisvės gynimo.

Patirties mąstymo turiniai (Arvydas Šliogeris)

Patirtis – viena svarbiųjų Šliogerio sąvokų, savivokos ir filosofinės refleksijos instrumentas. Neatskiriama – ir mąstymo patirtis. Savo gimimo, pasirodymo akimirką mintis yra apčiuopiama, kūniška. Ir kaip tik todėl ji gali rutuliotis, tęstis, prasitęsti. Esu, kaip galiu patirti; ir mintimis, mąstymu, – ir taip (ar bent artimai) filosofas yra ne kartą ištarsęs. „Patirtys. Žmogaus gyvenime jų nedaug. Viena, dvi, trys, ir viskas. Ir to visai pakanka. Jei išvydai bulvę, debesį virš javų lauko, kalvos liniją, Vermeerio mergaitę, skaitančią laišką, jeigu iš tikrųjų išvydai, pamatei, praregėjai ir netekai žado, to pakanka visam gyvenimui ir visai kūrybai. Vienintelis tikslus žodis, kuriuo galima nusakyti tokias patirtis, yra nuostaba. Graikai žinojo, ką sako, nuostabą laikydami bet kokio kūrybiškumo, vadinasi, ir aukščiausio žmogiškumo šaltiniu.“ Taip pradedama „Bulvės metafizika“ (2010), savotiško grįžimo knyga, grąžinusi prie to, kas jau vėrėsi dienoraštinėje „Post scriptum“. Pirmą kartą taip aiškiai formuluojama, kad kūrybiškumas yra žmogiškumo šaltinis. Filosofai remiasi ir bendromis idėjomis, jas svarsto ir persvarsto; bent dalį jų tikrina ir savo patirtimi. Ypač tais atvejais, kai remiamasi gyvenimo filosofijos, egzistencializmo tradicijomis. Minties persvarstymas yra ir naujas (ar bent atnaujintas) jos įsiužetinimas.

Patirtis pasirodo ir kaip tylinti nuostaba, *bežadė ir bežodė*. Bet iš šios būsenos kyla ir klausimų. Kas tai? Ką aš pamačiau? Ką regiu? Juk tai būna retai: blyksnis, nušvitimas, praregėjimas. Praregėjimas – kaip malonės akimirka, kurios neužmirši, grįši ir grįši, tikėsi, kad tai gali kuriuo nors būdu pasikartoti. Būsenų takai, žodžių žymės juose. *Siužetai, turiniai*, – vidiniai, bet ir išoriniai, kuriuos galima išskirti, aptarti. Siužetams reikia polių, tarp kurių susidarytų įtampas, priešybių, kurios įtemptų mintį, verstų ją rutuliotis. Pirmoji, gal ir esminė,

mąstymo įtampos linija, pasirodžiusi jau monografijoje „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas“ (1985), yra įtampa tarp to, apie ką mąstoma, ir to, kas mąsto. Mąstančiojo akcentas reiškia perėjimą prie mąstymo iš arti, artumoje. Antrasis momentas, labiausiai ontologinis, skirtis tarp individo ir bendrųjų, bendrinančių darinių. Trečias taškas – įtampa tarp kalbos ir bekalbio daikto, vis labiau renkantis daiktą. Bet ir išlyga, mąstantįjį paliekanti Heideggeriui artimose pozicijose: *būties namais* gali būti laikoma ne apskritai kalba, o *poetinė kalba*, perkeista kūrybiškumo, labiausiai suartėjusi su tuo, kuris mąsto, mato, jaučia, girdi – patiria buvimą. Ketvirtasis įtampos brėžis, vis stiprėjantis, tarp radikalių neiginių, kriticizmo, priartėjančio ir prie nihilizmo, ir žmogaus pasaulio ramino, savotiško glostymo, grąžinant prie pirminių patirties šaltinių, prie tylos, pauzė įteisinant ir kaip filosofinį žymenį. Savo *vieta* ir pasaulio erdvės. Neapeinama pažinimo ir susipažinimo skirtis ir jungtis. Filosofijos kaip mokslo prieštaravimas. Filosofiniai siužetai nėra išlyginami. Prieštaranga ir žmogiškoji patirtis: vienas patirties klotas gali prieštarauti kitam, kai iš nuostabos, iš bekalbės sielos pereinama į kalbą. Siela – ypač vėlyvučiu laiku – Šliogerio dvasinė atrama, gal net pasija, filosofas prieina tašką, kuris visą laiką švytėjo jo horizonte, bet tarsi ir nebuvo apmąstyta. Reikia pamatyti, kad imtų būti. Reikia reflektuoti, kad įgytų kalbinį kūną. „Štai pastaraisiais metais man prireikė žodžio „siela“ /.../ Aš nežinau, kiek dar gyvensiu, kiek kalbėsiu, kiek bandysiu ką nors suprasti, bet nujaučiu ar net žinau, kad bekalbės sielos vaizdinio išsamiai apmąstyti jau nebespėsiu, o tai galinga tema vien todėl, kad ji man sugrąžina lemtingą žodį, keliavusį per tūkstantmečius, bet dabar atmetą ir išjuokiamą technomokslo šamanų.“¹⁷ Sielos žodis nebuvo užmirštas poezijos. Pokario metais jis pasirodo su Mykolaičio-Putino grįžimu į poeziją, su jo planuotu atskiru rin-

¹⁷ Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas. *Pokaliai apie esmes*. Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 59–60.

kiniu „Vakarėj žaroj“, įėjusiu į „Raštų“ pirmąjį tomą (1959): „Vakarėj žaroj man pasaulis didingai gražus. / Jo vaizdas man niekad išalkusioj sieloj nežus“ („Vakarėj žaroj“). Šliogerio minties akivaizdoj stauga nušvinta Mykoliaičio-Putino metafora: *išalkusi siela*. Ir eilėraščio pabaigoj *nerimstanti siela*: „Keliausiu per naktį į brėkštančias ryto aušras, / Ten šviesų pasaulį nerimstanti siela atras“.

Kaip bežvelgtume, ir poezija, ir egzistencijos filosofija – iš sielos atradimų, pamatymų, išgirdimų, suvokimų. Svarbiausia jusle Šliogeris laiko matymą. Matyti – tas pats, kas ir mąstyti, – ne kartą jo pakartota. Ir iš matymo-mąstymo pasijos galima suvokti Šliogerio artimumą *fenomenologijai*, labiau egzistencinei jos pakraipai, akcentuojančiai žmogaus prigimtį ir patirtį, juslinius patirties takus. Mąstymas neatskiriamas nuo matymo ir stebėjimo. Šiuo požiūriu filosofija nėra tik mokslas, nors yra ir moksliniais principais bei metodais besiremianti filosofija. Ir žvelgiant į Antiką matyti, kad labiau besižvalgantis, stebintis ir besistebintis yra Platonas, o mokslui artimesnis – Aristotelis. Platonas yra Sokrato mokinyš, bet mokinyš, kuris ne viską iš savo mokytojo perėmė, gal to ir nenorėjo. Ir kaip tik todėl Platonas tapo Platonu. Bent iš dalies, jei ir iš didesnio atokumo, tą galima sakyti ir apie Šliogerį. Bendriausia prasme Šliogeris yra arčiau Platono nei Aristotelio. Platonas labiau rėmėsi ir kūrybiniu pradū. Šliogerio kūrybingumą pačiame filosofijos podirvyje nužymi vaizdas, vaizdinyš, įprasmintas ir fotografijoje, *metafora*, jos gyvybingumas, kaip pirminis mąstymo intensyvumas, kylantis ir iš naujumo siekiančio skaudumo: „Mintis yra didi savo galimybėmis. Todėl visos esminės mintys turi naujagimio prigimtį. Didi mintis yra bejėgė, kaip kad bejėgis ir gležnas yra ką tik gimęs kūdikis. Bejėgė prieš ką? Prieš mažas mintis, kurių daug ir kurios jau tapo jėga, nes jų galimybė jau mirusi ir virtusi tikrovės granitu.“¹⁸ Dramatiška

¹⁸ Arvydas Šliogeris. *Būtis ir pasaulis*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 483.

filosofija, nes kalbėdamas iš pasaulio, remdamasis pasaulio sąvokomis, filosofas stengiasi išreikšti būtį. Ir kalba labiausiai yra pasaulio, į būtį ji turi būti „perkeliamą“.

Viena įdomiųjų Šliogerio metaforų: „Tikėti – tai būti žydinčioje dykumoje („Buvimas Bacho chorale“)“. Tai ir prieštaravimas – oksimoroninė jungtis, ir perkeltinės prasmės apibūdinimas, savotiškas tikrovės padauginimas: iš žiedelio, iš skurdaus augalėlio siela perkeliama į žydėjimą, gausą, „toji staiga atsivėrusi pilnatvė yra kažkas visai kita“¹⁹.

Kalbėjimo iš pasaulio Šliogerio filosofijoje gana daug, bet svarbu neužmiršti, kad tas kalbėjimas dažnai dviprasmiš ar net keliaprasmiš, skirtas būties, o ne pasaulio apibūdinimui: „medžioju sąvokas, kurios sudraskytų sąvokos širdį“. Tai itin šliogeriška metafora, tinkama ir kalbos suvokimui. Šliogeris yra sukūręs savitą filosofinę kalbą, kurioje vengia filosofinio žargono, siekia remtis gyva kalba, nors to išvengti beveik neįmanoma. Sąvokos (ar ir žodžio) širdies (ar šerdies) *sudraskymas*. Sakykime, Šliogerio mėgstamas „pasmerktas“ įprasta, net žodynine reikšme „nuteistas“. Šliogeriui tai aukščiausia asmens galia: galima būti pasmerktam meilei, ištikimybei, netgi tiesai: „yra žmonių, paties likimo pasmerktų tiesai, jų nedaug, bet yra“²⁰. Šliogeris yra kalbos, aišku, pirmiausia gimtosios, adoratorius, gal gražiausiai tai pasakyta „Niekio ir Esmo“ (2005) įžangoje: apie visą jo sielą užliejusią lietuvių kalbą, kurią gavęs kaip dovaną. Bet filosofine prasme Šliogerio mąstymas tarsi balansuoja tarp kalbos adoracijos ir kalbos kritikos. Jo atsiskyrimas nuo savo mokytojo Heideggerio gali būti paaiškintas ir kaip pasitraukimas nuo kalbos ir perėjimas į bekalbio žodžio pusę. Prieštara, kurią sušvelnina poetinė kalba, gebanti pasinaudoti ir tyła.

¹⁹ Arvydas Šliogeris. *Konservatoriaus išpažintys*. Vilnius: Pradai, 1995, p. 313–314.

²⁰ Arvydas Šliogeris. *Daiktas ir menas*. Vilnius: Mintis, 1988, p. 203.

Mąstyti žmogui įgimta, kad ir kaip ši mintis skambėtų banaliai. Juk apie viską, ko žmogui nežinome, galime sakyti, kad tai įgimta. Bent jau kaip paskata, ateinanti iš kitų. „Aš“ sudarytas ir iš įtakų. Vienoje gražiausių lietuvių humanistikos pratarinių – „Niekio ir Esmo“ (I tomas) „Autoriaus žodyje“ Šliogerio taip pasakyta: „Netiesiogiai visa knyga nuausta iš net pačiam autoriui nežinomų, jo užmirštų ar tiesiog nesuvoktų įtakų, o galiausiai – iš visą jo sielą užliejusios lietuvių kalbos, kurios jis juk nepasidarė pats ir kurią gavo kaip Senojo Šeimininko dovaną.“ Siužetiškas fragmentas – ir bent sąlygiškai veikiantis Senasis Šeimininkas, metaforinis simbolis.

Filosofinio siužeto sąvoką Šliogeris yra vartojęs ir „Alfos ir omegos“ „Autoriaus žodyje“, kuriame paaiškinama, kad studijoje bandoma permąstyti *n* tikrovės problemą, „filosofinio siužeto pagrindu pasirinkus tradicines „tikėjimo“, „pažinimo“ ir „tikrovės“ kategorijas“²¹. Žmogiškoji prigimtis tebekelia daug klausimų. Ir tie klausimai neišnyks. Žmogus yra klausiantis. Klausti iš esmės yra tas pats, kas mąstyti. Dažniausiai žmogus klausia kitų – tėvų, mokytojų, autoritetų. Ne visi atsakymai patenkina, iš atsakymų kyla kitų klausimų. Į dalį jų atsako gyvenimas, patirtis, praktika. Dalis lieka neatsakyti ir neatsakomi. Galiausiai žmogus kreipiasi pats į save: kas aš esu? Kam visa tai ir kodėl? Kokia to prasmė? Tarp žmonių, kurie patys sau užduoda sunkiausius klausimus, yra ir tų, kuriems lemta filosofija, *išminties meilė*. Pasitikėdamas Šliogeris rėmėsi Platonu, jo sakymu, kad „mąstymas yra sielos pokalbis su pačia savimi, taigi – tylioji kalba“²².

Meilės verti ne tik daiktai, žmonės, gamta, bet ir tai, ką žmogus tik suvokia, suvokia pats ir persako kitiems. Visiems žinomi Imanuelio Kanto klausimai: ką galiu žinoti, ką turiu daryti, kuo galiu pasikliauti. Jaunas Vytautas Mačernis – ir po kunigų, ir po

²¹ Arvydas Šliogeris. *Alfa ir omega*. Vilnius: 1999, Pradai, p. 5.

²² Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas. *Pokalbiai apie esmės*, p. 61.

filosofų paaiškinimų lieka tai, dėl ko širdis negali nurimti: „Kodėl pasaulis ir žmogus, ir visa tai?“ („Einu, bet nežinau, į kur nueisiu...“). Neaiškiausia šioje frazėje „ir visa tai“. Galima suprasti ir kaip būseną, taip pat klausiančią: kodėl žmogui sopa širdį ir tada, kai jam pačiam lyg ir nieko blogo, kodėl dėl to, ko jis negali kaip nors paveikti, pakeisti, kas tiesiogiai jo lyg ir neliečia. Mačernis sustiprina jaunų filosofų pozicijas. Nėra teisinga mąstyti, kad filosofai – tai tik seni išminčiai, ne, jauna mintis prieš mąstymo patirtį laimi mąstymo energija, minties skvarbumu. Tik nereikia turėti iliuzijų, kad filosofijai nereikia studijų, gilinimosi. Labiausiai jaunai filosofijai kenkia pseudofilosofija, tuščiažodystė.

Yra mažytis tarpelis tarp to, kas yra, gali būti tiesiogiai palytimas, ir tarp to, ko nėra, kas gali būti tik tarsi pasišauktas žodžiais, kalba. Tai filosofijos galimybė – būtis tarp to, kas yra ir ko nėra. Ir galbūt galimybė suvokti, kodėl *phileo*, kodėl išminties meilė, nes iš tiesų reikia turėti savyje retą sielos savybę – mylėti, savo vidine energija maitinti mąstymo efemerus, žodinę nykstamybę. Atrodo, kad filosofija tik ieško, kad neranda to, prie ko galėtų nurimti. Bet ir ne. Antikos didieji – Herakleitas, Pitagoras, Platonas, Aristotelis, iš jų filosofija turi ryškią ir autoritetingą pradžią. Arvydas Šliogeris save suvokė kaip Vakarų tradicijos mąstytoją, ne sykį pabrėžė Antikos tradicijos svarbą, nors ir nesiekdamas tikslumo, bet esmingai ištarė, kad jo elementorius buvo Homeras. Kaip būdinga plačiai mąstantiems ir atskira, kartais ir netikėta mintimi apibendrinantiems, Šliogeris faktą, kad tėvas, klasikinių kalbų specialistas, jam dar mažam skaitė „Odiseją“, iškėlė iki savivokos principo. Toks ir yra filosofijos kelias – ir tai, kas nežymu, atskira, gali būti išauginta iki bendresnių tiesų. Bet ir tai, kas filosofijoje daugiau ar mažiau bendra, gali būti individualizuota.

Šliogerio filosofijos siužetas pradeda klostytis nuo bendrųjų filosofijos klausimų, kuriuos galima sieti ir su filosofijos istorija. Pirmoji išleista knyga „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas“ (1985)

pradedama klasikine filosofinio mąstymo paradigma, centre – egzistencijos filosofijos klasika: Kierkegaardas, Husserlis, Heideggeris, Jaspersas. Trečiuoju skyriumi filosofinis veiksmas tarsi sutelkiamas į atskirus filosofinius klausimus: į tapsmą ir laiką, į tiesą ir egzistenciją. Pasirodo radikali mąstymo briaunos, kuriomis bus atsiskirta nuo egzistencijos filosofijos ir nuo esmingai svarbaus Heideggerio pereita į savarankišką filosofinį mąstymą. Pirmiausia – daikto, bekalbio būties krešulio, samprata. „Jeigu – kaip mano egzistencijos mąstytojai – žmogus daiktuose randa ir gali rasti tik tai, ką jis pats anksčiau į juos įdėjo, ir nieko daugiau, jeigu žmogus nepajėgia regėti pačių daiktų, nes juos užgožia žmogiškosios prasmės /.../, tada visos kalbos apie tiesą ir pažinimą virsta tuščia fraze.“²³ Tai tik pirmas žingsnis, nes netrukus ir tiesos, ir pažinimo sąvokos bus suproblemintos. Esminė nuostata išreikšta „Žmogaus pasaulio ir egzistencinio mąstymo“ „Pratarmėje“: svarbiausia buvę egzistencijos filosofijos istorijos tarpsnį parodyti tarsi iš žmogiškojo mąstymo vidaus, filosofuojančio dėmesiui laipsniškai pereinant nuo to, apie ką ir kas mąstoma, prie to, kas mąsto ir kodėl taip mąsto. Kryptis, kuri vis labiau lems Šliogerio filosofijos siužetą – „iš žmogiškojo mąstymo vidaus“, pakartojama knygoje „Pokalbiai apie esmes“: ką nors esmingo filosofijai galima pasakyti tik „iš filosofijos vidaus“ (p. 141). Neišvengiamai turėjo atsirasti *filosofinis dienoraštis* ar dienoraštinė filosofija, į kurią įžengta lemtingąja knyga „Būtis ir pasaulis“. Sunki nelaisvo laiko išlyga, knyga ilgai negalėjo pasirodyti. Apie laiką pasakyta dedikaciniame įrašė 1985 metų rugpjūtį, ką tik išėjus knygai „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas“: „Jeigu ši knyga būtų rašyta ne čia ir ne dabar, ji galbūt būtų buvusi geresnė. Tačiau mes negalime rinktis nei laiko, nei vietos, kuriuose mes gyvename. Todėl ji yra tokia, kokia

²³ Arvydas Šliogeris. *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 253.

yra. Ir vis dėlto aš tikiu, kad joje yra krislelis tiesos. Norėtusi, kad tuo patikėtų ir kiti.“ Tada, beveik prieš keturis dešimtmečius, atrodė pasakyta tiksliai: mes negalime rinktis nei laiko, nei vietos, bet iš esmės Šliogerio jau buvo pasirinktas kitas filosofinis mąstymas, *mąstymas iš vidaus*, nepavaldus laikui, nes *tyliosios kalbos* laikas negali kontroliuoti. „Būties ir pasaulio“ paantraštė: „Tyliojo gyvenimo fragmentai“. Su šia knyga susijusi gal ir svarbiausia Šliogerio kaip filosofo siužeto dalis.

Filosofinė kūryba tinka Šliogeriui apibūdinti, jis nėra tik filosofijos istorikas, permąstantis ankstesnes idėjas, jas vertinantis, sistemintis. Šliogerio tekstai esmingai priklauso kūrybai. Kūrybą iš kitų žmogaus veiklos sričių išskiria tai, kad žmogus kūrybiškai veikia visu savimi, prigimtimi ir patirtimi, protu ir emocijomis, visa jam pasiekiamą pasaulio aprėptimi. Donaldo Kajoko reminiscencija: „Žvelgi į tas milžiniškas netvarias snaiges ir prisimeni: „Būtis kuriama kas mirksnį ir iš nieko.“ Kieno tie žodžiai? Gali būti ir Antikos filosofo, ir Viduramžių mistiko. Ir, žinoma, poeto A. Šliogerio, ir poeto Donaldo Kajoko. Poetu Šliogeris pavadintas ne syki – ir pačių poetų, pripažinusių jį ir savo poetinėmis dedikacijomis: L. Gutausko, V. Kukulo, D. Kajoko, A. Marčėno... Poetai lengviau pajunta filosofo tekstuose slypinčią poezijos galimybę. Šliogerio atskirumas ir tuo požiūriu, kad jo poetiniai ir filosofiniai pradai gilumoje yra simbiotiški, sugyvenantys, o tekstai realizuojami filosofiniu vientisumu. Poetinis jautimas pereina į filosofinį mąstymą. Graikų žodis *rizoma* reiškia požeminę augalo stiebo dalį, tą, kuri dar žemėje, dar nematoma, jau ne šaknys, ne šaknynas, ta bendroji gyvybės raizgalynė, susipynimas, persipynimas, pereinantis į atskirybę, į stiebą. A. Šliogerio mąstymas yra *rizomiškas*. Poetiniai jautimai iš šaknyno persiduoda į stiebą, į tą jo dalį, kuri vadinama rizoma, o pats stiebas – tekstas, studija, knyga – jau yra filosofija, mąstymo valios pakreipiama filosofijos linkui. Kita kryptimi – sakysime, literatūros, – ji negali būti pakreipta; ir

ne tik dėl paties rašančiojo-kuriančiojo valios, bet ir dėl filosofijos valios, dėl to ypatingo vektoriaus, kuriam veikiant susiformuoja ir kisdamos išlieka atskiros humanistikos sritys: literatūra, filosofija, filologija, sociologija, menotyra, istorija... Gindamas humanistikos (ne humanitarinių mokslų ir ne humanitarikos) sąvoką Šliogeris yra suformulavęs ir gana platų humanistikos objekto apibūdinimą, juo laikydamas žmogų ir jo pasaulį. Nuolat pabrėžė žmogaus pasaulį ginančią ir saugančią humanistikos funkciją. Humanistikos siekis kyląs iš instinktyviai jaučiamo poreikio surasti alternatyvą katastrofiškam tikrovės naikinimui.

Ir iš šio humanistikos suvokimo taško – ieškoti žmogaus pasaulio saugos ir globos galimybių – galima suprasti mąstymo, taip pat filosofinio mąstymo siužeto prigimtį. Ir, suprantama, Šliogerio filosofinio siužeto atskirumą. Juk tarsi iškart žymimi taškai – iš kur ir į kur, užmezgamas vyksmas. Jis turi būti alternatyvus technologinei visagalystei, turi ginti ir saugoti žmogaus pasaulį arba žmogaus tikrovę, o dar labiau trumpinant minties kelią – kūrybą, kūrybos pradą pačiame žmoguje. Šliogeris kūrybos lauką itin išplečia: valstietis, žemdirbys yra jo kūrėjo archetipas, arba simbolis. Pradinis kūrybinės veiklos pradas yra žemdirbys, gal ir dar plačiau – *žembuvis*. Aukščiausia gal būtų kalbos menas, kas sukurta iš kalbos, pačiai kalbai dalyvaujant ir leidžiant, kalbinant sielą. Iš čia Šliogerio dėmesys literatūrai, poezijai, R. M. Rilke'ės interpretacija. Bet ir dailė – didžioji dailės klasika. Paradoksalus santykis su kalba: ir teigti kalbą, ir ją neigti galima tik kalba, kad ir kaip pasitikėtum bekalbiu daiktu, jis negali atstoti bedaikčio žodžio. Bet siužetiškai Šliogerio mintis juda nuo bedaikčio žodžio prie bekalbio daikto. „Tiesa yra toji bulvė, kurią aš matau bekalbėmis akimis.“ Bet ar nėra taip, kad ši ir jai artimos ištartys pasisuka į poeziją, kad frazė artėja prie tik poezijos sukuriama eilėraščio – daikto, kuris tiesiog *yra*, nereikalauja būti nei pažintas, nei paaiškintas.

Mąstymo siužetai susidaro iš minties kelių, takų, netgi šunkelių ar klystkelių, jei prisiminsime M. Heideggerio „Holzwege“, sunaikiai išverčiamų, gal artimiausia būtų nuošalus „miško kelias“. Tik mąstymas negali apsiriboti vien racionaliomis programomis. Yra klausimų, į kuriuos neįmanoma atsakyti ir didžiausiomis proto pastangų sutelktimis, neįmanoma ir mokslui. Klausimai, kurie ateina iš tamsos ir į tamsą sugrįžta. Klausimai už fizikos, po fizikos. Bet ir iš fizikos, kurioje neatsakytų, gal net neatsakomų klausimų nemažėja. Neatsakomi klausimai sudaro metafizikos arba racionaliomis procedūromis neapsiribojančios filosofijos šerdį. Šliogerui buvo natūralu pasirinkti ir neįprastus savo vėlyvųjų knygų vardus: „Bulvės metafizika“ (2010), „Kasdienybės metafizika“ (2016). Sakytume, kad fragmentinės poetikos filosofija skaidresnė, mąstoma šviesoje, sklandančioje ir iš gamtos. Bet dalis Šliogerio filosofijos lieka užtamsinta, mąstymo tamsos daugiau „Alfoje ir omegoje“ (1999), apie kurią pats filosofas yra sakęs, kad jos „horizontas yra visiška neįmanomybė – pasaulis be stabų, vadinasi, pasaulis be žmogaus“. Pritamsintos filosofinės kalbos puslapių yra ir filosofijos klasikoje, kad ir Martino Heideggerio, ankstyvuoju mąstymo laikotarpiu Šliogerui svarbaus vardo. Intensyvus mąstymas įgyja tarsi nebekontroliuojamą pagreitį, kalba nyra į savo pačios patamsius.

Šliogerio mąstymo siužetų išskirtinumą lemia tai, kad ir iš komplikuočiausių, netgi nihilistinę persvarą įgyjančių mąstymo turinių visgi gręžiamasi į šviesą, šviesinančią ir kalbą. Šliogerio filosofinės maksimos: „aš žinau, kad pasaulis netobulas ir tobulesnis būti negali, tačiau privalau stengtis ir gyventi, ir mąstyti taip, *tarsi* jis galėtų būti kitoks; aš žinau, kad žmogus yra netobulas ir kitoks būti negali, tačiau privalau stengtis gyventi ir mąstyti taip, *tarsi* jis galėtų būti tobulesnis“²⁴. „Tik artumos vienovėje Niekio Sūnus pabėga nuo

²⁴ Arvydas Šliogeris. *Būtis ir pasaulis*, p. 15.

Niekio ir susitinka su Būtimi²⁵ (Niekio „Reikia įsivaizduoti Sizifą laimingą“ – pakartota A. Camus mintis iš „Sizifo mito“). „Niekio varduose“ *vietovė šiapus* labiau išskleidžiama kaip kalbos vietovė.

Jei ir ne visai tiesiogiai (bet ir tiesiogiai „Pokalbiuose apie esmes“) ištariama, kad apie žmogaus mąstymo galimybes reikia spęsti iš jo aukštųjų, šviesiųjų akimirų, ne iš dvasinių sunkmečių, ne iš depresyvių valandų, kurių retam mąstančiam pasiseka išvengti. Galbūt ir iš nušviesintos filosofinės kalbos, ryškesnės filosofinėje eseistikoje, kurioje nei tikrovė, nei kalba nebeatrodo problemiškos, nes *matomos, patiriamos*. „Sietuvų“ (1992) įžangoje „Vietoj atsklandos“: „...galbūt paslaptiškiausias dalykas šioje žemėje yra pastovumas ir tapatybė. Didžiausią nuostabą man visada keldavo tai, kad aš galiu sugrįžti į tą patį namą, kasdien pasimatyti su tuo pačiu medžiu, pažvelgti į tą pačią žvaigždę, išvysti tą pačią moterį... /.../; netgi tai, ką mes vadiname kaita ir tapsmu, yra pastovu. Herakleitas klydo. Galima įbristi į tą pačią upę. Ne dukart, o daug sykių...“²⁶

Į klausimą, kur ieškoti savo mąstymo pagrindinių siužetų patvirtinimo, Šliogeris galėjo atsakyti, kad patirtyje, ir ne tik tiesioginėje, juslinėje, bet ir abstrahuotoje, daugiausia iš skaitymo, iš vizualiojo meno, ypač tapybos klasikos. Jei studija „Daiktas ir menas“ būtų plėsta, permąstyta, tai galima daryti prielaidą, kad žodžio, kalbos menas galėjo būti papildytas Sigitu Geda (liko nerealizuota vil-tis atrinkti jo 40 eilėraščių, savičiausių, esmingiausių), o vizualioji dalis – Čiurlioniu. Čiurlionio kūryboje juto ne tik meninių, bet ir bendresnių, netgi filosofinių idėjų svarbą. Išskyrė „Karalių pasaką“, lyg filotopinės vizijos meninę realizaciją. Bet pagrindinis dėmesys sukoncentruotas į „Žalčio sonatą“. Į šį kūrinį atsigręžta jau „Būtyje ir pasaulyje“: „M. K. Čiurlionio „Žalčio sonatos“ finale aš regiu

²⁵ Arvydas Šliogeris. *Niekio vardai*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 34.

²⁶ Arvydas Šliogeris. *Sietuvos*: eseistikos rinktinė. Vilnius: Mintis, 1992, p. 5.

Pažinimo Žaltį, palytėtą mirties agonijos ir... šviesos“. Prie „Žalčio sonatos“ grįžta „Bulvės metafizikoje“, apibendrina, kad pasaulio kultūroje nesą nieko panašaus į šią Čiurlionio viziją. Ir taip pratęsia: metafiziniu rangu ši vizija prilygsta pačioms galingiausioms didžiųjų graikų – Herakleito ar Platono vizijoms. Čiurlionis pasirodė lygus, lygiavertis. Iš čia galimybė kalbėti apie lietuviškąją pasaulėvaizdį, kalbą ir kūrybą kaip lygiavertius pasaulio kultūros dalykus.

Mokykloms reikėtų rinktis šviesesnės Šliogerio filosofinės kalbos tekstus. Fragmentus iš „Būties ir pasaulio“, „Post scriptum“, „Daikto ir meno“, „Kas yra filosofija?“ (gal nuo jos ir pradėti, neužmirštant, kad tai „Transcendencijos tylos“ (1996) pirmasis skyrius), iš esė knygų (ypač „Sietuvų“ ir „Pokalbių apie esmes“).

Itin svarbus ankstyvasis Šliogerio intelektualinės veiklos laikotarpis, maždaug 1975–1980 metai. Jau parašęs ir apgynęs disertaciją, kaip viešą mokslinę temą pasirinkęs egzistencijos filosofijos tyrimą (1985 m. išleista monografija „Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas“), Arvydas, dar jaunas, trisdešimtmetis, ryžosi tokiam filosofiniam darbui, apie kurio viešumą negalėjo būti nė kalbos. Pokalbiuose su V. Gustu paliudijo: „Septyniasdešimt penktieji man lemtingi, nes tuomet pradėjau rašyti fragmentus, kurie vėliau susidėstė ir virto mano pirmąja knyga, kaip žinai, pavadinta „Būtis ir pasaulis“. „Filotopija“ yra slaptiausias ir svarbiausias šios knygos žodis, neduodantis man ramybės ir dabar, kai artėja gyvenimo saulėlydis.“²⁷ Reikėtų Šliogerio bibliografijoje pirmąją knygą laikyti „Būtį ir pasaulį“, nors ir penkeriais metais vėliau išleistą už „Žmogaus pasaulį ir egzistencinį mąstymą“. Ši knyga yra *informuojanti* – ir apie Arvydo Šliogerio mąstymo siužetus, o „Būtis ir pasaulis“ – *formuojanti*, ji turi *arche* pradą – filotopiją, išlikusią iki pat gyvenimo saulėlydžio, kaip ir jo paties pasakyta.

²⁷ Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas. *Pokalbiai apie esmes*, p. 28.

„Būtis ir pasaulis“, be abejonės, mąstyta ir fragmentiškai, užrašinėta ir Panevėžyje, prasitęsę nuo ankstyvąją sąmonę paveikusios lotynų kalbos, nuo Antikos vaizdinių, patirtų ir iš tėvo. Senąją Alksnupių kaimo sodybą (galiausiai virtusią ir *architektūros* provaizdžiu) Šliogeris išvydo ir kaip graikų filosofijos erdvę – Polį: „/.../ maniskė *filotopija* ne taip jau blogai atitinka pamatinę graikų filosofijos erdvę – Polį, taigi ir tėviškę, ir tėviškės gyvųjų esinių matymą bei mąstymą, o tai juk ir galima pavadinti filosofija“²⁸.

„Būties ir pasaulio“ mašinraščio (ir 1990 m. leidimo) pabaigoje įrašyta: LIETUVA, 1977–1980. Pradėta dar pora metų anksčiau. Vadinasi, galima teigti, kad Panevėžyje, kur dar savo namelyje tebe gyveno Arvydo tėvai ir kur jis pats dažnai lankėsi, kurta rezistencinės dvasios Lietuvos filosofija, žinoma žmonėms, kuriais Šliogeris pasitikėjo. Filotopija yra išdidaus mąstymo pasirodymas, skelbęs tėviškės, prigimtinės vietos, gamtos, daiktų svarbą kaip pasipriešinimą bendrinančiai, tad ir nužmoginančiai sovietinei tikrovei. „Mes – filotopai“ yra jaunos dvasios manifestas, iš esmės ir jo kartos laisvesnių, kūrybiškesnių žmonių balsas. Esame – *mes*. Ir mes atsiskiriame iš niveliuotos bendrybės, mes – savo tėviškių, savosios žemės žmonės. Pasaulį iš esmės turi tik tie, kurie turi savo žemę. Savo žvilgsnio vietą. Išstartis „Mes – filotopai“ jaunai išdidi ir kartu paprasta: žemėje tu ne vienas, saulė šviečia ne tik tau, visa, kas yra, nori būti; iš tiesų yra tik tai, kas paprasta, mąstymui reikia kuo mažiau kalbos ir kuo daugiau patirties. Mažas, jaunas, gamtos ir kultūros prisodrintas Panevėžys gali būti filotopinės filosofijos ir filotopinės žmogaus laikysenos miestas.

Svarbu suvokti, kad fenomenologija, kaip pagrindinė Arvydo Šliogerio filosofijos kryptis, radosi ne tik iš bendrų filosofijos idėjų, bet ir iš filotopijos. Klasikinė filosofija, ypač Hegelis, teigė, kad suvokianti sąmonė pereina per savo pakopas (juslinis suvokimas,

²⁸ Arvydas Šliogeris. *Būtis ir pasaulis*, p. 43.

savimonė, protas, tikėjimas). Fenomenologijos centre – fenomenai, pasaulio *rodymasis*, *skleidimasis*. Suvokiama patiriant, matant, girdint. Jei patirties blyksnis įvyksta anksti, vaikystėje, tai, kas patirta, įsitvirtina ir tarsi atidedama vėlesniam laikui, kai sąmonė, jau perėjusi į aukštesnę pakopą, suvoks, kas buvo tai, kas pasirodė vaikui, ir į kur tai veda.

Šliogeris palyginti nemažai kalba apie save, ypač apie ankstyvąsias patirtis. Pokalbiuose, knygų įvaduose, galiausiai „Lietuviškosiose parašėse“ (2011) ir „Pokalbiuose apie esmes“ atskirai skiria dėmesio patyrimui, laikydamas tai filosofine problema. Sudėtingo mąstymo studija „Patyrimo link“ („Lietuviškosios parašės“), bet kaip skaidriai grįžtama prie Platono Olos, ištarant, kad visi mes, mirtingieji, gyvename Oloje, kurios lubos – Dangus, grindys – Žemė, o sienos – Horizontas. Tai žmogaus ribos, kurių jis negali peržengti. Tai pirminių duočių teritorija, akivaizdžiausia ten, kur Žemė susitinka su Dangumi, ant Horizonte linijos. Duotys, kurios parodomos, bet neįrodomos, bekalbės. Patyrimas visiškai singuliarus. Patiria tik Aš – singuliaras. Bet: jei patyrimu galima laikyti tik mirtingojo susitikimą su jusliniu transcendentu, tai kaip tada su kalba? Kalbą ir jos figūras Šliogeris linkęs laikyti „dirbtiniu patyrimu“. Dar sykį bet: ką tada reiškia vaiko girdimi lotyniški žodžiai, kurie galiausiai veda į Antiką, atveria ir graikų civilizaciją – Homerą, Itakę, patirtą iš kalbos, iš kalbos kūrinio, įtvirtina kaip savojo meilės lauko europinį provaizdį. Singuliarinė patirtis susisiečia su kitų patirtimi, net labai nutolinta. Kalba yra susisiekimo tarpininkė. Ji nėra ir negali būti tokia skaidri kaip juslinis patyrimas, kurį Šliogeris gal pernelyg sureikšmina. Bet ji, kaip itin jautrios juslinės prigimties individą, tiesiog stulbino juslinio pasaulio įvairovė, nežmogiškųjų daiktų kosmosas, negalėjo nuo jų atsitraukti ir pereiti tik į abstrakciją arba grynųjų idėjų plotmę.

P. S.

2022 metų lapkričio 17 d. Panevėžyje Arvydui Šliogerui buvo suteiktas Garbės piliečio vardas. Rengėjų buvau paprašyta atsakyti į klausimą, ką tokia proga pasakytų pats Šliogeris?

Pacitavau epizodą iš pokalbių su Virginijumi Gustu knygos „Pokalbiai apie esmes“: „Aiškiai viską prisimenu: mažas kambarėlis mūsų namelyje, aplink stalą susėdę tėvo bičiuliai, smetoniniai Panevėžio inteligentai /.../. Taigi jie susėdavo ir kalbėdavosi lotyniškai. Aš tyliai sėdžiu kampe ir klausausi tos paslaptingos, bet nuostabaus vyriško grožio kalbos, ji skamba man lyg sferų muzika, lyg Cezario oracijos Romos senate...“²⁹ Čia slypi ir perėjimas į lietuviškąjį pasaulėvaizdį, pirmiausia į Čiurlionį, nes girdima ypatinga muzika. Kad galėtum įgyti pasitikėjimą savimi, turi įgyti pasitikėjimą tuo, ką gali patirti, suvokti. Ir tuo, kas yra prigimta, kas sudaro tavo artimiausią ratą, tavo Olą, pagal Platoną.

Tokia Panevėžio akimirka būsimo filosofo Arvydo Šliogerio sieloje. Ir iš ten, bent jau savo šaknimis, pamatinis ir filotopinei filosofijai lemingas klausimas: „Kodėl tėvų žemė Odisėjui svarbesnė net už nemirtingumą? Kas jam Itakė? Ir kas jis Itakei?“ („Niekio ir Esmo“ „Autoriaus žodis“). Itakė – Graikijos sala, kurioje, pasak Homero, gimė Odisėjas, mito herojus. Odisėjo tėvų, protėvių ir jo paties, jo šeimos žemė. Trokšta į ją sugrįžti, patirdamas įvairiausių išbandymų, lyg jausdamas nenumaldomą jos trauką. Taip, iš Homero Arvydas Šliogeris perima Itakės, savo meilės lauko, savo filotopijos šerdies provaizdį. Ir tai suvokti yra svarbu. Filotopijos būdu Lietuva „Būties ir pasaulio“ pabaigoje parašyta didžiosiomis raidėmis, gražinama į Europą, į jos giliąją mitinę tradiciją. Prigimtinė žemė, „Gimtoji Europa“, kaip ištarta ir Č. Milošo, išskylanti iš Antikos kultūros lopšio.

²⁹ Arvydas Šliogeris, Virginijus Gustas. *Pokalbiai apie esmes*, p. 46–47.

Pabaigai

Moteriškumas

Supaprastintos formos, tuščios formulės – moterys literatūroje, moterys vaizduojamajame mene, politikoje ir t. t. Kita prieiga – moteriškumas kaip dvasinė substancija, kaip atskirai veikianti dvasios energija. Kad ir nestiprias tos energijos pratakas jaučiame ir iš Ožėškienės lietuviškųjų aspiracijų, su kokia empatija į jos balsą atsiliepia Žemaitė, Bitė.

Paslaptingesnis moteriškumo turinys iš J. W. Goethe'ės formulės, jei ir iš vyriškos: „Das ewig weibliche zieht uns hinan“ („Amžinasis moteriškumas kelia mus aukštin“).

Motiniška moteris, jei ir pagal Vydūną: „Daug gyvybės teturėtų rinkti aplink save, kuri *didžios yra meilės*“ („Probočių šešėliai“). Vydūnas kalba apie gimdančią moterį, su motinyste pirmiausia siėdamas *didžią meilę*, kaip dvasinę energiją ir gal net jos šaltinį.

XX amžiaus lietuvių didžiosios: Marija Gimbutienė, Aleksandra Kašubienė. Grįžo ir į savo ankstyvąjį laiką, į vaikystę, juto pirmines moteriškumo šaknis ir savo motinose, giminės moteryse. Pasaulis leido joms kūrybiškai išsiskleisti. Jei ir trukdė.

Judita Vaičiūnaitė – gilaus moteriškumo, bet suvaržyto nelaisvo politinio gyvenimo, trukdžiusio, trikdžiusio. Jautė, kad ir nerašanti, nepiešianti, nekurianti moters siela kūrybingai veikė savo meile, keičiančia, transformuojančia. Ir todėl domėjosi istorija, istoriniais

moterų likimais. Karališkoji frazė iš „Kanonų Barborai Radvilaitei“:
„Man meilė bus galia išlikti, kaip poetui eilės“.

Meilė yra galia.

Ir galia išlikti.

Kas dabar? Už moterų-peteliškių, užtvindančių ekranus ir viešumas, savarankiškos, rūšios ir kūrybingos moterys – „negražios“.

„Amžinasis moteriškumas“? kažkas kita dabar *rodosi* jo horizontuose.

Apie feminizmą ir postfeminizmą

Domėjausi šia humanistine ideologija. Jaučiau, galiausiai ir suvokiau, kad kas *parašyta moterų*, parašyta *kitaip*. Ir kas nupiešta, – *kitaip*. Gilioji feminizmo šaknis – socialinė: moterys ir vyrai yra lygūs, lygios visos jų teisės. Klasikinio feminizmo ideologės ir vadės buvo stiprios moterys, jei ir patyrusios diskriminacinių išbandymų, bet vienaip ar kitaip išreiškusios save, pasiekusios rezultatų visuomeninėje veikloje ir kūryboje. Autoritetingos. Feministinė veikla moterys ryžosi veikti ir savo seserų (silpnėsnių ar jaunesnių) labui, iš socialinės kovos pereidamos į moterų solidarumo, moteriškųjų turinių aiškinimosi ir teigimo sferas. Feminizmo ideologinės atramos kelios: marksizmas, freudizmas, egzistencializmas. Metodologiškai feminizmui buvo vaisingas struktūralizmas (J. Kristevo darbai).

Ideologija, vis dar plečianti savo ribas, siekianti visuotinumą – kaip ir visos *-izminės* (jei tik apie priesagos darinius) galios. Visi turį būti feministai. *Feminos* (moters) centras nebeturįs reikšmės. Nei vyriškumas, nei moteriškumas nieko atskiرو nebesako ir nebežymi. Laisvas lyties (ne tik kaip socialinio vaidmens) pasirinkimas. Ir žodynu nueita toli: galima apsieiti ir be motinos, ir be tėvo žyminių.

Kodėl žmonijai reikia tokio žmogaus pasaulio atraminių sąvokų išlyginimo, sulyginimo? Ar galios siekianti feminizmo ideologija neuždengia skirtubių, gyvybingojo žmogaus pasaulio dualumo, turinčio ir išimčių, kurios esmės (arba gyvybės prado) nepaneigia? Pasąmone moteris siekia vyriško vyro, o vyras – moteriškos moters. Sėkmingiausiai moteris ir vyras bendradarbiauja tuos pačius uždavinius spręsdami, tas pačias užduotis vykdydami pagal savo prigimtis, gilumoje ir bendražmogiškas.

Vakarų ir Rytų, Europos ir Azijos ar Afrikos moterų problemas, tad ir feminizmai yra ir liks skirtingi.

Vakarų visuomenėse savo klasikiniu pavidalu feminizmas prieina kaitos ribą, kai bent teoriškai pasiekia moterų ir vyrų lygiateisiškumą visose srityse, kai lygiateisiškumas ir konstitucijos įteisinamas. Klausimų dėl moterų padėties, aišku, lieka: ir moralinių, ir socialinių, ir kultūrinių. Bet jie labiau sprendžiami ne ideologiškai, o praktiškai: įstatymais, aktais, socialiniais veiksmais, kultūriniais tyrimais. Feminizmas (kaip ir kitos globalios ideologijos) pradeda išsisemti, pats save dekonstruoja, kai „nepastebi“, jog koks nors išankstinis sprendimas, kad aukštą postą būtina turinti užimti moteris, yra „už feminas“, bet prieš feminizmą, ginantį moterų ir vyrų lygybę, tad ir dėl aukšto posto, net jei ir karinio, moterys ir vyrai turi konkuruoti tik pagal asmens savybes ir galimybes.

Galbūt tai suvokti ir reflektuoti jau yra postfeminizmo uždavinys.

Feminizmas (kaip ir kitos ryškesnės ideologijos) turi savo *prieš* ir *po*. Bendriausia prasme – tai ir feminizmo atramų, ypač lyčių lygybės, patvirtinimas, kartais konstatuojant, kad ši nuostata, bent demokratiname pasaulyje, pasiekta. Feminizmas peržiūrimas, atkreipiant dėmesį į jau susiformavusį moterų savarankiškumą, gebėjimą veikti laisvai ir kūrybiškai. Vis daugiau svarbos suteikiant profsąjungoms, liberalizmu, kai kuriais atžvilgiais labiau neoliberalizmu,

pasiremiamą ir aktyvinant lyties perskyras, įteisinant (ar bandant įteisinti) translytiškumą ar tarplytiškumą. Stiprėja ir moterų savivokos atskirumas, požiūrių ir laikysenų individualizacija.

Apie postfeminizmą ryškiau pradėta kalbėti baigiantis XX a., jau po 1990-ųjų. Lietuvai (kaip ir kitoms postsovietinėms šalims) buvo pakeliui; ieškota atsiskyrimo nuo to, kas buvo ligi nepriklausomo laiko. Lietuvoje lyg ir nebuvo pareiškimų, kad feminizmas praeitis, atgyvena. Postfeminizmas galėjo ir labiau atitikti pakitusius moterų lūkesčius.

Lietuvių kultūroje postfeminizmas stipresnis kaip praktika, kaip moterų pasisakymai, kūrybinės nuostatos. Teorinių pozicijų nedaug, išskirčiau Audronę Žukauskaitę („Tapimas moterimi ir postfeministinė strategija“), tiriančią postfeminizmą ir kaip filosofinę slinktį (*tapimo moterimi* aspektu). Pasisakymų, kuriuos bent iš dalies galima būtų priskirti postfeminizmui, daugiau populiariosiose medijose. Kalbėjimas apie moteris ir jų problemas lieka amorfiškas, pagrindinė sąvoka – *moteriškumas*, dažnai sutelktas tik į išorines reprezentacijas. Kūniška būtis imanentiška, pati sau, neaiškinama jokiomis aplinkybėmis nei priežastimis. Individualumas, bet daugiau bendru aspektu: nelygu vyras, nelygu moteris. Taip, nelygu. Tačiau jungiant bendrėjančius sprendinius reikia laikytis tam tikrų rėmų, juos stiprinti ir keičiant.

Neišnaudojama galimybė atidžiau sekti tai, kas vyksta meno kūryboje; kokios yra menininkių savirefleksijos. Literatūroje išskirčiau Giedrę Kazlauskaitę, gerą poetę ir įdomią analitikę. Vizualiųjų menų srityje – fotografę Violetą Bubelytę. Jos pasisakymuose apie save ir savo kūrybą jaučiamas atsiliepimas į postfeministines tendencijas: savaiminis, be įtakų. Savarankiškos ir Laimos Kreivytės pozicijos.

Po, bet ir prieš

(CLARICE LISPECTOR, „ARTI LAUKINĖS ŠIRDIES“, 1943)

Gal ir taip. Gal kiekvienas ryškesnis meno kūrinys laiko požiūriu yra ir *po*, ir *prieš*. Išsiskaido mene ir jo teorijose, bet ir lieka sutelktas savyje. Arba tame dvasinės energijos krešulyje, kurį bando aprėpti autorystė (įskaitant ir autoriaus mirtį), įvairialypės autorystės fikcijos (ir autofikcijos). Moteriškosios autorystės fikcijos, kartais vadinamos ir menine asmenybės falsifikacija, kyla iš moterų giliau išgyvenamo *atsivėrimo pasislepiant* poreikio, galbūt net instinkto.

Tik dabar perskaičiau iš toli tegirdėtos Clarice'ės Lispector pirmąjį romaną „Arti laukinės širdies“, talentingai išverstą Audriaus Musteikio, išleistą „Baltų lankų“ (2020). Epigrafas iš Jameso Joyce'o: „Jis buvo vienas. Atsiskyres nuo pasaulio, laimingas, arti laukinės gyvenimo širdies.“ Romano pavadinimo genezė – *laukinė širdis*, kokia ji yra iš prigimties. „Ji buvo viena“ – lyg ir tas pats, kas „Jis buvo vienas“. Bet ir ne tas pats. Moters *viena* – iš giliau, dramatiškiau, netgi tragiškiau, nes prigimties jai skirta gimdyti, tad ir *kitą* patirti kaip save pačią. Tokia ir yra Žoana, romano autorės *kita aš*, apie kurią galima ištarti: „ji gyveno mažiau, negu būtų galėjusi“. Pastebinti, kaip *ateina mintis*. Suvokusi, kad „visa, kas egzistuoja, egzistuoja neišvenigiamai“, kad regėti ir reiškia „pačiuose daiktuose įmatyti daiktų simbolių“. Bandyti atsakyti į klausimą, kas svarbiau: gyventi ar žinoti, kad gyveni. Ir esmiškai: „Viskas, ką turiu, glūdi labai giliai manyje“. Gyvenimą reikia aptikti jame pačiame, bet tą akimirką, kai gali apie jį pasakyti iš vidaus. Paminėti eilėraščių knygos pradžioj, tą pirmąjį *pasakymo – pasisakymo* stebuklą, ir neužmiršti jo jau knygą baigiant: „O dabar eilėraštis“ (skyrius „Užuoglauda pas tą vyrą“).

Pirmąjį romaną Clarice'ė Lispector išleido jauna, dar teisės studentė, užsiimanti ir žurnalistika. 1943-ieji, bet iš romano beveik nieko nežinome apie laiką – koks jis buvo jai ir jos šeimai, nuo antisemitizmo

į Braziliją pabėgusiai iš Vakarų Ukrainos. Pasaulis prasideda nuo tėvo rašomosios mašinėlės taukšėjimo – programa ir mergytei, augančiai be motinos. „Tėtuk, aš sukūriau eilėrašį“, – pirmas svarbus pranešimas. Sukurti eilėrašį paprasta, *reikia tik pasakyti*. Taip sumezgamas mazgas, bet ne išoriniam siužetui, o savaščiai, kuri yra sąsajose tarp jutimo, būdo pasakyti ir žodžio. Kūrybingumas, vaizduotės stiprumas, iš kalbos kylantys impulsai moters savastį daro ir laimingą, ir vienišą, ir komplikuoatą. Dar tik *žaidžianti*, bet jau ir žaidime išgirsianti svarbiausius klausimus: „Niekad“ yra vyras ar moteris? Kodėl „niekad“ – ne sūnus ar dukra? O „taip“? Oi, kiek daug visiškai nesuvokiamų dalykų. Galėtum ištisas popietes mąstyti. Pavyzdžiui, kas pirmąkart ištare štai šį žodį: niekada?“ Taip į moteriškosios prigimties branduolį įterpiamas ir mąstymas. Ir mąstomoji erdvė vis plečiama, neišleidžiant iš akių moterų ir vyrų santykių, ryšių, patiriant įvairias komplikacijas. „Man nepatinka linksmintis“, – jau mokinukė sako mokytojai. Gyventi nuolat jaučiant lyg savo pačios trūkumą, nes lyg būtų dvi: „ta, kuri vos nutuokia, kad yra, ir ta, kuri yra iš tiesų, iš esmės“. Bet ką reiškia būti „iš esmės“, kaip tą tik nujaučiamą esmę išreikšti, išsakyti, kaip „iš esmės“ būti moterimi?

Jau artėjant į romano pabaigą svarbiausia mintis būtų gal retai tepatiriamas „didysis kūrybos nesąmoningumas, aštri ir akla nuojauta, kad yra iš tiesų nemirtinga per visus amžius“.

Paskutinis C. Lispector romanas, išleistas jai dar gyvenant, – „Žvaigždės valanda“ (lietuvių kalba, 2022). Vyras pasakotojas ryžtasi papasakoti apie *kitokią* jauną moterį, paslaptingu vardu Makabėja. Ji priklausytų likimo nuskriaustosioms, bet pati to nežino, kaip nesuvokia ir savo skurdo, viduje yra laisva, pati sau pakankama. Į klausimą, kur ir ką jai skauda, atsako, kad „visą laik skauda“; „Viduje, nemoku paaiškinti“. Girdi muziką, verkia klausydama Karuzo: „/.../ per muziką tikriausiai nuspėjo egzistuojant kitokius būdus jausti, subtilesnę būtį ir net tam tikrą sielos prabangą“.

Viktorija Daujotytė

Originali meninė koncepcija – rašymas yra egzistencijos kūrimas ir skurdui suteikiant „sielos prabangą“, esmingai moterišką.

„Jeigu ši istorija neegzistuoja, ims egzistuoti.“ Nes yra rašančiosios ir rašantieji tai, ką jie rašo. Ir tai, ką tik jie ir tegali parašyti.

2024, rugpjūtis

Kai smulkūs dalykai virsta stambiais

Kiekviena akademikės Viktorijos Daujotytės knyga yra išskirtinė: turi savą genezę, konkrečią sumanymo ir rašymo istoriją, autorės veiklos (gyvenimo) nulemtą turinį, kalbinius stilistinius ypatumus ir žanrinę formą. Pastaroji dažnai – eseistinė. Ji savaiminga, puikiai tinka, kai autorė rašo knygas, pagrįstas *patyrimo refleksijomis* (labai autentiškomis). (Keletą tokių rinkinių yra išleidusi leidykla „Tyto alba“: „Laisvojo mąstymo properšos“, 2012; „Lašas poezijos“, 2013; „Už brūkšnio“, 2015; „Kalbėjimo(si) erčios“, 2021; „Džiaugsmas dienų audime: fragmentinė humanistika“, 2022.) Jos – Viktorijos Daujotytės prigimties stichija. Apie jas viešai kalbama rečiau negu apie akademinės knygas (monografijas, straipsnių rinkinius, vadovėlius), tačiau, mano akimis, jos ne mažiau svarbios, nes išplečia (papildo) autorės literatūrinius, biografinius, estetinius, etinius ar filosofinius tyrimus.

Nauja knyga taip pat gimininga (sakyčiau, iš esmės priklauso) paminėtai žanrinei autorės mėgstamų fenomenologinių refleksijų vagai. Rinkinyje daug fragmentus primenančių tekstų, visai trumpų ir ilgesnių, santykinai savarankiškų arba jungiamų į temas ir potemes. Iš pirmo žvilgsnio rankraštis – margas, bet, įsiskaičius, įsigalvojus, jis – išskirtinai konceptualus. Jis tvirtai įrėmintas tarp individualios (autorės asmeniškos / autentiškos) ir kolektyvinės (subendrintos,

filosofinės) patirties. Tas patirčių akivaizdus konkretumas ir jau ne toks visiems lengvai „įkandamas“ jų abstraktumo lygmuo (abejopų patirčių sąveika / sambūvis) yra vienas įdomiausių knygos semantikos vektorių. (Autorei pasiliekanč prie savo pirminės (bazinės) įžvalgos: „Atskirybė, atskirumas atrodo (ir tebeatrodo) svarbiausia“.)

Knygos pavadinimas – „Smulkioji lituanistika“ – žadina smalsumą, sakyčiau, intriguoja. Pažįstami lituanistai (filologai, kalbininkai, istorikai etc.), nugirdę skaitomo veikalo (tuomet dar tik rankraščio) antraštę, atsargiai teiraudavosi, ką ji reiškia. Ar savaiminė ji, ar čia ką „stambaus“ autorė savo malūne pro piklius perleido?

Apie „smulkiają lituanistiką“ nedaug težino internetas (su DI nebendravau), ir tai gana retas atvejis, kai šį visažinį ko nors užklausi. Siūlė man pasidomėti „smulkiaja tautosaka“ ir „smulkiaja proza“. Abiem atvejais smalsuoliui rekomenduojami tam tikri literatūrinių kūrinių (paprastai glaustos formos) žanrai ar jų struktūra. Lituanistika yra kur kas platesnė už literatūrą. Prie jos tenka pridėti pirmiausia kalbą, ir ne vien tik ją. Čia, kaip ir humanistikoje, susitinka literatūra, filosofija, filologija, sociologija, etika, menotyra, istorika etc. Taip ir nutinka Viktorijos Daujotytės knygoje. Smulkmena nelygu smulkmenai. Smulkioji lituanistika autorės galvosenoje turi platų ir gilų humanistikos kontekstą, tad ji pati gali paveikti vietinius ir pasaulinius minties kelius. Ir kas per lituanistinės „smulkmenos“? Lakoniški / fragmentiški Viktorijos Daujotytės tekstai susisieja ir apibendrintai prabyla apie giluminius lituanistų rūpesčius.

Tai rodo, kad autorė, sukaupusi didžiulį fenomenologinį / hermeneutinį literatūros patyrimą, jau sėkmingai išbandžiusi ir rašytojos plunksną, galima sakyti, lituanistė iš pašaukimo ir profesijos, ėmėsi savito (individualaus) žanro tekstų. Originalaus rinkinio. Į jį sudėta kelerių metų (datos ne visur nurodytos) kasdieniai apgalvojimai, skaitomų veikalų (tekstų) refleksijos, gyvenimo (įvykių) įžvalgos, (ne)recenzijos, laiškai, pastabos / komentarai, esė ir pan.

Trumpai tariant – *lituanistės pasijos*. Jos dažnai „įrėmintos“ kaip paradoksai arba metaforos (kartais dvigubos, net keliagubos, t. y. sudėtingos, ilgesnio teksto – „intelektinės“), kaip analitinės paralelės, semantinės kultūrinės mįslės, filosofiniai („amžinieji“) klausimai.

Glaustai apie visas „smulkmenas“ (jų sąrašui knygos turinyje prireikia kelių lapų) tiktų išsirtinti pačiai autorei, bet trumpų posakių kiekvienam (ir man) maga paieškoti. Be pradžios ir pabaigos (užsklandų), ši rinkinį sudaro šeši skyriai, į juos sutilpo per 120 (*sic!*) ilgesnių ar trumpesnių kūrinių. (Nededu šiam žodžiui kabučių, nes lituanistinei įžvalgai ar filosofinei sentencijai parašyti reikia ne mažiau kūrybinės medžiagos / energijos / laiko kaip ir esė.) Skaitytojas gali vis stabtelėti („atsikvėpti“), bet tekstų dėlionė, mano akimis, yra suvaldyta ir logiškai kryptinga. Autorės valia po asmeninių, labai paprastų ir kasdienių „lituanistės“ patyrimų (išpažinimų) pirmame skyriuje („Patirtis: jutimai, vaizdiniai“) skaitytojas vedamas prie „kito“ (kūrėjo) patyrimo. Taip susitinkama su menininkais Orvidu, Martinaičiu, Čiurlioniu, Kukulu (skyriuje „...ir taip per amžių amžius“). Trečiame skyriuje („Mažieji vyksmai didžiųjų orbitose“) skaitytojas pajus (supras), kaip paprastai (?) gimsta filosofiniai (patyrimo) klausimai iš gyvenimo, poezijos, (poeto) dienoraščio, (Sutkaus ir kt.) fotografijos, peizažo. Ketvirtame skyriuje („Kalba, judanti poezijos linkui“) skaitytojas ras beveik archetipinius autorės sapnus (Mažvydą su Mykolaičiu-Putinu), bet nebus čia poilsio, reikės galvoti, ką reiškia „jei knygą tikrai perskaitai“. Penktas skyrius („Laiko suprobleminti“) – turbūt skaudžiausias. Čia Salomėjos Nėries ir Justino Marcinkevičiaus „bylos“, „kolaborantų apkalta“ ir mūsų gal kiekvieno (?) „kolaboravimas“, paminklų kūrėjams klausimas, kaip ir kitas – kas „teisėjai“. Paskutiniame skyriuje („Patirties mąstymas“) skaitytojas (ir autorė) pakviečiami į viešnągę pas Schellingą, Mykolaitį-Putiną, Šliogerį, Bulgakovą, Milošą, Dostojevskį ir kt. Filosofinis patirties abstraktumas skyriuje jau ne

toks skaudus, reflektuoti čia galima giliau, bet ramiau, nes atsiriboji, svarstai, matai visus ir viską iš tolo. Lituanistika čia praplatėja, jai prireikia visos humanitarikos ir platesnio pasaulio, ne tik Lietuvos.

Apie ką galvoji, kai knygą (per)skaitai? Ar apie baltus pyragus, ar kasdienę rupią duoną? Leisti ar nesileisti į „smulkmenas“? Gal, atbloškus jas, palinkti į ką kita? Galgi ne. O ir nieko nauja – kadaise autorė yra mums priminusi: dideli dalykai glūdi mažuose. Smulkmenų, jokių „mažmožių“, niekam neįdomių ar nereikalingų „niekniekių“ nėra ne tik tautosakoje ar lituanistikoje, bet ir visame mūsų gyvenime. Tad gal kas ir lituanistikoje tik pradžioje atrodo *smulku*, o iš tikrųjų – atskira, bet ypatinga. Išsamu, pilna, stambu, didu ir t. t. Smulkūs dalykai gali tapti dideliais, stambiais.

Ši Viktorijos Daujotytės knyga – ne nuo debesų, o iš žemės, iš autorės (ir visų mūsų) gyvenimo, tad jos turinys labai patrauklus šiandienėmis literatūros, istorijos, politikos, filosofijos aktualijomis. Duoda peno lituanistams ir visiems humanitarams pasiginčyti tiek dėl tikrų, tiek įsivaizduotų pavojų XXI a. lietuvių tautos, jos kultūros, ypač kalbos (gink Dieve, ne „kalbelės“, kaip neseniai girdėjau istoriką išsitariant) ir literatūros, kryžkelėse.

Nujaučiu, skaitytojas bus dėkingas.

VYTAUTAS MARTINKUS

Summary

Each field of science encompasses both fundamental and smaller-scale research, and the latter is also moving towards fragmented dissemination. In its field of problems, *Smulkioji lituanistika* (Small-Scale Lithuanian Studies) belongs to the general field of humanistic scholarship centred on Lithuanian studies. In terms of style, it is scholarly essays, small textual fragments that explore (or merely reflect on) the issues of literature, philosophy, and language, which cross over into the realms of individual experience. Since the poetics of the fragment was discussed in the author's previous books *Salomėja Nėris. Fragmento poetika* (2004; Salomėja Nėris. Poetics of the Fragment); *Laisvojo mąstymo properšos* (2013; The Airholes of Free Thinking); *Lašas poezijos* (2015; A Drop of Poetry, and others), it is not emphasised here. More fundamental questions of Lithuanian studies are raised and answers to these questions are attempted in the studies *Kalba ir jos menas* (2009; Language and Its Art), *Lituanistika Lietuvos akivaizdoje* (2018; Lithuanian Studies in the Presence of Lithuania), monographs on writers and, more generally, on creators of the human world.

This connection between writers and creators of the human world is maintained and emphasised in the book *Smulkioji lituanistika*. The stylistics of the fragment allows for a closer link between

the individual experience of the lived world (and as a phenomenological principle) and the more general interest in the understanding and study of creation, more or less generalised thinking, and even with the plots of thought. The book embodies the idea that literary texts, which maintain a living relationship with the issues and problems of time and are therefore problematised by them, are more closely associated to the humanities, to their representations, including the scholarly ones.

Smulkioji lituanistika is divided into chapters 'Patirtis: juti-mai, vaizdiniai' (Experience: Sensations, Images), '...ir taip per amžius' (And Thus Forever), 'Mažieji vyksmai didžiųjų orbitose' (Minor Developments in Major Orbits), 'Kalba, judanti poezijos linkui' (Language Moving Towards Poetry), 'Laiko suprobleminti' (Problematised by Time), and 'Patirties mąstymas' (Experience Thinking).

The ideas of greater relevance in *Smulkioji lituanistika* that inspired both the writing of individual fragments and the development of the whole book include: the humanities embrace not only those who create the human world by writing; scholarly (fragmentary) essays are made possible by more fundamental research by the same author; individual experience is embedded in the common human world; a fragment allows for a closer link between experience and research; the risks of thinking arise from the same rhizomes, those invisible subterranean roots tangling in ever different ways, that nonetheless keep the humanity of the world alive.

Viktorija Daujotytė
SMULKIOJI LITUANISTIKA

ISSN 2351-5368

eISSN 3030-2293

ISBN 978-9986-08-107-4

eISBN 978-9986-08-108-1

Redaktorė Aušra Gapsevičienė
Dailininkė Miglė Datkūnaitė
Viršelio piešinys Miglės Datkūnaitės
Maketuotoja Jolanta Veršickienė
Vertėja Diana Bartkutė Barnard

Išleido Lietuvos mokslų akademija
www.lma.lt

Spausdino UAB „Utenos Indra“
www.indra.lt

Tiražas 200 egz.
Vilnius, 2025

„Smulkioji lituanistika“ – trisdešimt ketvirtoji
Lietuvos mokslų akademijos iniciatyva leidžiamos
mokslo populiarinimo serijos MOKSLAS VISIEMS knyga.

Ši Viktorijos Daujotytės knyga – ne nuo debesų, o iš žemės,
iš autorės (ir visų mūsų) gyvenimo, tad jos turinys labai
patrauklus šiandienėmis literatūros, istorijos, politikos,
filosofijos aktualijomis. Duoda peno lituanistams ir visiems
humanitarams pasiginčyti tiek dėl tikrų, tiek įsivaizduotų pavojų
XXI a. lietuvių tautos, jos kultūros, ypač kalbos ir literatūros, kryžkelėse.

Nujaučiu, skaitytojas bus dėkingas.

Akademikas VYTAUTAS MARTINKUS

9 789861 081074

